

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

PRACE GEOGRAFICZNE NR 149

HALINA SZULC

MORFOGENETYCZNE
TYPY OSIEDLI WIEJSKICH
NA POMORZU ZACHODNIM

WROCŁAW • WARSZAWA • KRAKÓW • GDAŃSK • ŁÓDŹ
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

*

PRACE GEOGRAFICZNE NR 149

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ТРУДЫ

№ 149

ХАЛИНА ШУЛЬЦ

МОРФОГЕНЕТИЧЕСКИЕ ТИПЫ СЕЛЬСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ
НА ТЕРРИТОРИИ ЗАПАДНОГО ПОМОРЬЯ

*

GEOGRAPHICAL STUDIES

No 149

HALINA SZULC

MORPHOGENETIC TYPES OF RURAL SETTLEMENTS
IN WESTERN POMERANIA

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

PRACE GEOGRAFICZNE NR 149

HALINA SZULC

MORFOGENETYCZNE
TYPY OSIEDLI WIEJSKICH
NA POMORZU ZACHODNIM

WROCLAW • WARSZAWA • KRAKÓW • GDAŃSK • ŁÓDŹ
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

1988

Komitet Redakcyjny

REDAKTOR NACZELNY: ANDRZEJ WRÓBEL
ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO: ANDRZEJ S. KOSTROWICKI
CZŁONKOWIE: PIOTR KORCELLI, JANUSZ PASZYŃSKI, MARCIN ROSCISZEWSKI
LESZEK STARKEL, ZBIGNIEW TAYLOR
SEKRETARZ: IRENA STAŃCZAK

Redaktor Wydawnictwa Jacek Sikora

Redaktor techniczny Adam Nowak

© Copyright by Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo, Wrocław 1988

Printed in Poland

PL ISSN 0373-6547

ISBN 83-04-02660-0

Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo. Wrocław 1988.
Nakład: 800 egz. Objętość: ark. wyd. 11,20, ark. druk. 8,63 + 3 mapy,
ark. A₁ - 12. Papier druk. sat. kl. III, 80 g, 70 × 100. Oddano do skła-
dania 1987-01-31. Podpisano do druku 1988-03-21. Druk ukończono
w kwietniu 1988. Wrocławska Drukarnia Naukowa. Zam. 203/87. C-12.
Cena zł 300.—

SPIS TREŚCI

Od autora	7
Wstęp	9
Kierunki badań	12
Zakres badań, materiały i metoda pracy	23
Charakterystyczne formy osadnicze	28
Wsie z okresu wczesnofeudalnego (do XIII w.) lokowane na prawie słowiańskim	28
Wsie z okresu feudalnego (od XIII do końca XV w.) lokowane na pra- wie niemieckim	45
Osiedla nowszego pochodzenia powstałe między XVI a początkiem XIX w. Próba regionalizacji typów morfogenetycznych wsi na tle środowiska geo- graficznego na początku XIX wieku	69
Relikty wsi zachowane do dziś	77
Uwagi końcowe	86
Zródła rękopiśmienne	88
Zródła drukowane i literatura	89
Skróty	91
Historyczny katalog wsi	92
Spis planów wsi	118
Wykaz skrótów czasopism i wydawnictw seryjnych	130
Морфогенетические типы сельских поселений на территории Западного Поморья — резюме	132
Morphogenetic types of rural settlements in Western Pomerania — summary	133

OD AUTORA

Zagadnieniami morfogenezy wsi Pomorza Zachodniego zajęłam się bezpośrednio po ukończeniu pracy na temat wsi Śląska Opolskiego. Wykonanie pracy możliwe było dzięki subwencjom Komitetu Nauk Historycznych, które przeznaczono na przeprowadzenie kwerend archiwalnych, dotyczących materiałów źródłowych i planów historycznych wsi, w byłych urzędach geodezyjnych i w archiwach państwowych na terenie całego Pomorza Zachodniego, oraz na wykonanie fotografii i odrysów planów wsi. Przy tej okazji pragnę złożyć serdeczne podziękowania Profesor Doktor Janinie Leskiewiczowej oraz Profesorowi Doktorowi Stefanowi Kieniewiczowi, Przewodniczącemu Komitetu Nauk Historycznych, za docenienie ważności badań wsi Pomorza Zachodniego oraz poparcie toku pracy.

Dziękuję także serdecznie Profesorowi Doktorowi Jerzemu Kostrowickiemu, Dyrektorowi Instytutu, za umożliwienie wykonywania tej pracy w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN i uznanie geografii historycznej, która ma w Polsce bogate i wieloletnie tradycje, jako dyscypliny ważnej i obecnie deficytowej.

Wdzięczna jestem także Profesor Janinie Leskiewiczowej oraz Profesorowi Doktorowi Stanisławowi Trawkowskiemu za cenne i życzliwe uwagi recenzyjne.

Szczególnie serdecznie dziękuję Doktor Barbarze Popielas-Szultkowej, Doktorowi Jerzemu Podraleskiemu oraz Doktorowi Zygmuntowi Szultce — za pomoc w żmudnym sporządzaniu historycznego katalogu wsi — oraz Pracownikom Archiwów Państwowych w Koszalinie, Słupsku, Stargardzie, Szczecinie i Szczecinku, w szczególności Magistrowi Adamowi Muszyńskiemu oraz Doktorowi Mieczysławowi Stelmachowi, za współpracę przy kwerendach archiwalnych.

Magister Lidii Lemisiewicz dziękuję serdecznie za wykonanie czystorysów rycin i map.

Pracę tę poświęcam mojej Najukochańszej Matce, która nie doczekała się druku książki; bez Jej pomocy, stałego patronowania i zachęty ukończenie opracowania nie byłoby możliwe.

WSTĘP

Pomorze Zachodnie stanowi wyraźny region geograficzno-historyczny, interesujący dla badań morfogenetycznych wsi o starej sieci osadniczej, na którą nawarstwiały się elementy słowiańskie i germańskie, gdzie przesuwały się różne fale kolonizacji zewnętrznej i wewnętrznej, a liczne wojny, zwłaszcza trzydziestoletnia, powodowały pustki osadnicze.

Pod względem morfogenezy osadnictwa jest to teren mało zbadany, czego dowodem jest skąpa literatura, zarówno polska, jak i niemiecka. Wprawdzie ukazały się prace z zakresu osadnictwa historycznego Pomorza, ale głównie omawiające historię sieci osadniczej lub historię gospodarki wiejskiej, a nie morfogenezę osiedli.

Wśród przedwojennych prac niemieckich dotyczących Pomorza Zachodniego brak jest takich opracowań, jakimi dla Śląska są prace H. Schlengera¹, W. Czajki², W. Bernarda³, M. Hellmicha⁴, H. Knothe⁵, W. Eberta⁶. Lukę tę częściowo wypełnił w okresie powojennym F. Engel⁷, opracowując mapę kształtów wsi Pomorza. Budzi ona jednak pewne zastrzeżenia merytoryczne i brak jest dla niej obszernego opracowania tekstowego.

Liczne prace na temat morfogenezy osadnictwa wiejskiego, a uwzględniające bogatą dokumentację historyczną oraz wyniki badań terenowych wykonanych przy zastosowaniu nowych i precyzyjnych metod badawczych, które w okresie powojennym ukazały się w różnych państwach

---

¹ H. Schlenger, *Formen ländlicher Siedlungen in Schlesien*, Veröff. Schles. Ges. Erdk., z. 10, Breslau 1930.

² W. Czajka, *Der Schlesische Landrücken. Eine Landeskunde Nordschlesiens*, cz. II, Veröff. Schles. Ges. Erdk., z. 11, Breslau 1931.

³ W. Bernard, *Das Waldhufendorf in Schlesien*, Veröff. Schles. Ges. Erdk., z. 12, Breslau 1931.

⁴ M. Hellmich, *Die Besiedlung Schlesiens in vor- und frühgeschichtlicher Zeit*, Breslau 1923.

⁵ H. Knothe, przy współpracy: W. Czajka, H. Schlenger, H. Kretschmer, G. Grannicky, *Kleine Beiträge zur Siedlungsgeographie Schlesiens*, Veröff. Schles. Ges. Erdk., z. 26, Breslau 1938.

⁶ W. Ebert, *Ländliche Siedelformen im deutschen Osten*, Berlin 1936.

⁷ F. Engel, *Karte der historischen Dorfformen mit Erläuterungen*, 1 : 350 000, [w:] *Historischer Atlas von Pommern*, Köln—Graz 1963.

europiejskich, zwłaszcza w Anglii, RFN i w Skandynawii, pozwalają — odmiennie niż dotychczas — spojrzeć na zagadnienia kształtów wsi⁸.

Praca M. Kiełczewskiej-Zaleskiej⁹ na temat morfogenezy wsi Pomorza Gdańskiego, będąca pierwszą w Polsce pracą monograficzną, opartą na separacyjnych planach wsi z początku XIX w. i dokumentacji historycznej, w której genezę i zmiany kształtów wsi badano na stosunkowo dużym obszarze, była bezpośrednim bodźcem skłaniającym do zajęcia się formami wsi i ich przemianami na Pomorzu Zachodnim.

Od dawna nurtowały mnie pytania, jak przedstawiają się genetyczne formy wsi i ich przemiany na zachód od Pomorza Gdańskiego oraz czy ustalone w moich poprzednich pracach, głównie dotyczących strefy podmiejskiej Wrocławia¹⁰ oraz Śląska Opolskiego¹¹, morfogenetyczne typy wsi można odnieść także do innych obszarów Polski o starej sieci osadniczej, a jeśli tak, to w jakim stopniu. Podjęłam więc wieloletnią, żmudną kwerendę na terenie całego Pomorza Zachodniego, poszukując archiwalnych planów wsi z początku XIX w. jako pierwszego zapisu kartograficznego w dużej podziale, które stanowią podstawowy materiał źródłowy tej pracy.

Praca niniejsza nie pretenduje do pełnego opracowania monograficznego. Zadanie takie wymagałoby bowiem zespołowych badań specjalistów z różnych dyscyplin naukowych, głównie geografów, historyków, archeologów, toponomastów i etnografów. Jest ona jedynie podsumowaniem pewnego etapu badań analitycznych nad zmianami form osadnictwa wiejskiego Pomorza Zachodniego oraz próbą kartograficznego przedstawienia regionów morfogenetycznych wsi. Podobnie jak Śląsk Dolny i Opolski, także Pomorze Zachodnie zostało potraktowane jako „poligon doświadczalny” do ustalenia modeli morfogenetycznych wsi i występujących na tym obszarze przemian osiedli. W pracy zwrócono uwagę na niektóre problemy osadnicze, charakterystyczne dla tego obszaru, jak:

— wsie kolonizacyjne, regularne, wymierzone w średniowieczu oraz rola wielkiej własności w tworzeniu regularnych form osadniczych,

⁸ H. Szulc, *O nowych drogach badań w geografii historycznej*, Czas. Geogr., t. 35, 1964, z. 1, s. 21-28; też, *Badania geograficzno-historyczne nad osadnictwem wiejskim w Skandynawii*, Kwart. Hist. Kult. Mater., r. 17, 1969, nr 3, s. 473-492; też, *Collected papers presented at the Permanent European Conference for the Study of the Rural Landscape held at Roskilde, Denmark, June 3-9, 1979*, red.: K. E. Frandsen, S. Gissel, V. Hansen, Copenhagen 1981, (recenzja), Przegl. Geogr., t. 54, 1982, z. 4, s. 598-601; też, *Badania geograficzno-historyczne osadnictwa wiejskiego w Polsce*, Przegl. Geogr., t. 55, 1983, z. 3, s. 647-661.

⁹ M. Kiełczewska-Zaleska, *O powstaniu i przeobrażaniu kształtów wsi Pomorza Gdańskiego*, Prace Geogr. IG PAN, nr 5, 1956, s. 9-178.

¹⁰ H. Szulc, *Osiedla podwrocławskie na początku XIX w.*, Monografie Śląskie, Wrocław—Warszawa—Kraków 1963.

¹¹ H. Szulc, *Typy wsi Śląska Opolskiego na początku XIX w. i ich geneza*, Prace Geogr. IG PAN, nr 66, 1968.

- osiedla nowszego pochodzenia,
- relikty wsi zachowane do dziś.

Nie było sprawą przypadku, że — podobnie jak w pracach poprzednich — za okres wyjściowy badań retrogresywnych przyjęto początek XIX w. Należało bowiem uchwycić niektóre formy osadnicze przed wielkimi zmianami, które miały miejsce na przełomie epoki feudalnej i kapitalistycznej. Poza tym, dla tego właśnie okresu dziejów istnieją dla wsi Pomorza Zachodniego stosunkowo dobre materiały statystyczne i kartograficzne, głównie pierwsze plany historyczne sporządzone przez tzw. Komisję Generalną¹², które stanowią podstawowy materiał źródłowy.

Podsumowaniem podjętych badań są dwie mapy: *Sieć osadnicza Pomorza Zachodniego na tle hydrografii i lasów w pierwszej połowie XIX w.* oraz *Kształty wsi Pomorza Zachodniego na tle gleb na początku XIX w.* Pozwalają one zorientować się w istnieniu regionów morfogenetycznych wsi, natomiast zebrany materiał kartograficzny i statystyczny może stanowić podstawę do dalszych badań analitycznych w obrębie tych regionów.

¹² Kryzys gospodarczo-polityczny, który miał miejsce po klęsce militarnej Prus w 1806 r., stał się przyczyną wprowadzenia całego szeregu reform, mających na celu umocnienie państwa pruskiego pod względem politycznym i gospodarczym. Okres tych przemian zapoczątkowały reformy Steina i Hardenberga. Edykt z 1807 r. ustalał terminy zniesienia poddaństwa i wprowadzał zasadę wolności obrotu ziemią. W 1808 r. chłopci stali się właścicielami ziemi w domenach państwowych. Utworzona w 1811 r. Komisja Generalna w Stargardzie miała za zadanie: 1. Rozjemstwo między właścicielami ziemskimi a chłopami w czasie regulacji stosunków własnościowych, 2. Ustalenie granic posiadłości ziemskich, 3. Regulowanie stosunków prawnych powstających w czasie postępowania rozjemczego. Źródło: opracowania dra M. Stellmacha, *Komisja Generalna w Stargardzie (Generalkommission Stargard)*, Archiwum Państwowe w Szczecinie, sygn. 80.

KIERUNKI BADAŃ

Tradycja badań form osadnictwa wiejskiego w Polsce sięga wprawdzie drugiej połowy XIX w., ale dopiero w okresie międzywojennym kryształują się główne problemy i metody badawcze¹. Początki badań geograficzno-historycznych osadnictwa wiejskiego w Polsce zawdzięczamy głównie historykom, przede wszystkim F. Bujakowi², K. Potkańskiemu³, T. Tycowi⁴, K. Dobrowolskiemu⁵. Wieś rozpatrywana była głównie pod kątem zagadnień społeczno-gospodarczych i prawno-ustrojowych. Podkreślano sprawy jej ustroju gruntowego, kształtu oraz układu gruntów w powiązaniu ze stosunkami społeczno-gospodarczymi. Równolegle rozwinął się kierunek krajobrazowo-geograficzny, reprezentowany głównie przez geografów, w mniejszym stopniu przez historyków. Jednym z pierwszych był B. Zaborski⁶, który opracował rozmieszczenie kształtów wsi dla całej Polski. W pracy tej, wzorowanej na systematyce kształtów wsi wprowadzonej przez Meitzena, zastosowano metodę, którą autor nazwał genetyczno-geometryczną. Poszczególne typy wsi powiązано z danym okresem historycznym. Tak więc do wsi starych zaliczono okolnice, owalnice, ulicowe i wielodrożne, a do wsi nowszych — łańcuchówki, rzędówki, szeregówki i wsie samotnicze. Pewne nieścisłości w przedstawieniu rozmieszczenia poszczególnych typów wsi są uzasadnione, zważywszy że jest to pierwsze opracowanie tego typu dla całej Polski i że brak było wówczas prac analitycznych dla poszczególnych regionów.

¹ H. Szulc, *Badania geograficzno-historyczne osadnictwa wiejskiego w Polsce*, Przegl. Geogr., t. 55, 1983, z. 3, s. 647-661.

² F. Bujak, *Studia nad osadnictwem Małopolski*, cz. 1, Rozpr. Wydz. Hist.-Fil. PAU, t. 47, Kraków 1905, s. 172-438.

³ K. Potkański, *Pisma pośmiertne*, t. 1: *Studia osadnicze*, Kraków 1922, s. 91-388. t. 2: *Pierwsi mieszkańcy Podhala, O pochodzeniu wsi polskiej*, Kraków 1924, s. 333-387.

⁴ T. Tyc, *Początki kolonizacji wiejskiej na prawie niemieckim w Wielkopolsce (1200—1333)*, Poznań 1924.

⁵ K. Dobrowolski, *Najstarsze osadnictwo Podhala*, Bad. Dziej. Społ. Gosp., t. 20, Lwów 1935.

⁶ B. Zaborski, *O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu*, Prace Kom. Etnogr., t. 1, Kraków 1926.

W badaniach krajobrazowo-geograficznych zwrócono głównie uwagę na związek rozwoju osadnictwa ze środowiskiem geograficznym. M. Dobrowolska⁷ w pracy o osadnictwie w dorzeczu Wisłoki i Białej łączyła studia osadniczo-historyczne z badaniami środowiska geograficznego. Wpływ środowiska na osadnictwo został także dobrze uchwycony w pracy S. Leszczyckiego⁸ nad osadnictwem wiejskim w Beskidzie Wyspowym nad rzeką Rabą. W pracy tej autor wykazał związki między położeniem zagród, typami domów i układami pól a charakterem dolin, nachyleniem stoków, hydrografią. Rozwój osadnictwa w Wielkopolsce od XIV do XIX w. na tle zmian krajobrazu, głównie szaty leśnej, opracował K. Hładyłowicz⁹. W kategorii krajobrazowo-geograficznej mieszczą się także opracowania I. Alberta¹⁰ o osiedlach wiejskich w dorzeczu Sanu, J. Paradowskiego¹¹ o osadnictwie ziemi chełmińskiej w wiekach średnich, jak również F. Piaścika¹² o osadnictwie w Puszczy Kurpiowskiej, w której to pracy wyróżnił on dwa typy wsi: samorodne, powstałe rozwojowo z małych osiedli śródleśnych, i zakładane, z regularną zabudową, którym odpowiadały regularne układy pól. Po II wojnie światowej kontynuowano prace nad związkami osadnictwa ze środowiskiem geograficznym. J. Warężak¹³ badał osadnictwo kasztelanii łowickiej od XII do XIX w., wiążąc zmiany krajobrazu i przemiany osiedli ze stosunkami gospodarczymi. J. Dylik¹⁴, badając rozwój osadnictwa okolic Łodzi, obliczył w zróżnicowanych pod względem rzeźby terenu 45 krajinach geograficznych procentowy udział osiedli starych, nowszych i najnowszych. S. Zajchowska¹⁵ wiązała rozwój sieci osadniczej okolic Poznania od XI do XX w. z typami gleb, wykazując stopniowe zasiedlanie terenów o coraz mniej urodzajnych glebach. Wpływ środowiska geograficznego na rozwój sieci osadniczej Polski przedstawiła także M. Dobrowolska¹⁶.

⁷ M. Dobrowolska, *Studia nad osadnictwem w dorzeczu Wisłoki i Białej*, Wiad. Geogr., nr 6-7, Kraków 1931, s. 103-108.

⁸ S. Leszczycki, *Badania geograficzne nad osadnictwem w Beskidzie Wyspowym*, Prace Inst. Geogr. U.J., z. 14, Kraków 1932.

⁹ J. K. Hładyłowicz, *Zmiany krajobrazu i rozwój osadnictwa w Wielkopolsce od XIV do XIX wieku*, Bad. Dziej. Społ. Gosp., t. 12, Lwów 1932.

¹⁰ I. Albert, *Z geografii osiedli wiejskich w dorzeczu Sanu*, Prace Geogr., z. 16, Lwów 1934, s. 1-34.

¹¹ J. Paradowski, *Osadnictwo w Ziemi Chełmińskiej w wiekach średnich*, Bad. Dziej. Społ. Gosp., t. 28, Lwów 1936.

¹² F. Piaścik, *Osadnictwo w puszczy kurpiowskiej*, Rustica, nr 1, Warszawa 1939.

¹³ J. Warężak, *Osadnictwo kasztelanii łowickiej 1136-1847*, cz. 1, Łódź 1952.

¹⁴ J. Dylik, *Rozwój osadnictwa w okolicach Łodzi*, Acta Geogr. Lodz., 2, 1948.

¹⁵ S. Zajchowska, *Rozwój sieci osadniczej okolic Poznania XI-XX w.*, Przegl. Zach., nr 6/8, 1953, s. 101-141.

¹⁶ M. Dobrowolska, *Przemiany środowiska geograficznego Polski do XV wieku*, Warszawa 1961.

W okresie międzywojennym i latach powojennych zainteresowania krajobrazowo-geograficzne skoncentrowane są na następujących problemach: położenie topograficzne, morfogeneza, typologia oraz stopień skupienia i rozproszenia wsi. Dwa ostatnie zagadnienia są dość ważne nie tylko z punktu widzenia krajobrazu, lecz również genezy wsi. Osadnictwo rozproszone może mieć bowiem pochodzenie pierwotne lub wtórne, a badanie stopnia skupienia i rozproszenia może wnieść dużo materiału, dotyczącego genezy i przemian wsi danego regionu. W pracach nad stopniem skupienia i rozproszenia osiedli wiejskich¹⁷ Polacy włączyli się do badań międzynarodowych, zainicjowanych przez A. Demangeona i Komisję MUG.

Badania wsi wczesnośredniowiecznej na podstawie wykopalisk zostały zapoczątkowane w okresie międzywojennym przez J. Kostrzewskiego i jego uczniów, głównie pod kątem odkrycia dawnych grodów jako centrów ówczesnego osadnictwa. Początkowo prace prowadzone były na terenie Wielkopolski, która również dziś jest najlepiej pod względem archeologicznym zbadanym obszarem Polski. Do ważniejszych publikacji dotyczących tego terenu należy zaliczyć prace W. Łęgi¹⁸, J. Dylika¹⁹, W. Kowalenki²⁰ — a z późniejszych — pracę J. Kamińskiej²¹. Po II wojnie światowej obok prac metodycznych²² ukazało się dużo monografii przedstawiających w sposób dynamiczny rozwój osadnictwa wczesnośredniowiecznego danego terytorium na podstawie szczegółowych badań archeologicznych²³. Przykładem wnikliwego studium podsumowującego

¹⁷ S. Pawłowski, J. Czekalski, *L'habitat rural en Pologne. Essai de la synthèse*, Congrès International de Géographie, Varsovie 1934, Comptes Rendus, t. 3, Warszawa 1937, s. 497-507; A. Zierhoffer, *Sur une formule servante à exprimer la dispersion et la concentration absolue de l'habitat rural*, Congrès International de Géographie, Varsovie 1934, Comptes Rendus, t. 3, Warszawa 1937, s. III; M. Kielczewska, *Osadnictwo wiejskie Pomorza*, Bad. Geogr. Pol. Półn.-Zach., t. 14, Poznań 1934, s. 1-41.

¹⁸ W. Łęga, *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*, Toruń 1930.

¹⁹ J. Dylik, *Analiza geograficzna położenia grodzisk i uwagi o osadnictwie wczesnohistorycznym Wielkopolski*, Bad. Geogr., z. 16-17, 1936.

²⁰ W. Kowalenko, *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*, Poznań 1938.

²¹ J. Kamińska, *Grody wczesnośredniowieczne Polski środkowej na tle osadnictwa*, Łódź 1953.

²² Z. Rajewski, *O metodzie terenowych badań wczesnośredniowiecznych wiejskich zespołów osadniczych*, Wiad. Archeol., t. 22, 1955, z. 2, s. 117-141; tenże, *O metodyce badań terenowych zespołów osadniczych*, Wiad. Archeol., t. 26, 1959, z. 1, s. 91-97; W. Hensel, L. Leciejewicz, *Metoda archeologiczna w zastosowaniu do badań nad wsią i miastem wczesnośredniowiecznym w Polsce*, Archeol. Pol., t. 7, 1962, z. 2, s. 175-201.

²³ M. in. W. Hensel, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 1, Poznań 1950, t. 2, Poznań 1953, t. 3, Warszawa 1959; W. i Z. Sza-

wyniki badań prowadzonych w Polsce — zarówno na podstawie źródeł archeologicznych, jak i pisanych — jest praca Z. Podwińskiej²⁴. Autorka tej oraz wcześniejszej pracy, wspólnej z J. Kaźmierczykiem²⁵, dotyczącej osadnictwa średniowiecznego okolic Trzebnicy, podkreśla znaczenie sprawdzania wyników badań uzyskanych na podstawie materiałów archeologicznych i pisanych. Wczesnośredniowieczne osadnictwo Trzebnicy przedstawił także K. Dziewoński²⁶ w krótkiej rozprawie opracowanej na podstawie najstarszych materiałów pisanych dotyczących ujazdu trzebnickiego; hipotezy co do genezy kształtów wsi zostały podbudowane stosunkami własnościowymi, produkcyjnymi i toponomastyką.

W okresie powojennym zwrócono uwagę nie tylko na grody, ale również na osady otwarte, w których obrębie bada się liczbę i rozmieszczenie domów, okres funkcjonowania danego osiedla oraz w mniejszym zakresie układy pól. Dzięki zdobyczom nauki, która rozszerzyła bazę źródłową, możliwe jest wprowadzenie do badań nowych i weryfikacja dawnych metod badawczych²⁷.

Do ważnych zagadnień geografii osadnictwa historycznego należy tak-

---

frańscy, *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem wiejskim w Biskupinie*, Wrocław—Warszawa 1961; W. Filipowiak, *Wolinianie, Studium osadnicze*, Szczecin 1962; J. Tyszkiewicz, *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry*, *Studia Dziej. Osad. IHKM PAN*, t. 1, 1963, s. 7-72; E. Dąbrowska, *Studia nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym ziemi wiślickiej*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1963; W. Szymański, *Szeligi pod Płockiem na początku wczesnego średniowiecza*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967; Z. Hilcerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początku XI wieku*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967; A. Urbańska i S. Kurnatowski, *Rozwój terenów osadniczych w północnej części województwa zielonogórskiego od I do XII wieku*. *Studia na początkami i rozplanowaniem miast nad środkową Odrą i dolną Wartą*, t. 1, Zielona Góra 1967, s. 35-112; M. Młynarska-Kaletynowa, *Osady wczesnośredniowieczne w południowo-wschodniej części rejonu trzebnickiego w świetle badań archeologicznych w 1966 r.*, *Kwart. Hist. Kult. Mater.*, r. 15, 1967, nr 3, s. 597-603; *Wczesnośredniowieczne osadnictwo na Czwartku w Lublinie w świetle badań wykopaliskowych w latach 1959-1962*, *Rocz. Lub.*, t. 2, 1968, s. 97-116; W. Łosiński, *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsęty (VII-X/XI w.)*, IHKM PAN, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1972; T. Poklewski, *Spicymierska włość grodowa w średniowieczu. Obraz gospodarczy*, *Acta Archeol. Univ. Lodz.*, nr 24, Łódź 1975.

²⁴ Z. Podwińska, *Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wcześniejszym średniowieczu (żreb, wieś, opole)*, IHKM PAN, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1971.

²⁵ J. Kaźmierczyk, Z. Podwińska, *Badania nad osadnictwem średniowiecznym okolic Trzebnicy. Problematyka i stan badań*, *Kwart. Hist. Kult. Mater.*, r. 12, 1964, nr 3, s. 451-462.

²⁶ K. Dziewoński, *Geografia Trzebnicy i ujazdu trzebnickiego w okresie wczesnośredniowiecznym*, *Studia Wczesnośredniowieczne*, t. 1, 1952, s. 15-25.

²⁷ H. Szulc, *O nowych drogach badań w geografii historycznej*, *Czas. Geogr.*, t. 35, 1964, z. 1, s. 21-28; *Badania geograficzno-historyczne nad osadnictwem wiejskim w Skandynawii*, *Kwart. Hist. Kult. Mater.*, r. 17, 1969, nr 3, s. 473-492.

że badanie osiedli opuszczonych, które przestały istnieć z powodu kataklizmów gospodarczych, epidemii lub wojen. Problem osiedli i pól opuszczonych najobszerniej opracował W. Rusiński²⁸, przedstawiając na szerokim tle Europy z okresu feudalnego rozmiary, ramy czasowe oraz przyczyny powstania pustek. Osiedla opuszczone badali także różnymi metodami A. Gieysztor²⁹ i W. Hensel³⁰. Zagadnieniami pustek osadniczych na Pomorzu Zachodnim zajmowali się głównie K. Ślaski³¹, E. Rymar³². B. Popielas-Szultka³³ dla okresu średniowiecznego oraz B. Wachowiak dla XV — XVII w.³⁴

Pierwszą próbą podsumowania badań nad historią rozplanowania osad wiejskich w Polsce jest opracowanie T. Lalika³⁵. Zestawiono tam literaturę, a w krótkim wprowadzeniu zaprezentowano regiony cieszące się zainteresowaniem naukowców oraz pominięte lub potraktowane pobieżnie, wskazując tym samym na potrzebę dalszych badań.

M. Kielczewska-Zaleska³⁶ na podstawie planów separacyjnych, których dla Pomorza Gdańskiego zgromadziła około 300, jak również studiów historycznych prowadzonych łącznie z M. Biskupem³⁷, głównie nad wsiami, które do pierwszej połowy XV w. zachowały prawo polskie, wyróżniła — podobnie jak F. Piaścik³⁸ i inni — dwie grupy osiedli: nie-

²⁸ W. Rusiński, *Pustki — problem agrarny Europy feudalnej*, Roczn. Dziej. Społ.-Gosp., t. 23, 1961, s. 9-50.

²⁹ A. Gieysztor, *Villages désertes. Bilan de la recherche polonaise, Villages désertes et histoire économique XIe-XVIIIe siècle*, Paris 1965, s. 607-612.

³⁰ H. Hensel, *Remarque sur les villages desertes en pays slaves*, Slav. Antiqua, t. 13, 1966, s. 150-156.

³¹ K. Ślaski, *Zasięg lasów Pomorza w ostatnim tysiącleciu*, Przegl. Zach., nr 5-6, 1951, s. 207-263; tenże, *Uwagi o osadnictwie wiejskim na prawie rodzimym w XI-XIII wieku na Pomorzu Zachodnim*, Kwart. Hist. Kult. Mater., r. 26, 1978, nr 3, s. 303-314.

³² E. Rymar, *Zaginione i opustoszone osady wiejskie na obszarze powiatu pyrzyckiego w średniowieczu*, Zesz. Pyrz., 1971, 4, s. 139-156.

³³ B. Popielas-Szultka, *Z badań nad kolonizacją niemiecką i lokacją wsi na prawie niemieckim na ziemi słupskiej od końca XIII do XV wieku*, Roczn. Koszal., nr 19, 1985, s. 82-110.

³⁴ B. Wachowiak, *Problematyka przemian osadniczych w badaniach nad rozwojem gospodarczo-społecznym wsi w domenach książęcych Pomorza Zachodniego w XVI i początku XVII wieku*, Kwart. Hist. Kult. Mater., r. 26, 1978, nr 3, s. 321-334.

³⁵ T. Lalik, *Przegląd badań nad historią rozplanowania osad wiejskich w Polsce*, IUA, Seria Prac Własnych, z. 11, Warszawa 1953.

³⁶ M. Kielczewska-Zaleska, *O powstaniu i przeobrażaniu kształtów wsi Pomorza Gdańskiego*, Prace Geogr. IG PAN, nr 5, 1956, s. 9-178.

³⁷ M. Biskup, *Osady na prawie polskim na Pomorzu Gdańskim w pierwszej połowie XV w.*, Prace Geogr. IG PAN, nr 5, 1956, s. 179-224.

³⁸ F. Piaścik, *Osadnictwo...* jw.; R. Martiny, *Die Grundrissgestaltung der deutschen Siedlungen*, Petermanns Geogr. Mitt., Ergänzungsheft, z. 197, Gotha 1928; H. Schlenger, *Formen ländlicher Siedlungen in Schlesien*, Veröff. Schles. Ges. Erd., z. 10, Breslau 1930.

regularne, powstałe ewolucyjnie, będące do początku XV w. na prawie polskim, oraz planowe, zakładane lub przebudowane w okresie lokacji na prawie czynszowym, czyli niemieckim. Autorka zwróciła główną uwagę na badanie kształtów siedlisk, a nie na układy pól. Podsumowaniem wyników badań jest mapa kształtów wsi Pomorza Gdańskiego, wzmiankowanych w końcu XV w., opracowana na podstawie map katastralnych z XIX w. oraz map topograficznych. Również J. Burszta³⁹ swą przeglądowną, popularnonaukową pracę zilustrował przykładami różnych typów osiedli, wykorzystując plany separacyjne.

M. Dobrowolska⁴⁰ na podstawie analizy planów separacyjnych wsi przedstawiła w krótkiej rozprawie różne pod względem układu przestrzennego, genezy, funkcji i położenia topograficznego typy wsi południowej Polski. Natomiast syntezę geograficzno-osadniczą, obejmującą terytorium południowej Małopolski, w dorzeczu Wisłoki i Białej Dunajcowej, przedstawiła w rozprawie dotyczącej rozwoju osadnictwa od czasów prehistorycznych aż do współczesnych⁴¹.

Szczegółową analizę map pod kątem wykrycia zasad rozplanowania łań frankońskiego na przykładzie wsi leśno-łanowych Środkowych Karpat przedstawił W. Schramm⁴².

E. Kwiatkowska⁴³ porównywała dla ziemi dobrzyńskiej układy przestrzenne wsi od początku XIX w. na planach separacyjnych i współczesnych celem uchwycenia zmian. Specyficzne dla tego regionu jest osadnictwo „hołenderskie” lub „olenderskie” z XVII i XVIII w. S. Golachowski⁴⁴ przeprowadził analityczne badania typów morfogenetycznych wsi na Śląsku, głównie najstarszych osad na prawie polskim, których pierwotne „dziedziny” rekonstruował, stosując wprowadzoną przez uczonych niemieckich⁴⁵ metodę analizy sąsiedztwa. Na podstawie planów separacyjnych wsi z początku XIX w. ustalono typy morfogenetyczne wsi, występujące na obszarze strefy podmiejskiej Wrocławia na po-

³⁹ J. Burszta, *Od osady słowiańskiej do wsi współczesnej*, Wrocław 1958.

⁴⁰ M. Dobrowolska, *The morphogenesis of the agrarian landscape of southern Poland. Morphogenesis of the agrarian cultural landscape*, Geogr. Ann., t. 43, 1961, nr 1-2, s. 26-45.

⁴¹ M. Dobrowolska, *Procesy osadnicze w dorzeczu Wisłoki i Białej Dunajcowej w tysiącleciu*, Prace Monogr. WSP, t. 69, Kraków 1985.

⁴² W. Schramm, *Formy osadnictwa wiejskiego w środkowych Karpatach na tle rozwoju historycznego i warunków fizjograficzno-gospodarczych*, Roczn. Nauk Roln., t. 94, 1961.

⁴³ E. Kwiatkowska, *Osadnictwo wiejskie Ziemi Dobrzyńskiej w świetle planów z XVIII i XIX w. i jego przemiany pod wpływem uwłaszczenia i parcelacji*, Studia Soc. Sci. Tor., t. 4, 1963, nr 3.

⁴⁴ S. Golachowski, *Niektóre formy układu pól we wsiach średniowiecznych Śląska*, Spraw. WTN, 1963, s. 97-106.

⁴⁵ K. Mittelhäuser, *Über Flur- und Siedlungsformen in der nordwestlichen Lüneburger Heide*, Jb. Geogr. Ges. 1953; J. K. Rippel, *Eine statistische Methode zur Untersuchung von Flur und Ortsentwicklung*, Geogr. Ann., t. 43, 1961, nr 1/2.

czątku XIX w.⁴⁶ W opracowaniu tym wyróżniono charakterystyczne dla tego obszaru — co do kształtów siedlisk i układów pól oraz funkcji i struktury społeczno-gospodarczej ludności — wsie: wolnych zagrodników i kmieci, folwarczne i kmiecio-folwarczne. Do analizy planów separacyjnych wsi z początku XIX w. pierwszy raz w Polsce zastosowano tu metodę genetyczno-metrologiczną⁴⁷. W ten sposób ustalono zasady rozmierzania wsi łaanami flamandzkimi i frankońskimi, stosowanymi na Śląsku w średniowieczu. W pracy *Typy wsi Śląska Opolskiego na początku XIX w. i ich geneza*⁴⁸, na podstawie około 200 planów separacyjnych wsi oraz dokumentacji historycznej, podano klasyfikację wsi pod kątem morfogenezy, wyróżniając wsie nieregularne, które do początku XV w. zachowały prawo polskie, oraz wsie regularne, zakładane w okresie lokacji. Zaprezentowano także regionalizację tych wsi. Porównanie mapy *Rozwój osadnictwa śląska Opolskiego od XII do XV w.* z mapą *Typologia osiedli wiejskich Śląska Opolskiego na początku XIX w.* pozwoliło stwierdzić, że obszar zajęty przez osiedla regularne, niwowo-łaanowe, pokrywa się w dużym stopniu z obszarem o dobrych glebach i jest znacznie szerszy od obszaru, na którym występują wsie lokowane na prawie niemieckim. Także J. Tkocz⁴⁹ opracował dla Śląska Opolskiego plany separacyjne wsi z początku XIX w. pod kątem wytłumaczenia obecnych układów wsi ich genezą. Dla Mazowsza liczba zachowanych planów separacyjnych wsi z początku XIX w. jest znikoma. M. Kielczewska-Zaleska⁵⁰ w monografii o osadnictwie tego obszaru wykorzystwała głównie plany z drugiej połowy XIX i z XX w. Wynikiem tego opracowania jest mapa form reliktowych osiedli Mazowsza sprzed okresu wielkich przemian w XIX w. Dla innych obszarów Polski morfogenezą osiedli wiejskich omawiają prace: J. Szewczyk⁵¹ — o wsiach pomiary włócz-

⁴⁶ H. Szulc, *Osiedla podwrocławskie na początku XIX w.*, Monografie Śląskie, Wrocław—Warszawa—Kraków 1963.

⁴⁷ D. Hannerberg, *Die älteren skandinavischen Ackermasse. Ein Versuch zu einer zusammenfassenden Theorie*, Lund Stud. Geogr., nr 12, 1955; tenże, *Die Parzellierung vorgeschichtlicher Kammerfluren und deren spätere Neuparzellierung durch „Bolskifte“ und „Solskifte“*, Z. Agrargesch. Agrarsoziol., r. 6, 1958, z. 1.

⁴⁸ H. Szulc, *Typy wsi Śląska Opolskiego na początku XIX w. i ich geneza*, Prace Geogr. IG PAN, nr 66, 1968.

⁴⁹ J. Tkocz, *Rozłogi województwa opolskiego. Studium genezy i oceny*, Wrocław—Opole 1971.

⁵⁰ M. Kielczewska-Zaleska, *Siedlungsperioden und Siedlungsformen in Zentral Polen dargestellt am Beispiel von Masowien*, [w:] *Gefügemuster der Erdoberfläche. Die genetische Analyse von Reliefkomplexen und Siedlungsräumen*. Festschrift zum 42. Deutschen Geographentag in Göttingen 1979, red. J. Hagedorn, J. Hövermann, H. J. Nitz, Göttingen 1979, s. 227-260.

⁵¹ J. Szewczyk, *L'habitat rural en Podlachie d'avant la période de la réforme de manse (avec prise en considération particulière de sa partie sud-est)*, Geogr. Pol., t. 38, 1978, s. 257-264.

nej na Podlasiu, S. Zajączkowskiego⁵² — o wsiach ziemi łączyckiej i sieradzkiej oraz A. Borkiewicz Celińskiej⁵³ — o osadnictwie ziemi ciechanowskiej.

Syntetyczne podsumowanie prac dotyczących morfogenezy wsi Pomorza Zachodniego nasuwa duże trudności, gdyż większość prac zarówno polskich, jak i zagranicznych to monografie albo regionalne, albo omawiające głównie zagadnienia z zakresu historii osadnictwa, geografii gospodarczej, prawa czy etnografii⁵⁴. Z ważniejszych opracowań powojennych o osadnictwie wczesnośredniowiecznym Pomorza Zachodniego na uwagę zasługują przede wszystkim syntezy: J. Kostrzewskiego⁵⁵, W. Hensla⁵⁶, W. Rusińskiego⁵⁷, K. Ślaskiego⁵⁸, L. Leciejewicza⁵⁹, oraz opracowania archeologiczne mniejszych regionów: T. Białeckiego⁶⁰ o osadnictwie ziemi pyrzyckiej, A. Stafińskiego⁶¹ o słowiańskich osiedlach obronnych w okolicach Szczecinka, W. Filipowiaka⁶² o osadnictwie wczesnośredniowiecznym Wolina, W. Łosińskiego⁶³ o osadnictwie grodowym w dorzeczu dolnej Parsęty (VII-X/XI w.) oraz E. Rymara⁶⁴ o zaginionych osadach oraz o osadnictwie wiejskim ziemi pyrzyckiej; ponadto

⁵² S. Zajączkowski, *Studia nad osadnictwem dawnych ziem łączyckiej i sieradzkiej w XII-XIV wieku*, Studia Dziej. Osad., t. 4, 1966, s. 1-85.

⁵³ A. Borkiewicz-Celińska, *Osadnictwo Ziemi Ciechanowskiej w XV wieku (1370-1526)*, Studia Dziej. Osad., t. 8, 1970.

⁵⁴ B. Wachowiak, *Dzieje Pomorza Zachodniego od XIII do połowy XVII wieku w powojennej historiografii polskiej i obcej*, Przegl. Zach.-Pom., t. 20, 1975, z. 2, s. 161-174.

⁵⁵ J. Kostrzewski, *Kultura prapolska*, wyd. 3, Warszawa 1962; tenże, *Pradzieje Pomorza*, Wrocław 1966.

⁵⁶ W. Hensel, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, wyd. 3, Warszawa 1965.

⁵⁷ W. Rusiński, *Rys historyczny wsi na Pomorzu Zachodnim z Ziemią Lubuską*, [w:] *Gospodarstwo wiejskie na Ziemiach Odzyskanych*, Warszawa 1947, z. 3, s. 1-31.

⁵⁸ K. Ślaski, *Zasięg lasów Pomorza w ostatnim tysiącleciu*, Przegl. Zach., nr 5-6, 1951, s. 207-263; tenże, *Przemiany etniczne na Pomorzu Zachodnim w rozwoju dziejowym*, Poznań 1954; tenże, *Podziały terytorialne Pomorza w XII i XIII w.*, Poznań 1960; tenże, *Uwagi o osadnictwie wiejskim na prawie rodzimym w XI-XIII wieku na Pomorzu Zachodnim*, Kwart. Hist. Kult. Mater., r. 26, 1978, nr 3, s. 303-314.

⁵⁹ L. Leciejewicz, *Osadnictwo i gospodarka na Pomorzu Zachodnim w VI-XI wieku*, [w:] *Historia Pomorza*, t. I: do roku 1466, cz. 1, Poznań 1969, s. 235-242.

⁶⁰ T. Białecki, *Terytorium pyrzyckie w okresie wczesnego średniowiecza*, Mater. Zach.-Pom., t. 6, 1960, s. 271-314.

⁶¹ A. Stafiński, *Najdawniejsze słowiańskie osiedla obronne w okolicach Szczecinka*, Mater. Zach.-Pom., t. 6, 1960, s. 209-240.

⁶² W. Filipowiak, *Wolinianie ... jw.*

⁶³ W. Łosiński, *Początki ... jw.*

⁶⁴ E. Rymar, *Zaginione i opustoszałe ... jw.*; tenże, *Osadnictwo wiejskie i własność ziemska na obszarze Ziemi Pyrzyckiej w XII-XV w.*, Zesz. Pyrz., 5, 1972-1973, s. 185-257.

J. Olczak, K. Siuchniński i W. Łosiński⁶⁵ opracowali materiały źródłowe do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym woj. koszalińskiego. Osadnictwo od czasów wczesnośredniowiecznych do połowy XVII w. najpełniej przedstawione jest w trzech tomach *Historii Pomorza* pod redakcją G. Labudy⁶⁶. Wybranim zagadnieniom osadnictwa wiejskiego poświęcone są prace: H. Chłopockiej⁶⁷ na temat własności ziemskiej cystersów z Kołbacza, R. Marciniaka⁶⁸ o dobrach kapituły kamińskiej, B. Frankiewicza⁶⁹ o kartografii zachodniopomorskiej od XVI do XVIII w., B. Wachowiaka⁷⁰ na temat przemian osadniczych w domenach książęcych Pomorza Zachodniego w XVI i na początku XVII w., B. Popielas-Szultkowej⁷¹ o kolonizacji na prawie niemieckim na Pomorzu Zachodnim i o dominium bukowskim od połowy XIII do połowy XVI w. oraz R. Kukiera⁷² o osadnictwie ziemi miasteczkiej na przełomie XVIII i XIX w. W tej ostatniej została przeprowadzona wnikliwa analiza planów separacyjnych wsi pod kątem układów pól, rozmieszczenia zagród, użytkowania ziemi oraz toponomastyki. Dla Pomorza Zachodniego opracowanych zostało kilka monografii byłych powiatów: człu-

⁶⁵ J. Olczak, K. Siuchniński, *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, Poznań, t. 1 — 1966, t. 2 — 1968, t. 3 — 1969; W. Łosiński, J. Olczak, K. Siuchniński, *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, t. 4, Poznań 1971, Uniw. im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Pr. Wyd. Fil.-Hist., Ser. Archeol., nr 4.

⁶⁶ *Historia Pomorza*, t. I: do roku 1466, pod red. G. Labudy, cz. I opracowali: M. Biskup, J. Kostrzewski, G. Labuda, L. Leciejewicz, K. Słaski, cz. II opracowali: K. Słaski, B. Zientara, bibliografię przygotował W. Chojnacki, Poznań 1969; tom II: do roku 1815, pod red. i ze wstępem G. Labudy, cz. I. 1464/66 — 1648/57, opracowali: M. Biskup, M. Bogucka, A. Mączak, B. Wachowiak, Poznań 1976.

⁶⁷ H. Chłopocka, *Powstanie i rozwój wielkiej własności ziemskiej opactwa cystersów w Kołbaczu w XII-XIV wieku*, Poznań 1953, Prace Kom. Hist., t. 17, z. 2.

⁶⁸ R. Marciniak, *Dobra kapituły kamińskiej do połowy XV w.*, *Studium z dziejów społecznych gospodarstwa feudalnego*, Szczecin 1970, Szczec. TN, Wyd. Nauk. Społ., t. 17.

⁶⁹ B. Frankiewicz, *Kartografia zachodniopomorska od XVI do XVIII w.*, *Przegl. Pom.*, t. 17, 1973, nr 2, s. 25-42.

⁷⁰ B. Wachowiak, *Gospodarcze położenie chłopów w domenach księstwa szczecińskiego w XVI i w pierwszej połowie XVII w.*, Szczecin 1967; tenże, *Problematyka przemian osadniczych w badaniach nad rozwojem gospodarczo-społecznym wsi w domenach książęcych Pomorza Zachodniego w XVI i początku XVII wieku*, *Kwart. Hist. Kult. Mater.*, r. 26, 1978, nr 3, s. 321-334.

⁷¹ B. Popielas-Szultka, *Z problematyki kolonizacji wiejskiej na prawie niemieckim na Pomorzu Zachodnim w XIII-XV wieku*, *Kwart. Hist. Kult. Mater.*, r. 26, 1978, nr 3, s. 315-322; *taż*, *Z badań nad kolonizacją niemiecką...* *iw.*; *taż*, *Rozwój gospodarczy dominium bukowskiego od połowy XIII do połowy XVI wieku*, Słupsk 1980.

⁷² R. Kukier, *Osadnictwo ziemi miasteczkiej w XVIII/XIX w. na tle przemian etnicznych*, *Mater. Zach.-Pom.*, t. 24, 1978, s. 191-246.

chowskiego⁷³, stargardzkiego⁷⁴, łobeskiego⁷⁵, nowogardzkiego⁷⁶ i wolińskiego⁷⁷, które w sposób popularnonaukowy przedstawiają osadnictwo historyczne tego obszaru.

Badania osadnictwa słowiańskiego prowadzono także w Czechosłowacji⁷⁸, NRD⁷⁹ i RFN⁸⁰. Dały one cenne materiały porównawcze. Dla badań morfogenetycznych wsi największe znaczenie ma mapa historycznych kształtów wsi, opracowana wraz z komentarzem przez F. Engla⁸¹.

Z dotychczasowych moich badań dotyczących morfogenezy osadnic-

⁷³ Z *dziejów ziemi człuchowskiej*, praca zbiorowa pod red. K. Ślaskiego, Poznań 1967.

⁷⁴ Z *dziejów ziemi stargardzkiej*, praca zbiorowa pod red. B. Dopierały, Poznań 1969.

⁷⁵ Z *dziejów ziemi łobeskiej*, praca zbiorowa pod red. T. Białeckiego, Szczecin 1971.

⁷⁶ Z *dziejów ziemi nowogardzkiej*, praca zbiorowa pod red. K. Golaczewskiego, Poznań 1971.

⁷⁷ Z *dziejów ziemi wolińskiej*, praca zbiorowa pod red. T. Białeckiego, Szczecin 1973.

⁷⁸ A. Habovstiak, *Prispěvek k poznání naší nížinné dědiny v XI-XIII století*, Slov. Arch., t. 9, 1961, s. 451-482; Z. Smetánka, *Současný stav archeologického výzkumu hmotné kultury zemědělských osad X-XV století v Čechách*, Českoslov. Čas. Hist., r. 13, 1965, nr 2, s. 239-268; B. Polla, *Doterajšie výsledky historicko-archeologického badania na Slovensku*, Hist. Stud., t. 11, 1966, s. 17-41.

⁷⁹ J. Herrmann, *Siedlung, Wirtschaft und gesellschaftliche Verhältnisse der slawischen Stämme zwischen Oder, Neisse und Elbe*, Berlin 1968; J. Brankač, *Studien zur Wirtschaft und Sozialstruktur der Westslawen zwischen Elbe/Saale und Oder aus der Zeit vom 9. bis zum 12. Jahrhundert*, Bautzen 1964; K. Schack, *„Die Siedlitzten“. Ein Siedlungskundliches Problem*, Ausgrabungen und Funde, t. 3, 1958.

⁸⁰ A. Krenzlin, *Zur Erforschung der Beziehungen zwischen der spätslawischen und frühdeutschen Besiedlung in Nordostdeutschland*, Ber. Dt. Landesk., 6, 1949, s. 133-145; taż, *Dorf, Feld und Wirtschaft im Gebiet der grossen Täler und Platten östlich der Elbe*, Forsch. Dt. Landesk., t. 70, 1952; taż, *Historische und wirtschaftliche Züge im Siedlungsformenbild des westlichen Ostdeutschland unter besonderer Berücksichtigung von Mecklenburg-Vorpommern und Sachsen*, Frankf. Geogr. Hft., 27-29, 1955; taż, *Deutsche und slavische Siedlungen im inneren Havelland*, Ausgrabungen und Funde, 1956, z. 1, s. 174-185; F. Engel, *Erläuterungen zur historischen Siedlungsformenkarte Mecklenburg und Pommerns*, Z. Ostforsch., t. 2, 1953, s. 208-230; H. Ludat, *Siedlung und Verfassung der Slaven zwischen Elbe, Saale und Oder*, Giessen 1960; W. Prange, *Die slawische Siedlung im Kreise Herzogtum Lauenburg*, [w:] *Siedlung und Verfassung der Slaven zwischen Elbe, Saale und Oder*, red. H. Ludat, Giessen 1960; W. Schulz-Lüchow, *Primäre und sekundäre Rundlingsformen in der Niederen Geest des hannoverschen Wendlandes*, Forsch. Dt. Landesk., t. 142, 1963; W. Meibeyer, *Die Rundlingsdörfer im östlichen Niedersachsen. Ihre Verbreitung, Entstehung und Beziehung zur slawischen Siedlung in Niedersachsen*, Braunsch. Geogr. Stud., 1, 1964.

⁸¹ F. Engel, *Erläuterungen zur historischen Dorfformenkarte Pommerns*, Historischer Atlas von Pommern, Neue Folge, Veröff. Hist. Komm. Pommern, Karte 3: Karte der historischen Dorfformen, 1963.

twa wiejskiego Pomorza Zachodniego na początku XIX w., prowadzonych na podstawie separacyjnych planów wsi oraz dokumentacji historycznej, opublikowałam krótkie rozprawy⁸². Dotyczą one głównie charakterystycznych dla tego obszaru wsi placowych, zarówno małych, nieregularnych, powstałych ewolucyjnie, jak również regularnych, zakładanych w okresie kolonizacji średniowiecznej.

---

⁸² H. Szulc, *On the origin and development of small green villages in the region of West Pomerania*, [w:] *I Paesaggi Rurali Europei*, Perugia 1975, s. 493-506; *taż*, *Regular green villages in West Pomerania*, *Geogr. Pol.*, t. 38, 1978, s. 265-270; *taż*, *Wsie placowe na Pomorzu Zachodnim w świetle planów z przetomu XVIII i XIX w.*, *Kwart. Hist. Kult. Mater.*, r. 26, 1978, nr 3, s. 343-355.

ZAKRES BADAŃ, MATERIAŁY I METODA PRACY

Pomorze, ziemia zamieszкана przez Pomorzan — dawną ludność słowiańską, stanowi naturalny region w sensie geograficzno-historycznym. Granicą północną Pomorza jest morze, co zostało utrwalone w nazwie, zachodnią — Odra, wschodnią — Wisła, a południową — pradolina Noteci i Warty.

Za panowania Mieszka I Pomorze wchodziło przejściowo w skład jego państwa, a w okresie rozbicia dzielnicowego w XII i XIII w. rozpadło się na dwie części: zachodnią i wschodnią, których losy odtąd potoczyły się odrębnie.

Badania prowadzono na obszarze Pomorza Zachodniego, zwanego także Szczecińskim lub Nadodrzańskim, które w okresie rozbicia feudalnego podzieliło się na dzielnice: szczecińską i wologoską. Mocą traktatu westfalskiego państwo Gryfitów podzielono między Szwecję a Brandenburgię, której przypadły tereny na wschód od Odry. Elektorzy brandenburscy i królowie pruscy nie zrezygnowali jednak z części pozostającej w posiadaniu Szwedów, którą zdobywali etapami na drodze zbrojnej i dyplomatycznej (1679, 1720). Proces ten zakończył się w 1815 r. — mocą traktatu wiedeńskiego reszta Pomorza szwedzkiego włączona została do państwa pruskiego. Datę tę przyjęto jako okres wyjściowy do badań morfogenetycznych, co zostało podyktowane głównie materiałami źródłowymi.

Również w pracach poprzednich¹ za okres wyjściowy do badań został przyjęty początek XIX w. W okresie tym dokonują się duże zmiany społeczno-gospodarcze w związku z regulacją gruntów po uwłaszczeniu chłopów. Na Śląsku, podobnie jak na Pomorzu, sporządzane były wówczas przez tzw. Komisję Generalną rękopiśmienne plany wsi w dużych podziałkach. Stanowiły one podstawowy materiał źródłowy.

Pracę rozpoczęto od kwerendy archiwalnej, przeprowadzonej w archiwach państwowych w Szczecinie, Koszalinie, Słupsku, Stargardzie, Szczecinku oraz w urzędach geodezyjnych. Plany wsi Pomorza Zachodniego były nie uporządkowane, nie skatalogowane i przechowywane wów-

¹ H. Szulc, *Osiedla podwrocławskie na początku XIX w.*, Monografie Śląskie, Wrocław—Warszawa—Kraków 1963; też, *Typy wsi Śląska Opolskiego na początku XIX w. i ich geneza*, Prace Geogr. IG PAN, nr 66, 1968.

czas w bardzo złych warunkach. Ogółem udało się odszukać dla wsi tego obszaru 312 planów rękopiśmiennych z końca XVIII i z początku XIX w. Po zawierusze wojennej najwięcej planów ocalało dla byłych powiatów: Białogard — 80, Szczecinek — 60, Koszalin — 32, Stargard — 28, Słupsk — 25, Bytów — 23, Sławno — 21, Gryfice — 14, Miastko — 13. Dla innych powiatów zachowało się tylko po kilka planów lub nie było żadnych; zdarzało się także, że plany były zbyt zniszczone, by można było z nich korzystać, lub dotyczyły tylko małej części wsi, np. pastwiska, własności kilku kmieci. Dla kilku wsi zachowały się plany sprzed i po regulacji².

Odszukane plany zostały uporządkowane, skatalogowane, większość z nich sfotografowana lub odrysowana. Wykaz rękopiśmiennych planów wsi, z których korzystano, znajduje się przy końcu pracy. Celem łatwego zlokalizowania danej wsi został sporządzony skorowidz planów wsi w formie mapy (mapa 1) w podziałce 1 : 350 000, tj. w tej samej, w której zostały opracowane mapy problemowe.

Mała liczba planów historycznych wsi w stosunku do dużego obszaru opracowania sprawiła, że przyjęto charakterystyczne dla tego obszaru modele przestrzenne wsi, by móc następnie — wprowadzając generalizację³ — przeprowadzić klasyfikację wszystkich wsi Pomorza Zachodniego na podstawie historycznych map topograficznych.

Do modelowych badań monograficznych zostały wytypowane wsie z różnych regionów Pomorza Zachodniego, które oprócz czytelnych planów historycznych mają dobrą dokumentację źródłową oraz stanowią przykłady różnych typów pod względem: genezy, kształtów siedlisk i układów pól, form własności, położenia topograficznego. Dla 50 wsi opracowywanych monograficznie został sporządzony „Historyczny katalog wsi”. Obejmuje on dane dotyczące pierwszej wzmianki o wsi, własności, wielkości wsi i gospodarstw, istnienia kościoła, struktury społeczno-gospodarczej ludności, folwarku. Przy opracowaniu tego katalogu korzystano zarówno ze źródeł publikowanych i literatury, jak również ze źródeł rękopiśmiennych⁴. Spis wykorzystanych materiałów znajduje się we wstępie do katalogu.

² Katalog planów miast i wsi Pomorza Zachodniego z XVII-XIX w., znajdujących się w Archiwum Państwowym w Szczecinie, opublikował N. Stelmach; *Katalog planów miast i wsi Pomorza Zachodniego z XVII-XIX w. w zbiorach Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie*, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie, Szczecin 1980.

³ H. Szulc, *Problem generalizacji układów przestrzennych wsi*, Kwart. Hist. Kult. Mater., r. 17, 1969, nr 4, s. 721-733.

⁴ Przegląd zawartości akt zgromadzonych w Archiwum Szczecińskim i w podległych mu archiwach w Gryficach i w Stargardzie został opublikowany: *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie, Warszawa 1964.

Dla wielu wsi nie można było znaleźć pełnych danych historycznych. Szczególnie wsie małe, nie posiadające kościoła, będące do XV w. na prawie słowiańskim⁵, nie miały danych co do okresu ich powstania oraz wielkości.

Z metod retrogresywnych w pracy zastosowano tzw. metodę zapisu wstecznego (Rückschreibungsmethode), polegającą na analizie planów separacyjnych wsi przy pomocy materiałów źródłowych. Na przykład podana w źródłach historycznych liczba łąn nadanych wsi przy lokacji lub dotycząca poszczególnych gospodarstw została „odszukana” na planie wsi z początku XIX w. Metoda zapisu wstecznego jest często stosowana w pracach niemieckich z zakresu morfogenezy wsi, np. przez A. Krenzlin, L. Reuscha, H. Nitza, I. Leister i innych.

Z innych metod retrogresywnych zastosowano metodę genetyczno-metrologiczną wsi, wprowadzoną do badań przez D. Hannerberga i jego uczniów: H. Andersona, S. Göranssona, S. Helmfrida i innych. Polega ona na odszukaniu miary, według której wieś rozmierzano. Następnie — dzięki znajomości chronologii systemu miar i modelu przestrzennego wsi danego okresu — możliwe było ustalenie okresu, z którego pochodzi dane osiedle oraz zasad rozmierzania wsi. Metodę tę można stosować tylko przy badaniu rozplanowania wsi regularnych, pomierzonych, jeśli zachował się plan historyczny. W badaniach analitycznych brane są pod uwagę zarówno cechy rozplanowania siedliska, jak i układy pól oraz przebieg granic i dróg we wsi. Do istotnych cech rozplanowania wsi należą: zarys, proporcje długości boków prostokąta tworzącego siedlisko, powierzchnia siedliska, położenie siedliska w stosunku do granic wsi i do niw, szerokość zagonów. Brane są również pod uwagę kształty i powierzchnie niw, układ niw we wsi, przebieg zagonów, długość granic wsi, przebieg dróg prowadzących z siedliska i inne elementy przestrzenne wsi. Dzięki tej metodzie możliwe jest ustalenie pewnych wymiarów, proporcji i modułów charakterystycznych dla wzorów wsi średniowiecznych. Można także odróżnić wieś regularną, pomierzoną, od nieregularnej, nie pomierzonej oraz — na podstawie planu historycznego wsi — czytać zasady rozmierzania wsi średniowiecznej i jej kolejne przemiany przestrzenne.

Metodę genetyczno-metrologiczną wsi zastosowano także w innych pracach⁶.

⁵ K. Ślaski (głos w dyskusji na konferencji zorganizowanej w Koszalinie w dniach 20-21 X 1977 r. przez Komisję Dziejów Wsi i Rolnictwa Komitetu Nauk Historycznych PAN oraz przez Koszaliński Ośrodek Naukowo-Badawczy, oraz tenże, *Uwagi o osadnictwie wiejskim na prawie rodzimym w XI-XIII w. na Pomorzu Zachodnim*, Kwart. Hist. Kult. Mater., r. 26, 1978, nr 2, s. 303-314) *ius slaviale* nazywa prawem rodzimym, twierdząc, że *ius polonicum* występuje tylko na Pomorzu Gdańskim, a nie na Pomorzu Zachodnim.

⁶ H. Szulc, *Osiedla ... jw.*; też, *Typy wsi ... jw.*

Użycie w badaniach morfogenetycznych wsi Pomorza Zachodniego innych metod biologiczno-chemicznych — np. ^{14}C , fosfatowej, analizy pyłkowej oraz kartowania antropogenicznego, interpretacji zdjęć lotniczych — stosowanych w Szwecji, Danii, RFN, Anglii⁷, było niemożliwe z powodu wysokiego kosztu tych badań oraz braku zespołu do badań terenowych, złożonego ze specjalistów różnych dyscyplin naukowych.

Oprócz metod zapisu wstecznego oraz genetyczno-metrologicznej, konieczne były także badania terenowe celem uchwycenia charakterystycznych elementów morfogenetycznych wsi i odtworzenia zachowanych do dziś reliktywów.

Ustalenie typów przestrzennych wsi na podstawie badań modelowych oraz historyczne mapy topograficzne z tego obszaru pozwoliły na klasyfikację — drogą analogii — wszystkich wsi i opracowanie mapy pt. *Kształty wsi Pomorza Zachodniego na tle gleb na początku XIX w.* (mapa 2). Celem uzyskania historycznych map topograficznych z tego okresu przeprowadzono kwerendę archiwalną w Dziale Kartografii w Niemieckiej Bibliotece Państwowej w Berlinie⁸ oraz w Dziale Kartografii Biblioteki Zachodnioniemieckiej w Berlinie Zach.⁹ Znaleziono tam mapy: *Schmettausche Kabinetskarte* z lat 1770/1780¹⁰ oraz *Schulenburgsche Karte*¹¹ z około 1780 r., stanowiły podstawowy materiał źródłowy do opracowania mapy kształtów wsi Pomorza Zachodniego.

Ponadto korzystano z mapy *Die grosse Lubinsche Karte von Pommern*¹² z 1618 r. oraz z mapy w opracowaniu D. Gilly'ego¹³ z lat 1802-1803.

Szwedzkie mapy metrykalne (Matrikelkarten), których część znajduje się w Gryfii, obejmują głównie obszar położony na zachód od Odry; tak więc dla opracowania mapy kształtów wsi Pomorza Zachodniego nie były przydatne.

Natomiast do opracowania mapy *Sieć osadnicza Pomorza Zachodnie-*

⁷ H. Szulc, *O nowych drogach badań w geografii historycznej*, Czas. Geogr., t. 35, 1964, z. 1, s. 21-28; też, *Badania geograficzno-historyczne nad osadnictwem wiejskim w Skandynawii*, Kwart. Hist. Kult. Mater., r. 17, 1969, nr 3, s. 473-492.

⁸ Deutsche Staatsbibliothek, Kartenabteilung.

⁹ Westdeutsche Bibliothek, Kartenabteilung.

¹⁰ *Die Schmettausche Kabinetskarte* (Westdt. Bibl., Kartenabt. L. 5420) z lat 1770/1780 w skali 1 : 50 000 (do 1 : 25 000 na terenach południowych), w 56 arkuszach.

¹¹ *Die Schulenburgsche Karte* („Brouillons zu einem Teil der Schulenburgschen Karten”), (Westdt. Bibl., Kartenabt. N 8006) z około 1780 r. w skali 1 : 24 000, w 57 arkuszach, brak arkuszy 52 i 54, które obejmują znaczną część Pomorza Zachodniego (Hinterpommern). Mapy te zostały w Berlinie Zachodnim sfotografowane w skali oryginału.

¹² *Nova illustrissimi Principatus Pomeraniae Descriptio* lub *Die grosse Lubinsche Karte von Pommern* z 1618 r., w skali 1 : 235 000, w 13 sekcjach.

¹³ *Königlich grosse topographische Vermessungskarte von Südproussen*, opracowana przez Davida Gilly'ego z lat 1802-1803, w skali 1 : 150 000, w 13 sekcjach.

go na tle hydrografii i lasów w pierwszej połowie XIX w. (mapa 3), wykonanej na podkładzie mapy F. Curschmanna i E. Rubowa¹⁴ dla lat 1817/1818, korzystano z materiałów statystycznych z lat 1842¹⁵ i 1846¹⁶. Szatę leśną z początku XIX w. naniesiono na podstawie mapy K. Śląskiego¹⁷.

Poza materiałami kartograficznymi, dokumentacją historyczną i statystyką korzystano także z cytowanych w tekście monografii, dotyczących historii klasztorów oraz wielkiej własności ziemskiej, która na Pomorzu Zachodnim odegrała dużą rolę w tworzeniu regularnych form osadniczych.

¹⁴ F. Curschmann, E. Rubow, *Pommersche Kreiskarte, Die alten und neuen pommerschen Kreise nach dem Stande vom 1817/1818*, [w:] *Historischer Atlas von Pommern*, I. Abteilung, skala 1 : 350 000.

¹⁵ *Topographisch-statistische Übersicht des Stettiner Regierungsbezirks aus amtlichen Quellen zusammengestellt*, Stettin 1842. Spis ten zawiera dane z 1840 r. dla byłych powiatów: Nowogard, Kamień Pomorski, Gryfice, Gryfino, Pyrzyce, Szadzko.

¹⁶ *Topographisch-statistische Übersicht des Regierungsbezirks Köslin aus amtlichen Quellen zusammengestellt*, Köslin 1846. Spis ten zawiera dane z 1843 r. dla byłych powiatów: Białogard, Bytów, Drawsko Pomorskie, Kamień Pomorski, Lębork, Szczecinek, Miastko, Świdwin, Sławno, Słupsk.

¹⁷ K. Śląski, *Zasięg lasów Pomorza w ostatnim tysiącleciu*, *Przegl. Zach.*, nr 5-6, 1951, s. 207-263.

CHARAKTERYSTYCZNE FORMY OSADNICZE

WSIE Z OKRESU WCZESNOFEUDALNEGO (DO XIII W.) LOKOWANE NA PRAWIE SŁOWIAŃSKIM

W wyniku badań archeologicznych przypuszcza się, że na przełomie IX i X w. doszło na Pomorzu Zachodnim do względnej stabilizacji osadnictwa. W okresie tym wykształciło się kilka centrów osadniczych, które są przedmiotem intensywnych badań archeologicznych. Do obszarów gęściej zasiedlonych we wczesnym średniowieczu należały:

1. Wyspa Wolin, obszar plemienia Wolinian, ujście Odry, okolice Szczecina¹,
2. Dolna i środkowa Parsęta (między Kołobrzegiem a Białogardem²),

---

¹ Głównie: W. Filipowiak, *Osada wczesnośredniowieczna Szczecin Mścięcino w świetle badań w 1954 r.*, Wiad. Archeol., t. 22, 1955, z. 3/4, s. 347-353; tenże, *Kamień wczesnodziejowy, Szczecin 1959*; tenże, *Z pradziejów powiatu gryfickiego*, Czas. Reg. Zach.-Pom., 1962, z. 9/10, s. 7-20; tenże, *Wolinianie, Studium osadnicze, Szczecin 1962*, Szczec. TN, Wyd. Nauk Społ., t. 4; tenże, *Pomorze Zachodnie w okresie wczesnośredniowiecznym*, [w:] *Tysiąc lat nad Odrą i Bałtykiem*, Szczecin 1966, s. 71-118; tenże, *Osadnictwo wiejskie Pomorza średniowiecznego w świetle badań archeologiczno-toponomastycznych*, I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej, Warszawa 14-18 IX 1965, Wrocław—Warszawa—Kraków 1970, s. 315-355; W. Filipowiak, W. Garczyński, *Dobropol, pow. Kamień Pomorski*, Informator Archeologiczny. Badania 1967, Warszawa 1968, s. 209-210.

² Głównie: L. Leciejewicz, *Zarys archeologii Pomorza Zachodniego*, [w:] *Pomorze Zachodnie nasza ziemia ojczysta*, Poznań 1960, s. 71-77; tenże, *Wczesnośredniowieczny Kołobrzeg*, Slav. Antiqua, t. 7, 1960, s. 307-392; tenże, *Osadnictwo i gospodarka na Pomorzu Zachodnim w VI-XI wieku*, [w:] *Historia Pomorza*, t. I: do roku 1466, cz. 1, Poznań 1969, s. 235-242; L. Leciejewicz, W. Łosiński, E. Tabaczyńska, *Kołobrzeg we wczesnym średniowieczu*, Wrocław 1961; W. Łosiński, *Sprawozdanie z badań archeologicznych ekspedycji wykopaliskowej IHKM PAN w Świełubiu i Bardach, pow. Kołobrzeg, w 1962 r.*, Spraw. Archeol., t. 16, 1964, s. 153-169; tenże, *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsęty (VII-X/XI w.)*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1972; J. Olczak, K. Siuchniński, *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, t. 1, Poznań 1966; Uniw. im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Ser. Archeologiczna nr 1 (powiat Drawsko

3. Obszar między Pyrzycami a Stargardem, obejmujący terytorium plemienia Pyrzyczan³,

4. Okolice Szczecinka⁴.

W badaniach tych zwraca się coraz większą uwagę nie tylko na grody, ale również na całe kompleksy osadnicze, rozmieszczenie osad otwartych, pól uprawnych, cmentarzysk. W pobliżu grodu, w odległości 500 do 2000 m znajdowały się osiedla otwarte, liczące przeciętnie 5-7 gospodarstw. Większość z nich istniała na tym samym miejscu nie dłużej niż 50 do 100 lat. Częste zmiany położenia osad otwartych związane były z typem gospodarki rolno-hodowlanej, wymagającej okresowej zmiany terenów eksploatacji na skutek wyjałowienia gleby i wyniszczenia pastwisk⁵.

Badania okresu wczesnośredniowiecznego dotyczą osadnictwa od VI do pierwszej połowy XIII w. Daty te, szczególnie data końcowa, mają charakter umowny. Źródłem są przede wszystkim materiały archeologiczne, głównie dla VI do XI w. Natomiast źródła pisane występują dopiero od początku XII w., a na szerszą skalę od XIII i XIV w. Ponadto, w porównaniu z miastami, źródła pisane są dla wsi bardzo ubogie. Zwyczajnie informacje dotyczą wsi w jej pełnym rozwoju, w związku z lokacją, budową kościoła lub sprzedażą całej lub części wsi. Poza tymi dwoma kategoriami źródeł coraz częściej korzysta się także z planów separacyjnych z początku XIX w. Ważną bowiem rzeczą jest sięgnięcie do różnych kategorii źródeł i ich wzajemne uzupełnianie i sprawdzanie.

Badania toponomastyczno-archeologiczne pozwalają np. wykryć usytuowanie w danym miejscu siedliska zachowanego w nazwie jako „Siedliszcz — Siedlitz — Siedliszcze”. Nazwa Siedliszcze występuje na całym obszarze zasiedlenia słowiańskiego. Podobnie np. nazwa „pole” zachowała się w nazwach miejscowości („Dobberphul — Dobropole”) oraz także w nazewnictwie miejscowym polnym⁶.

Pomorskie, powiat Wałcz, powiat Złotów); t. 2, Poznań 1968, Ser. Archeologiczna nr 2 (powiat Białogard, Koszalin, Świdwin); t. 3, Poznań 1969, Ser. Archeologiczna nr 3 (powiat Szczecinek); W. Łosiński, J. Olczak, K. Siuchniński, *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, t. 4, Poznań 1971, Uniw. im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Ser. Archeologiczna nr 4.

³ Głównie: T. Białecki, *Terytorium pyrzyckie w okresie wczesnego średniowiecza*, Mater. Zach.-Pom., t. 6, 1960, s. 271-314; E. Rymar, *Wybór źródeł do dziejów ziemi pyrzyckiej*, Zesz. Pyrz., 1971, 4, s. 227-248; tenże, *Zaginione i opustoszałe osady wiejskie na obszarze powiatu pyrzyckiego w średniowieczu*, Zesz. Pyrz., 1971, 4, s. 139-156; tenże, *Osadnictwo wiejskie i własność ziemską na obszarze Ziemi Pyrzyckiej w XII-XV w.*, Zesz. Pyrz., 5, 1972-1973, s. 185-257.

⁴ Głównie A. Stafiński, *Najdawniejsze słowiańskie osiedla obronne w okolicach Szczecinka*, Mater. Zach.-Pom., t. 6, Szczecin 1960, s. 209-240.

⁵ T. Dunin-Wąsowicz, Z. Podwińska, *Changes in the rural landscape of Poland till 1200 in the light of archaeological research*, Geogr. Pol., t. 38, 1978, s. 81-82.

⁶ W. Filipowiak, *Osadnictwo wiejskie ... jw.*, s. 318.

Z okresu karczunków, głównie z X-XII w., pochodzą nazwy miejscowe, jak np. Trzebusz — wzmiankowana w 1176/1180 r., Trzebież koło Szczecina-Dąbia — wzmiankowana około 1200 r., Trzebień koło Dolic wzmiankowany w 1233 r.⁷

Obok badań toponomastyczno-archeologicznych na uwagę zasługuje kartowanie antropogeniczne na podstawie historycznych planów wsi. Materiały archeologiczne wraz z planami historycznymi wsi pozwalają wytłumaczyć usytuowanie dawnego siedliska i niw, przebieg granic własnościowych, użytkowanie terenu, występowanie w danym miejscu lasów, łąk czy grodzisk. Tak np. we wsi Lipie (119)⁸, na północny zachód od zabudowań, występuje domniemane grodzisko wyżynne z okresu wczesnośredniowiecznego i średniowiecznego, a 0,5 km na południe od zabudowań — osada oraz pola uprawne z okresu wczesnośredniowiecznego i średniowiecznego (X-XII w.)⁹. Podobnie we wsi Rzepczyno (220) — 0,1 km na północny zachód i 1,4 km na północny wschód od zabudowań stwierdzono grodzisko oraz osadę z X-XII w., płasko wyniesioną w kształcie owalu, otoczoną podmokłymi łąkami. Także 1,25 km na południowy zachód stwierdzono grodzisko nizinne z okresu wczesnośredniowiecznego¹⁰. Również we wsi Byszyno (24), 2,5 km na południowy wschód od zabudowań, znajduje się osada palowa z okresu wczesnośredniowiecznego¹¹. Przykładów jest wiele, a badania toponomastyczno-archeologiczne umożliwiają ustalenie sukcesji położenia osiedli oraz kontynuacji osadnictwa od czasów wczesnośredniowiecznych do obecnych.

Dla okresu wczesnośredniowiecznego trudno jest właściwie mówić o zorganizowanych wsiach, o kształtach, które znane są z okresu późnego średniowiecza. Poza tym wyzyskanie wyników badań archeologicznych jest bardzo utrudnione, gdyż mało jest osad wczesnośredniowiecznych dobrze przebadanych i chronologicznie rozwarstwionych na poszczególne fazy. Dodatkową trudność stanowią późniejsze nawarstwienia kulturowe, które uniemożliwiają badania archeologiczne wcześniejszych okresów.

Osiedla wczesnośredniowieczne dobrze, jak na owe czasy, dostosowano do rzeźby i wód powierzchniowych; były zazwyczaj małe, typu przysiółkowego, często w formie jednorzędówki usytuowanej wzdłuż rzeki na terasie nadzalewowej lub miały położenie obronne: w meandrach

⁷ K. Slaski, *Uwagi o osadnictwie wiejskim na prawie rodzimym w XI-XIII wieku na Pomorzu Zachodnim*, Kwart. Hist. Kult. Mater., r. 26, 1978, nr 3, s. 303-314.

⁸ Liczba w nawiasie, po nazwie miejscowości, oznacza numer ze *Spisu planów wsi, z Historycznego katalogu wsi oraz z mapy Skorowidz planów wsi Pomorza Zachodniego z początku XIX w.*

⁹ J. Olczak, K. Siuchniński, *Zróżdła archeologiczne ... jw.*, t. 2, s. 147-154.

¹⁰ J. Olczak, K. Siuchniński, *Zróżdła archeologiczne ... jw.*, t. 2, s. 187-193.

¹¹ J. Olczak, K. Siuchniński, *Zróżdła archeologiczne ... jw.*, t. 2, s. 204-205.

rzek, na wyspie lub były otoczone bagnami¹². Z Pomorza Zachodniego znanych jest kilka takich przykładów, np. w Jarszewie (b. powiat Kamień Pomorski) odkryto w pięciu rzędach 41 palenisk w osadzie, która funkcjonowała od końca XI do XII w.; na jedno pokolenie przypadło 10-14 palenisk¹³. Podobnie w Chominie (b. powiat Kamień Pomorski) odkryto pas palenisk ciągnący się na długości 150 m wzdłuż brzegu rzeki. Również w Chynowie (b. powiat woliński) paleniska występowały na skraju bagien; w Domysłówiu (b. powiat woliński) wzdłuż dawnego brzegu jeziora¹⁴. Natrafiono również na osady wczesnośredniowieczne o zabudowie usytuowanej wokół okrągłego placu. Interesującym przykładem takiej osady o placu okrągłym, zbliżonym kształtem do grodu, jest osada palowa Parsęko¹⁵ (b. powiat szczeciniecki), gdzie zabudowa otaczała owalną wyspę na jeziorze. Wieś ta funkcjonowała od połowy IX w.¹⁶

W pobliżu niektórych osad wczesnośredniowiecznych stwierdzono występowanie cmentarzysk i pojedynczych skorup oraz pól uprawnych. Pola te znajdowały się przeważnie w dolinach. W starszej literaturze¹⁷ przyjmowano, że Słowianie zakładali swe osiedla najczęściej na terenach piaszczystych, łatwych do uprawy. W myśl nowszych badań poziom techniki rolnej w okresie wczesnego średniowiecza był wyższy, niż to przyjmowano dawniej, i dlatego we wczesnym średniowieczu możliwa była także uprawa ciężkich glin dolinnych, mułowo-bagiennych, mad, torfów i gleb brunatnych. Z badań prowadzonych na ziemi pyrzyckiej¹⁸ wynika, że większość osad wczesnośredniowiecznych występowała na gle-

¹² Z. Podwińska, *Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wcześniejszym średniowieczu (żreb, wieś, opole)*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1971, s. 31-32.

¹³ Z. Podwińska, *Zmiany form osadnictwa ... jw.*, oraz R. Rogosz, *Wczesnośredniowieczna osada w Jarszewie pow. Kamień Pomorski*, Mater. Zach.-Pom., t. 2, 1965 (1967), s. 317-409.

¹⁴ W. Filipowiak, *Wolinianie ... jw.*, s. 24-26, 31-32, 40-49.

¹⁵ J. Kostrzewski, *Kultura prapolska*, wyd. 3, Warszawa 1962; Z. Podwińska, *Zmiany form osadnictwa ... jw.*, s. 57; W. Łęga, *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*, Toruń 1930, s. 329-330; J. Olczak, K. Siuchniński, *Źródła archeologiczne ... jw.*, t. 3, s. 95.

¹⁶ Wieś Parsęko wymieniona jest także w 1268 r. (H. Hoogeweg, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, t. 1, Stettin 1924, s. 198), a następnie w 1281 r. (*Pommerisches Urkundenbuch*, t. 2, opr. R. Prümers, Stettin 1881, nr 1198, z 1281 r.) w związku z potwierdzeniem księcia Barnima I nadania wsi dla klasztoru bukowskiego przez rycerza Jana Kulę, nie ma jednak pewności co do zgodności lokalizacji wczesnośredniowiecznej wsi ze wsią wymienioną w źródłach z XIII w.

¹⁷ M. in. F. Engel, *Deutsche und slavische Einflüsse in der Dobbertiner Kulturlandschaft*, Schr. Geogr. Inst. Univ. Kiel, 1934, z. 3; Z. Podwińska, *Technika uprawy roli w Polsce średniowiecznej*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1962, s. 108 i 165; S. Kurnatowski, *Przemiany techniki uprawy roli w czasach między epoką brązową i wczesnym średniowieczem, a rozmieszczenie stref zasiedlenia*, Studia Dziej. Gosp. Wiejsk., t. 8, 1966, s. 97-99.

¹⁸ T. Białecki, *Terytorium pyrzyckie ... jw.*, s. 282.

bach dobrych i bardzo dobrych. Na przykład 68,2% znanych osad z VII-XII w. występuje na urodzajnych glebach brunatnych. Natomiast niektóre osady, których ludność zajmowała się nie tylko rolnictwem, ale również hodowlą, połowem ryb i łowiectwem, lokowane były na glebach średniej jakości¹⁹. Badania tego zagadnienia są jednak dość skomplikowane, gdyż różny był poziom wody gruntowej w różnych okresach historycznych; we wczesnym średniowieczu był zazwyczaj niższy niż obecnie, a osady istniały krótko.

Na terenie Pomorza Zachodniego stwierdzono ślady pól wczesnośredniowiecznych w kształcie nieregularnych bloków lub półkoli, poprzegradzanych miedzami (o powierzchni od 1,5 do 4 ha²⁰), ewentualnie wąskich zagonów, które odkryto np. koło wsi Dobropól (b. powiat Kamień Pomorski²¹).

Najstarszych układów przestrzennych należy szukać w obrębie wsi na prawie słowiańskim. Osady te stanowią relikty z okresu wczesnofeudalnego. Powstały drogą ewolucyjną i nie przeszły jednorazowej regulacji, charakterystycznej dla wsi lokowanych na prawie niemieckim. Wsie te — przedstawione na planach separacyjnych — są zazwyczaj małych rozmiarów, mają nieregularny przebieg granic, asymetrycznie usytuowane siedliska w stosunku do granic oraz charakterystyczne położenie topograficzne. Najczęściej osiedla te „schodzą” do pierwszej terasy nadzalewowej. Cechą kształtu siedlisk jest brak wyraźnego zarysu obszaru zabudowanego i regularności zagród.

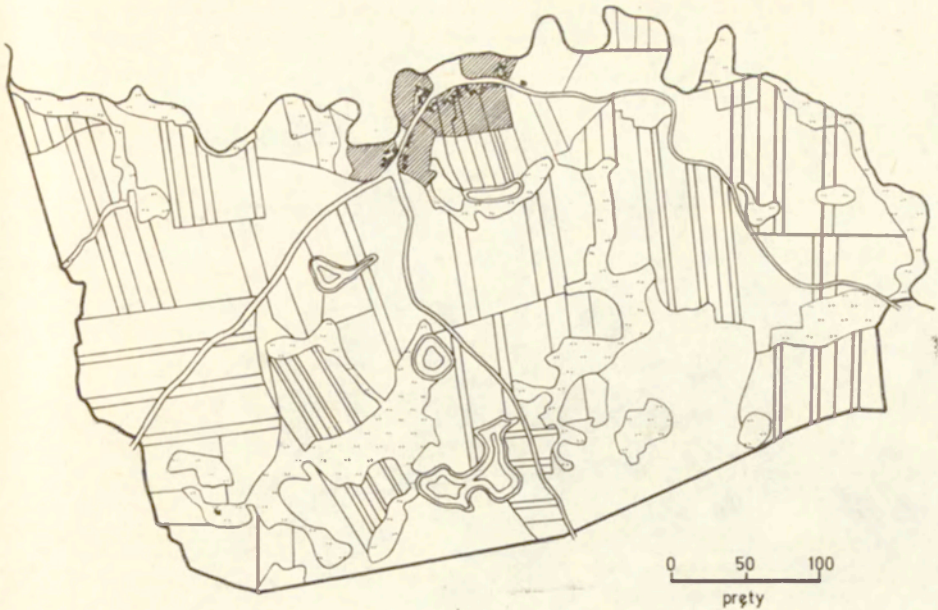
Jedną z najczęściej występujących form siedlisk wsi nielokowanych, o „starych metrykach”, jest krótka ulicówka, czyli wieś drogowa²². Wsie te mają jedno- lub dwustronną zabudowę, często ich oś przebiega równoległe do biegu rzeki lub zabudowa usytuowana jest wzdłuż meandru starorzecza. W takich przypadkach są to wsie zagrodnicze ludności rybackiej. Przykładem typowego położenia topograficznego jest wieś Gałęźnia (57) usytuowana wzdłuż biegu rzeki Słupi, określana jako wieś drogowa (ryc. 1). Pierwsza wzmianka o niej pochodzi z 1286 r. W dokumencie podano, że książę Mściwoj ofiarował klasztorowi w Białobokach i kościołowi św. Mikołaja w Słupsku wieś Gałęźnia (Galanzino) i zwalnia ją ze wszystkich obciążeń. Według danych z XVIII w. Gałęźnia składała się z dwóch wsi: Gałęźni Wielkiej i Gałęźni Małej. Miała blokowo-pasmowy układ pól. Na obszarze wsi występowały łąki i pastwiska. Niekiedy wieś drogowa jest „ślepo zakończona” i nie spełnia roli ko-

¹⁹ Z. Podwińska, *Zmiany form ... jw.*, s. 35.

²⁰ Z. Podwińska, *Zmiany form ... jw.*, s. 85.

²¹ W. Filipowiak, W. Garczyński, *Dobropól ... jw.*, s. 209-210.

²² Wprowadzono nazwę „wieś drogowa” (Gassendorf) dla odróżnienia od regularnych wsi ulicowych. Jednakże w polskiej nomenklaturze nazwa ta się nie przyjęła.

Ryc. 1. Gałęźnia (57). Odrys planu wsi z 1824 r. Wieś drogowa. Układ pól blokowo-pasmowy

Brak skali i kierunków stron świata na którejkolwiek z reprodukowanych rycin oznacza, że nie były one zaznaczone na oryginalnym planie. Jeżeli zaś skala jest podana, to wyrażona jest w prętach reńskich

Gałęźnia (57). A copied plan of the village from 1824. A road village, block and striped field pattern

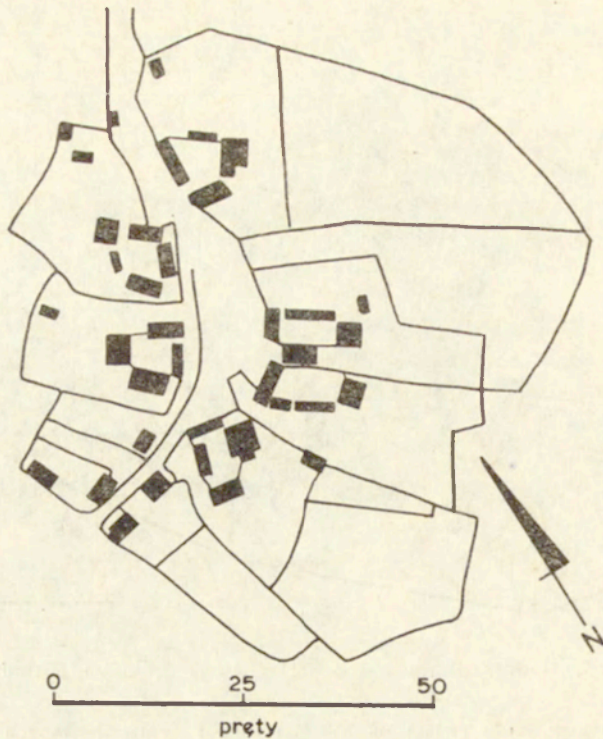
Lack of the scale or of the cardinal points in any reproduced Figures means that this information was not marked on the original plan. If the scale exists in the illustrations, always is given in Rhine perches

munikacyjnej. Interesującym przykładem wsi ślepej drogowej²³ jest Lubiato (121), „kończące” się na brzegu Jeziora Lubiato (ryc. 2). Takie położenie topograficzne przyjmuje się najczęściej za jedno z najstarszych. Ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego nad Jeziorem Lubiato stwierdzono archeologicznie²⁴ (m. in. osadę palową), natomiast pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1337 r. W 1400 r. mieszczanin J. Rogzow sprzedał Lubiato cysterkom z Koszalina. Według danych z 1440 r. we wsi wymienieni są gospodarze. W dokumentach z 1653 r. podano, że we wsi opodatkowane były 22 małe łany²⁵ i wy-

²³ Wprowadzono nazwę „wieś ślepa drogowa” (Sackgassendorf). W polskiej nomenklaturze nazwa ta się nie przyjęła; dla wsi tych stosuje się najczęściej nazwę „ślepa ulicówka”.

²⁴ W. Łęga, *Kultura Pomorza ...* jw., s. 572, 622, oraz badania w 1973 r. Cz. Strzyżewskiego z UAM w Poznaniu (odkrył on w kilku punktach osadnictwo wczesnośredniowieczne).

²⁵ Na Pomorzu Zachodnim występują w źródłach z XVI i XVII w. trzy ro-

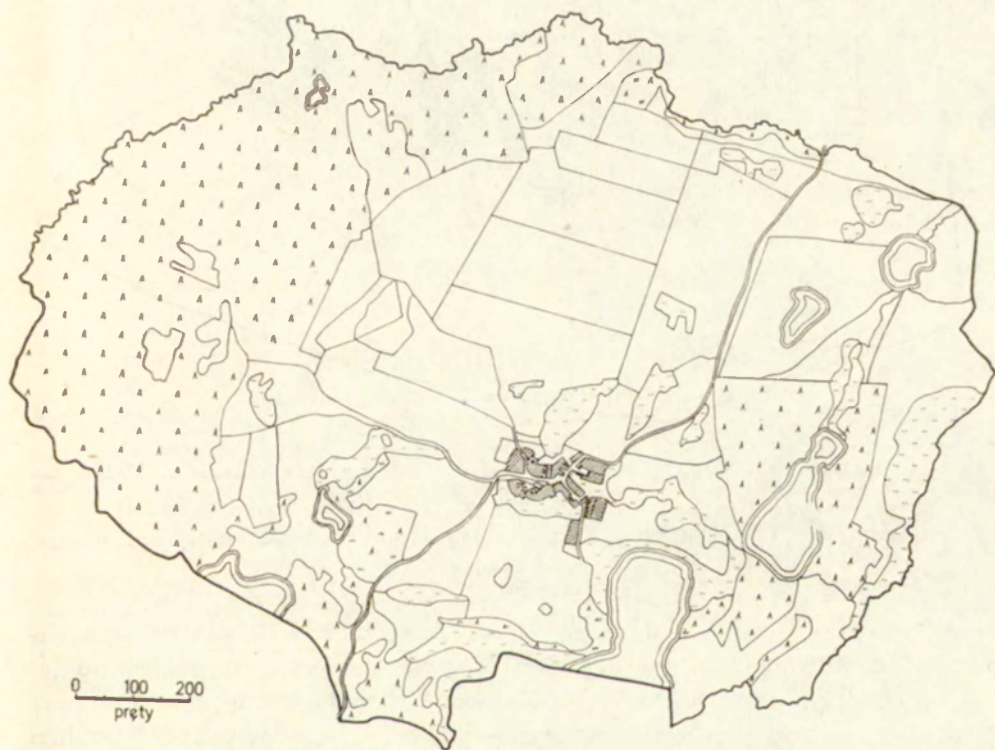
Ryc. 2. Lubiатовo (121). Odrzys planu siedliska z 1843 r. Wieś ślepa drogowa, „kończąca” się na brzegu Jeziora Lubiатовskiego

Lubiатовo (121). A copied plan of the village site from 1843. A blind road village “ending” at the lake of Lubiатов

mieniono ludność według struktury społecznej. Wieś należała wtedy do domeny koszalińskiej. W 1784 r. wieś należała nadal do domeny kosza-

dzaje łąnów, które oznaczają różne sposoby gospodarowania (E. Gohrbandt, *Deutsche Kulturarbeit in der Abtei Buckow*, Mbl. Gesell. Pom. Gesch. Altertumsk., 48, 1934, s. 1-8): tzw. małe łąny (Hackenhufen) o powierzchni 15 morgów (9,82 ha), świadczące o słowiańskim sposobie użytkowania (Hacken znaczy radło), średnie łąny (Landhufen) o powierzchni 30 morgów (19,65 ha) i wielkie łąny (Hägerhufen), 60-morgowe (39,30 ha). W Kuhn (*Vergleichende Untersuchungen zur mittelalterlichen Ostsiedlung*, Köln—Wien 1973, s. 141-142) podaje, że radłem określano w XIII w. „plóg słowiański”. Plóg lub radło oznaczało jednostkę gospodarczą, której wielkość nie była zawsze jednakowa, ale każdorazowo obciążona była tymi samymi świadczeniami. Stosunek wielkości łąnów małych do średnich i wielkich wynosił więc 1:2:4 według wyliczenia B. Wachowiaka (*Gospodarze położenie chłopów w domenach Księstwa Szczecińskiego w XVI i w pierwszej połowie XVII w.*, Szczecin 1967, s. 101), który wartości te podaje za J. A. Eytelweinem (*Vergleichungen der gegewärtig und vormals in den königlich preussischen Staaten eingeführten Maasse und Gewichte in Europa*, Berlin 1810). Natomiast Śląski (*Uwagi o osadnictwie ... jw.*, s. 308) przyjmuje powierzchnię radła zachodniopomorskiego (Hackenhufe) na 10,4 ha.

lińskiej i zamieszkiwało ją 6 kmieci i 3 chałupników; łącznie było 9 zabudowań. Na planie z 1843 r. można zidentyfikować 9 zabudowań podanych także w recesie z 1847 r. Pola występują w formie bloków podzielonych na zagony własnościowe. Na planie tym przedstawiona jest także regulacja wsi z początku XIX w. Wieś Wyszebórz (291) nie ma wzmianki o lokacji. W dokumencie z 1240 r. nazwa jej brzmi: Wysebor. Po tym roku stanowiła ona własność biskupstwa, a od 1276 r. przeszła w posiadanie kościoła katedralnego w Kamieniu. Od 1440 r. wieś była własnością prywatną. Na planie z 1829 r. zabudowa tworzy krótką wieś drogową z nawsiem, czyli tzw. małą owalnicę²⁶; widoczne są również liczne łąki i las (rys. 3). Układ pól jest blokowo-pasmowy. Owalnicą jest także

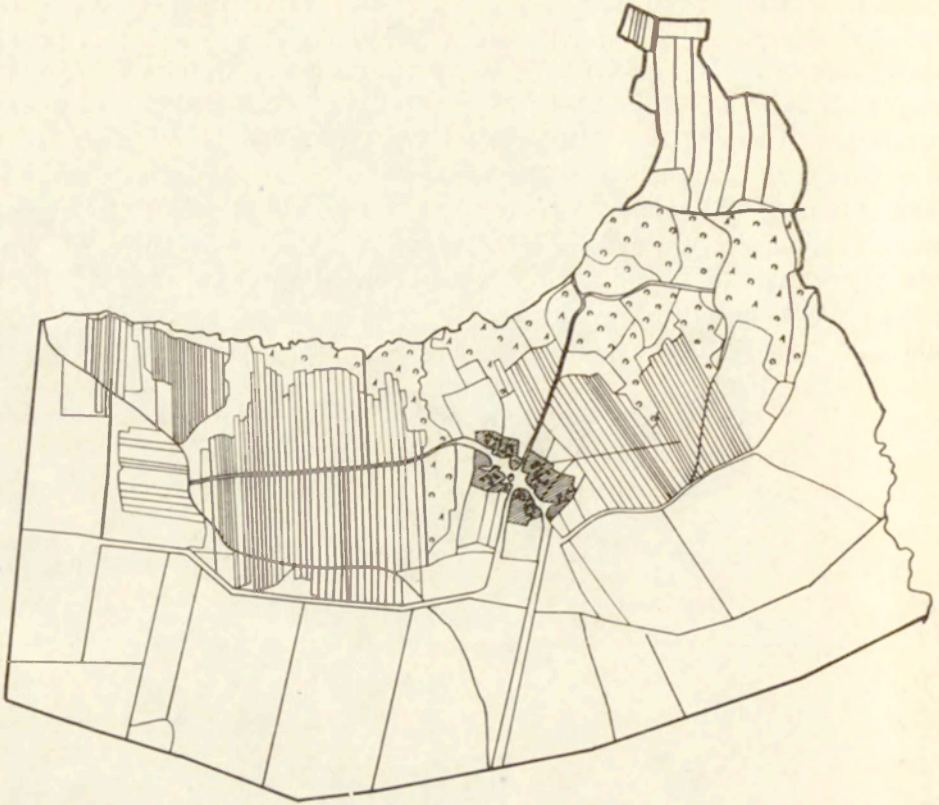
Ryc. 3. Wyszebórz (291). Odrys planu wsi z 1772 r., kopia z 1829 r. Mała owalnica. Układ pól blokowo-pasmowy

Wyszebórz (291). A copied plan of the village from 1772, copy from 1829. A small oval village, block and striped field pattern

wieś Strzelinko (250). Według danych z 1628 r. wieś należała do miasta Słupska; we wsi opodatkowanych było 14 małych łąnów i 2 zagrodników. Na planie z początku XIX w. układ pól jest pasmowy (rys. 4).

Przykładem wsi z siedliskiem w kształcie trójkątnego placu, powsta-

²⁶ M. Kielczewska-Zaleska, *O powstaniu i przeobrażaniu kształtów wsi Pomorza Gdańskiego*, Prace Geogr. IG PAN, nr 5, 1956, s. 9-178.

Ryc. 4. Strzelinko (250). Odrys planu wsi z 1803 r. Mała owalnica. Układ pól pasmowy

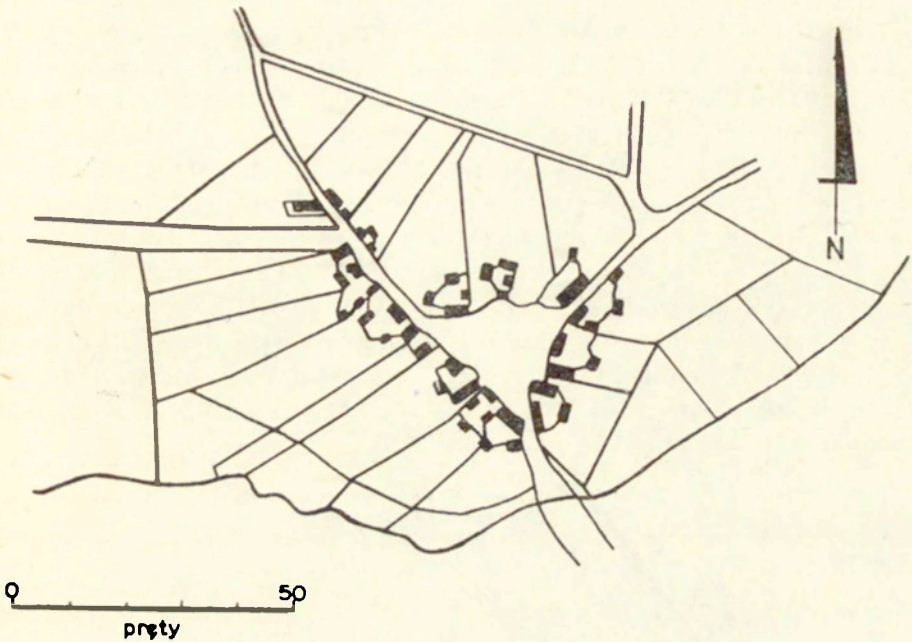
Strzelinko (250). A copied plan of the village from 1803. A small oval village; striped field pattern

łego ze skrzyżowania dróg, która do XV w. zachowała prawo słowiańskie, jest Równo (216) (ryc. 5). Ten typ wsi, dobrze dostosowany do topografii terenu, M. Kielczewska-Zaleska²⁷ uznała na terenie Pomorza Gdańskiego za jeden z najstarszych typów wsi placowych. W pobliżu wsi Równo stwierdzono grodzisko wyżynne z VII-X w., cyplowe, w kształcie nieregularnego owalu, oraz kilka osad z IX-X w., jak również cmentarzyska z XI-XII w.²⁸ Wieś ta posiada starą metrykę: w 1290 r. wymieniona jest po raz pierwszy. Na planie z 1826 r. widoczny jest układ blokowo-pasmowy pól oraz obszar zajęty na folwark. Podobne siedlisko w kształcie trójkątnego placu, na którym znajduje się staw, ma wieś Kragłe (104) (ryc. 6). Dla wsi tej brak jest wcześniejszych danych hi-

²⁷ M. Kielczewska-Zaleska, *O powstaniu ... jw.*

²⁸ F. Lachowicz, J. Olczak, K. Siuchniński, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na Pobrzeżu i Pojezierzu Wschodniopomorskim*, Uniw. im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Ser. Archeologiczna, nr 9, Poznań 1977, s. 115-120.

starych. W drugiej połowie XVIII w. wieś należała do H. F. v. Glasenappa. Na planie z 1846 r. widoczny jest las, który otacza wieś. Układ pól jest blokowy.

Ryc. 5. Równo (216). Odrys planu siedliska z 1826 r. Siedlisko w kształcie trójkątnego placu

Równo (216). A copied plan of the village site from 1826. Village with a crossroad green

Wieś Żelazo (303) stanowi przykład wsi okrągłej z niepełną zabudową wokół okrągłego placu (ryc. 7). W bezpośrednim sąsiedztwie wsi, na północny wschód od zabudowań, odkryto kilka osad wczesnośredniowiecznych datowanych na XII-XIII w. oraz ułamki naczyń z VII-X w.²⁹ Żelazo jako wieś Zeleza wzmiankowana jest w 1281 r., a następnie w latach 1294 (Seliso) i w 1315 (Selesen). Według danych dla końca XVIII w. we wsi mieszkało 8 kmieci i 4 zagrodników oraz 5 „innych”; położenie ich zagród można zidentyfikować na planie wsi z 1818 r.

Wieś Zielnowo (299) stanowi przykład wsi składającej się z dwóch części: okolnicy i wsi drogowej (ryc. 8). Układ pól, widoczny na planie z 1821 r., jest pasmowo-blokowy. Wieś ta wymieniona jest po raz pierwszy w 1275 r. Charakterystyczna jest dawna słowiańska nazwa wsi. W 1301 r. książę rugijski Sambor zatwierdził wieś Zelno Mateuszowi „borchgravio” ze Sławna. W 1330 r. biskup kamiński Arnold przydzielił wieś Selene do kościoła parafialnego w Krupach. Według danych

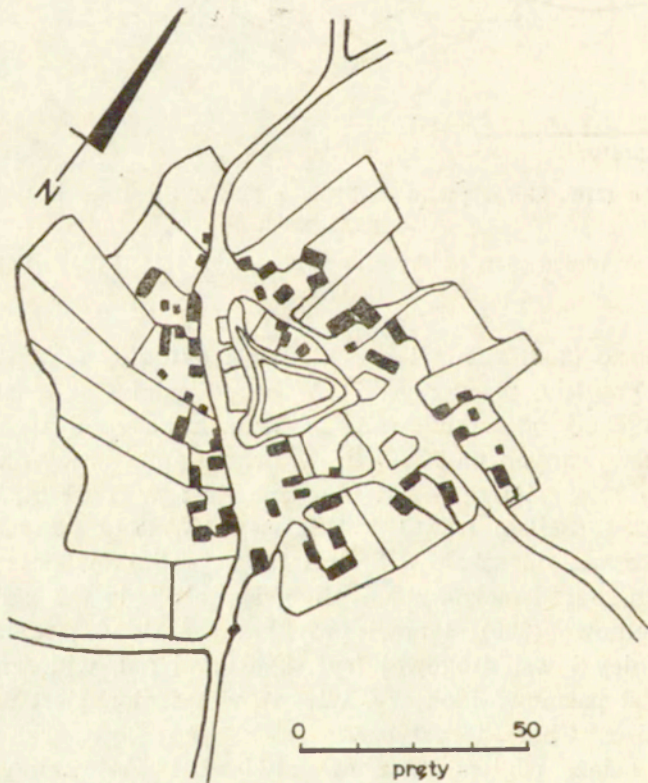
²⁹ F. Lachowicz, J. Olczak, K. Siuchniński, *Osadnictwo ... jw.*, s. 173-177.

z 1628 r. była wtedy własnością miasta Darłowa i opodatkowana z 13 małych łąnów. W 1784 r. we wsi Sellen mieszkało 7 kmieci, 7 zagrodników, 5 chałupników, 1 pasterz; ogółem było 20 domów.

Wieś Niezabyszewo (160) jest przykładem wsi okrągłej z nie zabudowanym placem pośrodku, użytkowanym jako pastwisko (ryc. 9). Wieś ta wzmiankowana jest po raz pierwszy w 1355 r. W 1387 r. była własnością krzyżacką. W 1560 r. należała do domeny bytowskiej i zamieszkiwało ją 19 kmieci (z których każdy posiadał po 2 łąny) oraz 5 zagrodników. Dane własnościowe z końca XVIII w. można zidentyfikować na planie z 1823 r. Pola mają układ bloków podzielonych na pasma.

W wyniku prowadzonych na Pomorzu Zachodnim badań terenowych, analizy planów separacyjnych wsi z początku XIX w. oraz dokumentów historycznych nasuwają się pewne uwagi co do wsi nieregularnych, powstałych ewolucyjnie, które od XV w. nie posiadają wzmianki o lokacji:

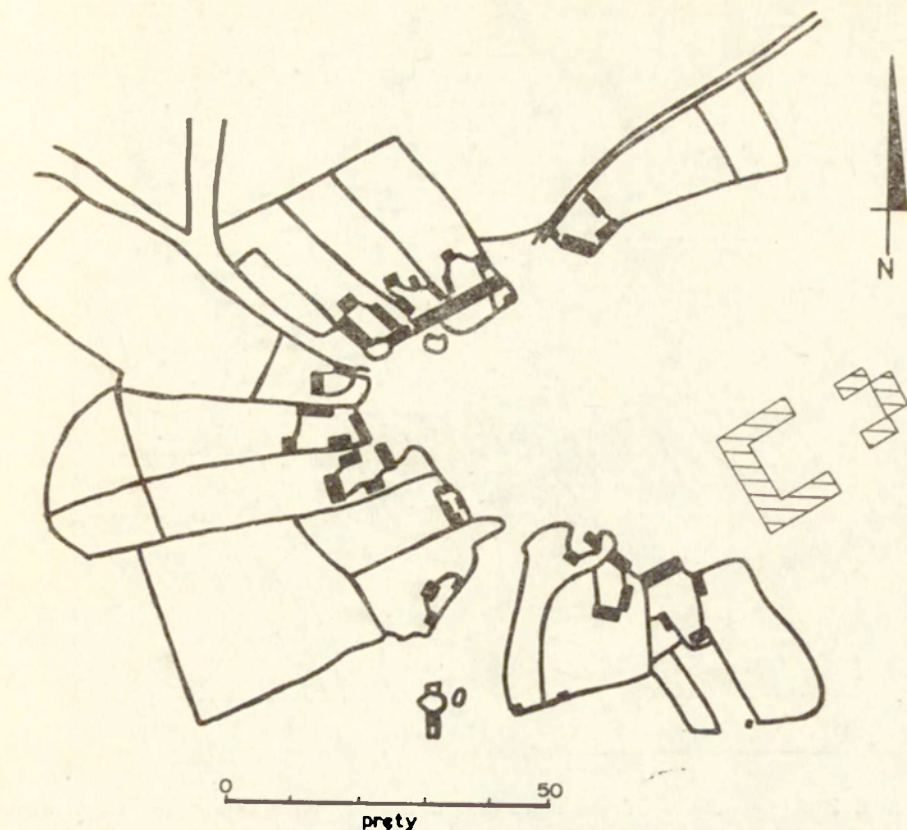
1. W bezpośrednim sąsiedztwie wsi stwierdzono występowanie grodzisk, cmentarzysk, osad wczesnohistorycznych, pól uprawnych, ułamków naczyń.

Ryc. 6. Krągłe (104). Odrys planu siedliska z 1846 r. Siedlisko w kształcie trójkątnego placu ze stawem pośrodku

Krągłe (104). A copied plan of the village site from 1846. Village with a crossroad green and a pond in its centre

Ryc. 7. Żelazo (303). Odrys planu siedliska z 1818 r. Wieś okrągła. „Niepełną” zabudowę wokół placu uzupełnia folwark

Żelazo (303). A copied plan of the village site from 1818. Circular village. Around the square there is a manor with some buildings missing

2. Nazwy wsi mogą często świadczyć o ich słowiańskim pochodzeniu, np. w przypadku wsi Żelazo (303), Wyszebórz (291), Zielnowo (299).

3. Wsie są dobrze dostosowane do topografii terenu. Najczęściej mają one położenie krawędziowe, wzdłuż strumieni, na wyższej terasie nadzalewowej, na granicy niskich łąk uprawnych.

4. Wśród wsi o nieregularnej zabudowie można wyróżnić trzy grupy siedlisk (mapa 2):

a. Wsie drogowe, ślepe drogowe, małe owalnice, rozdrożne. Wsie te występują najliczniej na Pomorzu Zachodnim. Krótkie wsie drogowe o zakrzywionej linii zabudowy, jedno- i dwurzędowe, składające się z 2-3 zagród, stanowią — zdaniem np. I. Leister²⁰ — najstarszą

²⁰ I. Leister, *Green Village — Street Village — Ovgang, The linear settlement as one form of inland colonization*, International Geographical Union, European Regional Conference, Symposium of agricultural typology and agricultural settlements, Szeged — Pecs, 1971, Papers, Hungary 1972, s. 239-252.

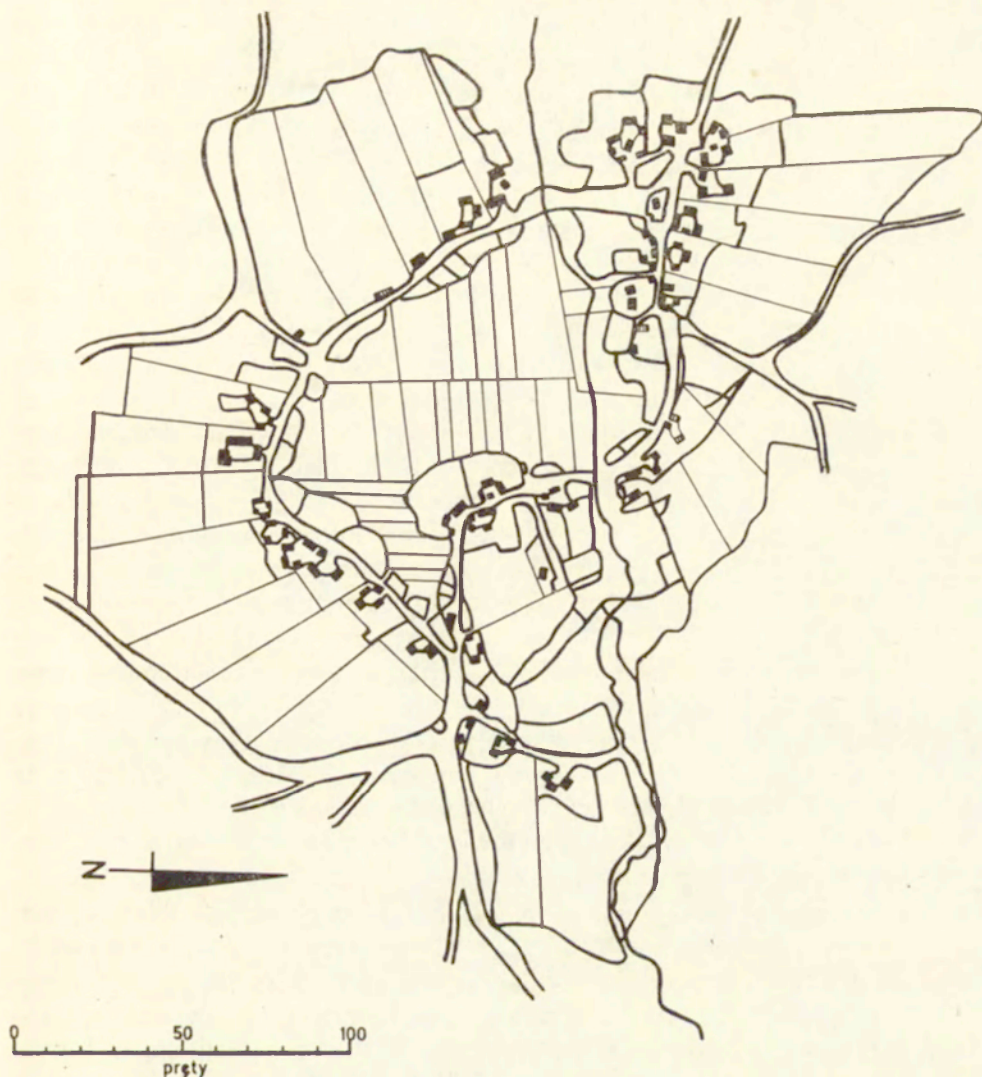
Ryc. 8. Zielnowo (299). Odrys planu wsi z 1821 r. Wieś składająca się z dwóch części: okolnicy i drogowej. Układ pól pasmowo-blokowy

Zielnowo (299). A copied plan of the village from 1821. A village consists of two parts: a circular village and a road village, block and stripped field pattern

formę wsi przysiółkowych, z których na pewnych terenach wykształciły się późniejsze wsie placowe. Do tej grupy zostały zaliczone także wsie ślepe drogowe i małe owalnice, co podyktowane jest zbyt małą różnicą między wsią drogową a małą owalnicą (przy klasyfikacji wsi na podstawie map topograficznych różnice te są niewidoczne; zbyt małe rozszerzenie drogi, biegnącej przez środek siedliska, może być późniejsze na skutek opuszczenia zagrody). Do grupy tej zostały zaliczone także tzw. wsie rozdrożne, tzn. powstałe w miejscu skrzyżowania trzech dróg, które tworzą plac trójkątny, np. we wsi Równno.

- b. Okolnice i wsie okrągłe, które zaliczone zostały do jednej grupy wsi placowych³¹. Mają one formę zamkniętą, z jedną drogą prowa-

³¹ H. Szulc, *On the origin and development of small green villages in the region of West Pomerania*, [w:] *I Paesaggi Rurali Europei*, Perugia 1975, s. 493-506; też, *Wsie placowe na Pomorzu Zachodnim w świetle planów z przełomu XVIII i XIX w.*, *Kwart. Hist. Kult. Mater.*, r. 26, 1978, nr 3, s. 343-355.

Ryc. 9. Niezabyszewo (160). Odrys planu siedliska z 1825 r. Wieś okrągła, plac użytkowany jako pastwisko

Niezabyszewo (160). A copied plan of the village site from 1823. Circular village, the green used as a pasture

dzącą do siedliska. Okolnice mają małe rozmiary, a domy usytuowane są dookoła niewielkiego placu lub stawu. Geneza obu typów wsi jest różnie interpretowana³². Większość autorów, m. in. A. Krenzlin³³, tłumacząc kształty wsi sposobem gospodarowania, uważa, że

³² B. Zaborski, *O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu*, Pr. Kom. Etnogr., t. 1, Kraków 1926, s. 34-42.

³³ A. Krenzlin, *Dorf, Feld und Wirtschaft im Gebiet der grossen Täler und*

okolnice były typowe dla Słowian, którzy prowadzili gospodarke zbożowo-hodowlaną, a plac znajdujący się pośrodku wsi miał służyć do spędzania na noc bydła. We wsiach okrągłych dużych, jak np. w Niezabyszewie, stwierdzono występowanie pośrodku wsi pastwiska. Wsie te w języku angielskim określane są mianem green villages — wsie zielone dla podkreślenia, że w środku wsi znajduje się obszar zielony, nie zabudowany, który służy jako pastwisko. Plac ów spełniał niekiedy rolę podobną do rynku w miastach; służył jako miejsce zgromadzeń lub sprzedaży produktów rolnych. W okolicach i we wsiach okrągłych nie ma zazwyczaj kościoła, a jeśli jest, to zbudowany jest najczęściej nie na placu pośrodku wsi lecz po stronie zewnętrznej placu, co świadczy o późniejszej niż wieś dacie jego budowy. W niektórych wsiach stwierdzono segmentowe rozszerzenie zagród w kierunku do obszaru zielonego. Różne są hipotezy na temat funkcji okolic i wsi okrągłych — oprócz gospodarczej przypisuje się im funkcję obronną. Inni wiążą ten typ wsi z przyzwyczajeniami Słowian. Odpowiedź nie może być jednoznaczna. Wydaje się jednak, że w okolicach o zwartej zabudowie z okrągłym placem pośrodku, tylne, zewnętrzne ściany budynków mogły spełniać także funkcje obronne. Natomiast wsie okrągłe, o luźnej zabudowie wokół placu, mogły pełnić tylko funkcje gospodarcze. Na uwagę zasługuje fakt, że wsie te występują licznie, tworząc wyraźne regiony na pewnych terenach Europy i że powstawały w różnych okresach historycznych.

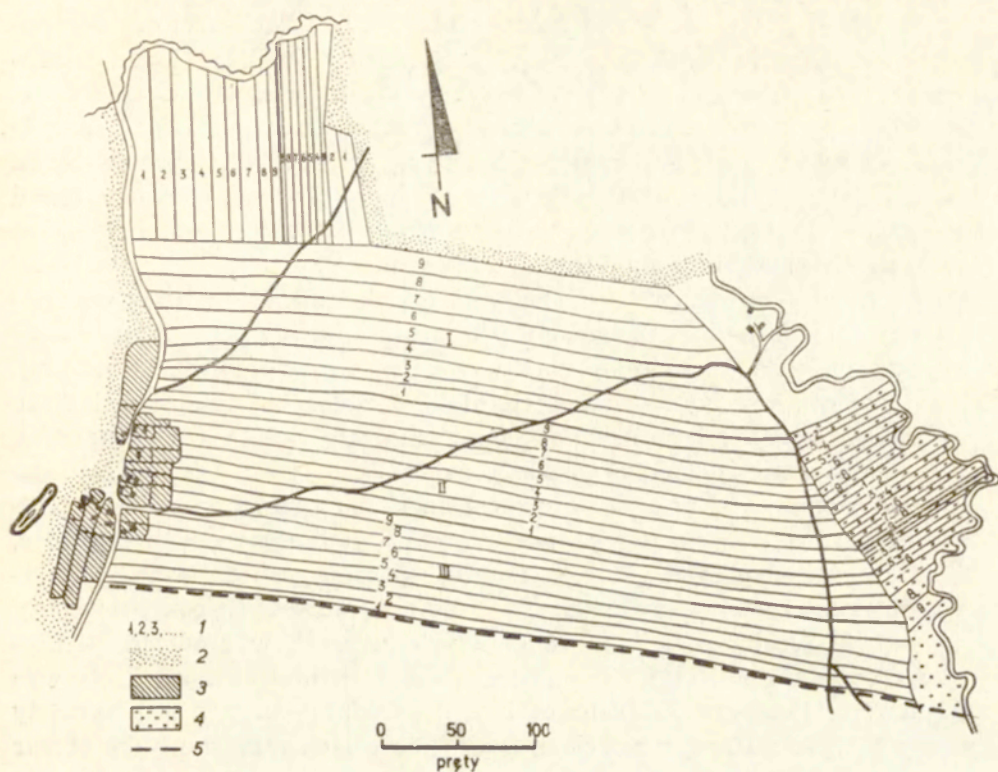
Obok okolic z pełną zabudową wokół placu występują tzw. niepełne okolnice³⁴, np. wsie Żelazo (303), Żabno (301) (ryc. 10). Uzupełnieniem zabudowy wokół okrągłego placu jest folwark, jednakże z powodu braku danych historycznych nie można stwierdzić, czy domy zagrodników i folwark stanowią późniejsze „zamknięcie” zabudowy wokół okrągłego placu, jak np. we wsiach opracowywanych przez A. Krenzlin³⁵, czy też — co wydaje się w danym przypadku bardziej prawdopodobne — później założony folwark

---

Platten östlich der Elbe, Forsch. Dt. Landesk., t. 70, 1952; też, *Historische und wirtschaftliche Züge im Siedlungsformenbild des westlichen Ostdeutschland unter besonderer Berücksichtigung von Mecklenburg-Vorpommern und Sachsen*, Frankf. Geogr. Hft., 27-29, 1955; też, *Das hannoversche Wendland als Zentrum der Rundlinge*, Lüneburger Bl., 19/20, 1968/1969, s. 87-93; też, *Siedlungsformen und Siedlungsstrukturen in deutsch-slavischen Kontaktzonen (mit besonderer Berücksichtigung Brandenburgs und angrenzenden Gebiete)*, Germ. Slav., t. 1, 1980, s. 239-275.

³⁴ W nomenklaturze niemieckiej określane są te wsie jako „unechter Rundling”, m. in. A. Krenzlin, *Das hannoversche Wendland ... jw.*, oraz W. Schultz-Lüchow, *Primäre und sekundäre Rundlingsformen in der Niederen Geest des hannoverschen Wendlandes*, Forsch. Dt. Landesk., t. 142, 1963, s. 46, ryc. 319.

³⁵ A. Krenzlin, *Dorf, Feld ... jw.*, ryc. 35-38.

Ryc. 10. Żabno (301). Odrys planu wsi z 1797 r., kopia z 1820 r. Okolnica. Układ pól niwowy, trójpolowy. Wieś była zamieszkała przez 9 kmieci. Własność folwarczna nie została zaznaczona na planie

1 — własność kmiecia; 2 — własność folwarczna; 3 — siedlisko; 4 — łąki; 5 — granica ze wsią sąsiednią

Żabno (301). A copied plan of the village from 1797, copy from 1820. Circular village with a three-field system. The village was inhabited by 9 peasants. The manorial property has not been marked on the village plan

1—peasants property; 2—manorial property; 3—site; 4—meadows; 5—border with the neighbouring village

znajduje się w miejscu opuszczonych dawnych gospodarstw kmiecych.

c. Do wsi nieregularnych zaliczane są także wielodrożnice, powstałe poprzez rozbudowę wsi drogowej lub małej owalnicy wzdłuż kilku dróg. Układ pól w tych wsiach jest wieloniwowy.

5. Wsie nie posiadają żadnych cech regularności, charakterystycznych dla wsi lokowanych na prawie niemieckim. Widoczne to jest w asymetrycznym położeniu siedliska w stosunku do granic wsi i nieregularnym przebiegu dróg, w kształcie siedliska bez regularnie zarysowanych granic zewnętrznych i wewnętrznych, nierównych wielkościach zagród w siedlisku, nieregularnym przebiegu granic wsi.

6. Układ pól w tych wsiach jest blokowy, blokowo-pasmowy i w postaci nieregularnych małych niw. Najczęściej występuje układ blokowo-pasmowy, gdyż bloki pocięte były na zagony (pasma) własnościowe. Na kilku przykładach z obszaru Śląska³⁶ udało się — stosując metodę analizy sąsiedztwa³⁷ — stwierdzić dawną własność w obrębie bloku i późniejsze podziały własnościowe na zagony (pasma). Blokowy układ pól przyjmuje się powszechnie za najstarszy, z którego rozwinął się układ blokowo-pasmowy i nieregularnych małych niw³⁸.

7. Wsie charakteryzują się małymi rozmiarami. Nie zostały one pomierzone i założone na zasadach pomiarów łanowych. Określenie łanu ma w tych wsiach znaczenie podatkowe i zostało wprowadzone później. Powierzchnie wsi wynosiły przeciętnie 3-8 radeł³⁹. Istnieje pogląd, że radło było także miarą nasypną, tzn. oznaczało ilość ziarna potrzebną do obsiania danej jednostki gospodarczej. Występująca w źródłach liczba radeł dla danej wsi pokrywa się często z liczbą zagród w siedlisku. Radło oznaczało więc jednostkę gospodarczą. Wielkość radła była różna, w zależności od jakości gleby, własności, sposobu gospodarowania. Trudno jest także ustalić, czy podane w źródłach radła były pomiarowe czy podatkowe. Próby przeliczeń radeł, występujących w źródłach — niekiedy jeszcze w XVI i XVII w., na późniejsze jednostki miar, które występują na Pomorzu Zachodnim, tzn. na średnie łany, nie przyniosły żadnych wyników, gdyż pojęciem „radło” określano zapewne tylko obszar ziemi ornej bez lasów i pastwisk, których granice we wsi zmieniały się w ciągu wieków.

8. Charakterystyczna jest także struktura społeczna ludności wsi. Obok wsi zamieszkałych przez kmieci występują wsie zamieszkałe tylko przez ludność zagrodniczą.

Badania osadnicze, zwłaszcza ostatnich lat, w których korzysta się

³⁶ H. Szulc, *Typy wsi Śląska Opolskiego na początku XIX w. i ich geneza*, Prace Geogr. IG PAN, nr 66, 1968, ryc. 5; też, *Morphogenetic typology of villages and their regulation in Poland. A case study from Silesia and Pomerania*, [w:] *Villages, fields and frontiers. Studies in European rural settlement in the medieval and early modern periods*, B. K. Roberts i R. E. Glasscock (red.), BAR International Series 185, 1983, s. 203-215, ryc. 1.

³⁷ J. K. Rippel, *Eine statistische Methode zur Untersuchung von Flur- und Ortsentwicklung*, Geogr. Ann., t. 43, 1961, nr 1/2, s. 252-263.

³⁸ Niektórzy geografowie, m. in. H. Schlenger (*Formen ländlicher Siedlungen in Schlesien*, Veröff. Schles. Ges. Erdk., z. 10, Breslau 1930), wiążą układy blokowe z używaniem drewnianego radła, które przeorywało jednostronnie i dlatego konieczne było oranie dwurazowe wzdłuż i w poprzek pola, w wyniku czego doszło do uformowania się pola w kształcie zbliżonym do kwadratu. Natomiast jedno-razowe oranie późniejszym pługiem żelaznym dawało w wyniku długie pasma, charakterystyczne dla układu pól długopasmowych i niwowych (H. Szulc, *Typy wsi ... jw.*, s. 42).

³⁹ Zob. przyp. 25.

jednocześnie z różnych rodzajów źródeł — zarówno archeologicznych, jak pisanych, toponomastycznych i kartograficznych — oraz stosuje się różne metody badawcze, choć nie pozwalają jeszcze na odtworzenie wczesnośredniowiecznej sieci osadniczej, przyczyniły się jednakże w znacznej mierze do wyznaczenia obszarów skupisk osadniczych, stwierdzenia kontynuacji osadnictwa, ustalenia sukcesji położenia osiedli i wyjaśnienia niektórych genetycznych kształtów siedlisk i układów pól.

WSIE Z OKRESU FEUDALNEGO (OD XIII DO KOŃCA XV W.)
LOKOWANE NA PRAWIE NIEMIECKIM

Średniowiecze było okresem przełomowym dla powstania nowych form i struktur osadniczych. Na dawną sieć osadniczą zostały wraz z kolonizacją i lokacją wsi na prawie niemieckim narzucone nowe formy osadnicze. W każdym okresie historycznym powstawały bowiem inne formy wsi, które — podobnie jak style w architekturze miast — wycisnęły swe piętno widoczne w późniejszych okresach.

W rozwoju osadnictwa dużą rolę odegrało duchowieństwo, a w późniejszym czasie także potężni feudalowie oraz miasta. Własność kościelna ulegała powiększeniu głównie poprzez nadania książęce i możnych feudalów, rzadziej poprzez kupno⁴⁰. Obok posiadłości biskupich, do majątków kościelnych należały także majątki kapituł: kamieńskiej, kołobrzeskiej i dwu szczecińskich, oraz klasztorów. Wśród tych ostatnich największą rolę w rozwoju osadnictwa odegrały klasztory cystersów, choć w myśl ostatnich badań w dawnej historiografii przeceniano pionierską rolę tego zakonu⁴¹. Jak wykazał K. Ślaski, proces kształtowania się wielkiej własności kościelnej na Pomorzu Słupskim przebiegał wolno, a jego początki można datować na drugą połowę XIII w. Fundacja nie była aktem jednorazowego nadania książęcego, ale stanowiła kilkunastoletni proces zapoczątkowany w 1248 r., a trwający do 1260 r.⁴²

Zagadnienie kolonizacji i lokacji wsi na prawie niemieckim nie zostało dla Pomorza Zachodniego opracowane całościowo. Poszczególne badania analityczne dotyczą małych obszarów: Pomorza Słupskiego⁴³

⁴⁰ K. Ślaski, *Kształtowanie się wczesnofeudalnego państwa zachodniopomorskiego (1124-1220)*, [w:] *Historia Pomorza*, I, 2, s. 40.

⁴¹ K. Ślaski, *Kształtowanie ... jw.*, s. 78; H. Chłopocka, *Powstanie i rozwój wielkiej własności ziemskiej opactwa cystersów w Kołbaczu w XII-XIV wieku*, Poznań 1953, *Prace Kom. Hist.*, t. 17, z. 2.

⁴² B. Popielas-Szultka, *Rozwój gospodarczy dominium bukowskiego od połowy XIII do połowy XVI wieku*, Słupsk 1980.

⁴³ K. Ślaski, *Dzieje ziemi kołobrzeskiej do czasów jej germanizacji*, Toruń 1948; tenże, *Rozwój osadnictwa na Pomorzu Słupskim IX-XIII w.*, *Zap. Hist.*, t. 27, 1962, z. 4, s. 463-487.

i ziemi kołobrzesckiej, ziemi kamińskiej⁴⁴, ziemi bytowskiej⁴⁵, ziemi pyrzyckiej⁴⁶. Brak prac syntetycznych spowodowany jest niedostatecznymi i wrywkowymi materiałami historycznymi. Do nielicznych źródeł należą listy lenne sołtysów, wystawiane od XIV do XVII w., pochodzące ze wszystkich typów własności, oraz wykazy i inwentarze dóbr kapituły kołobrzesckiej z 1276 r., cysterek szczecińskich z 1312 r. i nie opublikowany odpis inwentarza dóbr cystersów kołbackich z 1348 r.⁴⁷ Dla wielu wsi nie ma żadnych danych historycznych, a co do niektórych jest tylko krótka wzmianka o ich istnieniu. Pełniejsze dane dotyczące wielkości wsi w łanach, własności wsi i struktury społeczno-gospodarczej ludności pochodzą dopiero z przelomu XVI i XVII w. Istnieją także — jak to stwierdził również B. Wachowiak⁴⁸ — trudności w interpretacji materiałów źródłowych. Wprawdzie podana jest liczba łanów, ale często bez określenia ich rodzaju. Ze źródeł nie wynika także, czy są to łany miernicze, tzw. pomiarowe, czy też nadziały chłopskie, które zmieniały się w ciągu wieków przez odłączanie części wsi, włączanie nowych użytków rolnych lub przez wyjąłowanie ziemi i jej porzucanie. Poza tym istniały lokalne różnice w wielkości miar. Do dużych zmian w układach przestrzennych wsi przyczyniła się także wojna trzydziestoletnia (1618-1648). Powstało wówczas wiele pustek osadniczych w postaci całych wsi lub poszczególnych zagród, które następnie nie zawsze były w całości zagospodarowane według dawnego układu.

Wobec znikomej dokumentacji historycznej, tym cenniejsze wydają się plany separacyjne wsi jako źródło historyczne. Jednak dla Pomorza Zachodniego liczba zachowanych planów wsi z początku XIX w. jest mała. Poza tym nie zawsze wsie, dla których zachowały się historyczne plany, posiadają dokumentację historyczną i odwrotnie — często informacje historyczne nie mogą być sprawdzone planem historycznym. W takich przypadkach trzeba wyciągać wnioski drogą analogii.

Plany wsi z początku XIX w. oraz dane, głównie z przelomu XVI i XVII w., pozwalają — stosując różne metody retrogresywne, o których wspomniano poprzednio (głównie metody tzw. zapisu wstecznego i pomiarów metrologicznych wsi) — odtworzyć stan wcześniejszy i stawiać hipotezy co do rozplanowania wsi w okresie jej lokacji. Sprawą zasad-

⁴⁴ R. Marciniak, *Dobra kapituły kamińskiej do połowy XV wieku*, Szczecin 1970; tenże, *Kolonizacja ziemi kamińskiej w XIV wieku*, Mat. Zach.-Pom., t. 17, 1971, s. 173-225.

⁴⁵ A. Czacharowski, *Ziemia bytowska pod rządami brandenburskimi, pomorskiemi i krzyżackimi (1308-1454)*, [w:] *Dzieje ziemi bytowskiej*, Poznań 1972, s. 81-107.

⁴⁶ E. Rymar, *Osadnictwo wiejskie ... jw.*, s. 185-257.

⁴⁷ B. Popielas-Szultka, *Z problematyki kolonizacji wiejskiej na prawie niemieckim na Pomorzu Zachodnim w XIII-XV wieku*, Kwart. Hist. Kult. Mater., r. 26, 1978, nr 3, s. 315-322.

⁴⁸ B. Wachowiak, *Gospodarcze położenie ... jw.*, s. 97 i n.

niczą jest wypracowanie modeli przestrzennych wsi, charakterystycznych dla danego okresu i form własności.

W studiach nad formami wsi Pomorza Zachodniego oparto się na około 50 przykładach wsi opracowanych monograficznie, dla których zachował się plan wsi oraz dokumentacja historyczna. Pierwsze wzmianki o wsiach, świadczące o ich lokacji, pochodzą głównie z XIII w., a w niektórych przypadkach nawet z początku XII w.⁴⁹

Z zachowanych planów wynika, że największą regularnością rozplanowania odznaczają się wsie będące własnością cystersów; na nie więc zwrócono w badaniach główną uwagę⁵⁰.

Wsie klasztoru w Bukowie miały powierzchnię wynoszącą około 40 łanów⁵¹. Określenie powierzchni wsi w łanach (*mansus*) wskazuje o przenoszeniu wsi na prawo niemieckie. Na przykład według danych dla wsi Słowino (237) w 1262 r. biskup kamiński przekazał cystersom dziesięcinę z 40 łanów (ryc. 11). Wsie lokowane, należące do innych zakonów, np. joannitów, mają takie same lub podobne wielkości. Na przykład wieś Słodkowo (234) według danych z 1628 r. miała opodatkowanych 40 małych łanów. Nieraz wielkość wsi można określić pośrednio liczbą kmieci i przypadającą w XVI w. na jedno gospodarstwo wielkością tzw. nadziału. Rozmiary wsi i nadziałów w wielu przypadkach wykazywały małe zmiany w ciągu wieków. Według fragmentarycznych danych z XVI w. (z lat 1530, 1540, 1560) przeciętne gospodarstwo kmiecie miało 3-4, a sołtysie 3-6 włók⁵².

Lokowanie wsi na prawie niemieckim powodowało znaczne zmiany w strukturze osadnictwa wiejskiego. Łączono kilka mniejszych osad w jedną dużą, wytyczano nowe granice wsi, dokonywano scalenia i pomiarów gruntów i siedlisk, wytyczano regularne działki dla każdego gospodarza. Niekiedy wytyczano nową wieś obok starej, co zostało utrwalone w nazwach: Gross i Klein, Deutsch i Wendisch, Neu i Alt. Jeśli wytyczano nowe wsie na karczunkach, nazywano je osiekami lub zasiekami. Nazwy związane były też z wyrębem lasu (-hagen, -wald, -holz)⁵³.

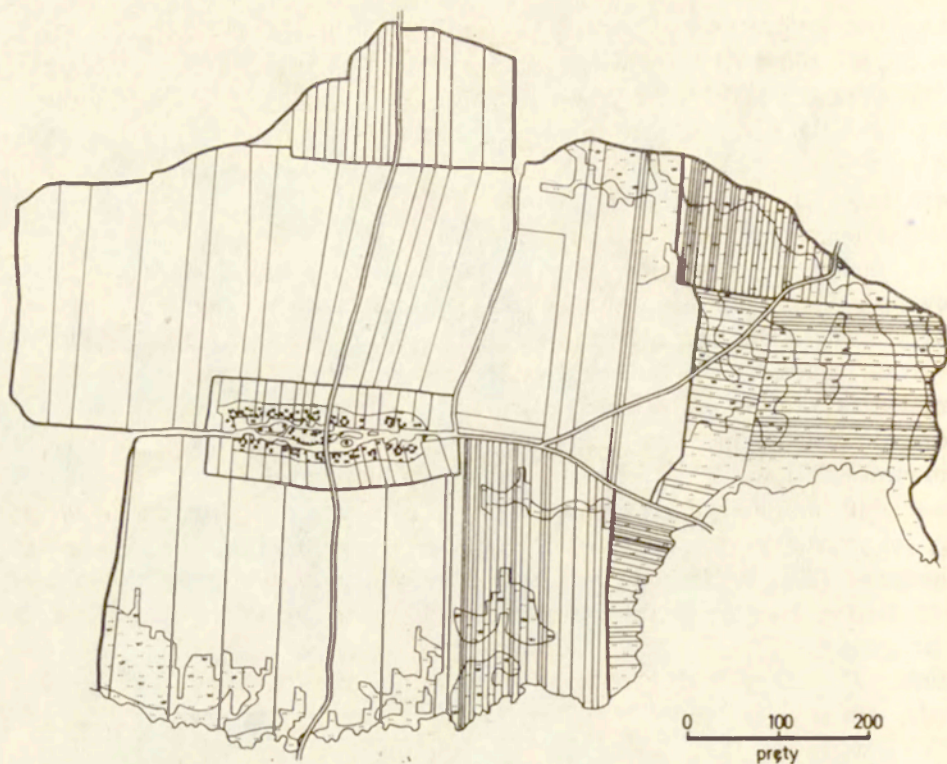
⁴⁹ Na przykład wsie: Brzesko (19) z 1186 r., Gąbin (59) z 1180 r., Rzepnowo (221) z 1173 r.

⁵⁰ Wsie klasztorów w Bukowie — Dzierżęcín (55), Iwięcino (73), Pękanino (184), Słowino (237); w Koszalinie — Lubiatowo (121); w Kolbaczu — Stara Dąbrowa (242); w Marianowie — Błotno (12), Dalewo (43), Krzemień (111), Marianowo (139), Ognica (169), Tarnowo (168), Stare Chrapowo (156), Sulino (162); wsie Fundacji Mariańskiej (Marienstift): Rzepnowo (221), Smolecín (238), Wąwelnica (180), Szczecin-Skolwin (258).

⁵¹ B. Popielas-Szultka, *Rozwój gospodarczy ... jw.*

⁵² Włóka = mały łan = 9,82 ha. B. Wachowiak, *Próby scentralizowania państwa pomorskiego za Bogusława X i jego następców*, [w:] *Historia Pomorza*, II, 1, s. 709.

⁵³ Wsie leśno-łanowe rozmierzane były łanem wielkim, 60-morgowym (Hagerhufen), np. wsie: Charnowo (Arnshagen, 26), Ognica (Stolzenhagen, 169), Włodarka (Voigtshagen, 288), Bełtno (Boltenhagen, 6), Krupy (Gruppenhagen, 108), Mieszalki (Grunewald, 145), Miłocice (Falkenhagen, 147), Mścice (Gudenhagen, 154).

Ryc. 11. Słowino (237). Odrys planu wsi z 1835 r. Wieś regularna, ulicowo-placowa.
Układ pól niwowo-łanowy

Słowino (237). A copied plan of the village from 1835. A regular street-green village
with open-fields

W ogólnie przyjętej nomenklaturze wsie lokowane na prawie niemieckim określane są jako ulicówki, owalnice lub łańcuchówki⁵⁴. Rozróżnienie ulicówek i owalnic, jak to wykazano w innych pracach⁵⁵, nie jest istotne. Rozszerzenie ulicy na kształt wrzeciona mogło bowiem powstać później lub jest niekiedy rezultatem mylnego odczytu z map w małych podziałkach. Granica bowiem między tymi dwoma typami wsi jest mało wyraźna, zwłaszcza jeśli nawsie jest nie zabudowane.

⁵⁴ Także H. Schlenger, *Formen ... jw.*, podaje trzy typy osad wprowadzone na Śląsku w związku z kolonizacją na prawie niemieckim: ulicówki (Strassendorf), owalnice (Angerdorf) i łańcuchówki (Waldhufendorf), które według jego obliczeń występują na Śląsku w stosunku 7 : 6 : 5.

⁵⁵ H. Szulc, *Osiedla podwrocławskie na początku XIX w.*, Monografie Śląskie, Wrocław—Warszawa—Kraków 1963; też, *Studies on the Silesian village in the light of plans from the beginnings of the 19th century*, Kwart. Hist. Kult. Mater., r. 16, 1968, nr 4, s. 621-639; też, *Typy wsi Śląska Opolskiego ... jw.*; też, *O typologiach morfologicznych osiedli wiejskich w Polsce*, Przegl. Geogr., t. 48, 1976, z. 4, s. 627-636.

(M. Kielczewska-Zaleska⁵⁶ dla regularnych wsi kolonizacyjnych z terenu Pomorza Gdańskiego przyjęła nazwę rzędownicy.) Dlatego też ulicówki i owalnice zaklasyfikowano w niniejszej pracy do jednej grupy wsi regularnych, lokowanych (mapa 2). W badaniach morfogenetycznych wsi Pomorza Zachodniego — podobnie jak w badaniach wsi podwrocławskich i Śląska Opolskiego⁵⁷ — zwrócono głównie uwagę na wyróżnienie wsi regularnych, pomierzonych oraz nieregularnych, powstałych rozwojowo, jak również na ustalenie modelu przestrzennego wsi charakterystycznego dla danego okresu i założyciela.

Do istotnych cech rozplanowania wsi należą: wielkość i proporcje zagród w siedlisku, położenie siedliska w stosunku do granic wsi i do niw, rozmieszczenie i wielkość niw, przebieg zagonów w niwach, przebieg dróg i granic wsi i inne. Istotną cechą jest także usytuowanie zagród kmieci, zagrodników i chałupników w siedlisku. Rozmieszczenie bowiem kmieci — najstarszych mieszkańców wsi — świadczy o dawnym zarysie i wielkości siedliska w okresie rozmierzania wsi. Również występowanie własności wszystkich kmieci w niwie, zwłaszcza w niwie środkowej, najbliższej usytuowanej w stosunku do siedliska, świadczy o wielkości wsi i liczbie kmieci w okresie jej rozmierzania.

W regularnych, lokowanych wsiach na Pomorzu Zachodnim, będących własnością zakonu cystersów, można stwierdzić następujące prawidłowości rozplanowania. Najczęściej występujące proporcje boków prostokąta tworzącego siedlisko wynoszą 1 : 2, np. we wsiach Tarnowo (262), Słodkowo (234), Słowino (237), Wąwelnica (279), Nowa Dąbrowa (163), Dalewo (43) (zob. ryc. 12-15); rzadziej występują proporcje 5 : 7, np. we wsi Smolećcin (238) przedstawionej na rycinie 16. Powtarzające się proporcje siedlisk regularnych wsi kmiecych są wynikiem pewnego systemu miar stosowanych przy rozmierzaniu wsi w średniowieczu. Prawidłowości te stwierdzono także na licznych przykładach regularnych, pomierzonych wsi Dolnego Śląska oraz Śląska Opolskiego⁵⁸. Na przykład odmierzając 7,5 i 12 sznurów⁵⁹ uzyskuje się prostokąt tworzący siedlisko o powierzchni 1 łana średniego⁶⁰.

Długość siedliska równa się często szerokości niwy środkowej, np. we wsiach Wąwelnica (279) lub Peplino (186) (ryc. 17). W przedłużeniu zagrody znajdował się zagon należący do tego samego właściciela. Szerokość zagród w siedlisku miała pewną określoną wielkość, która sta-

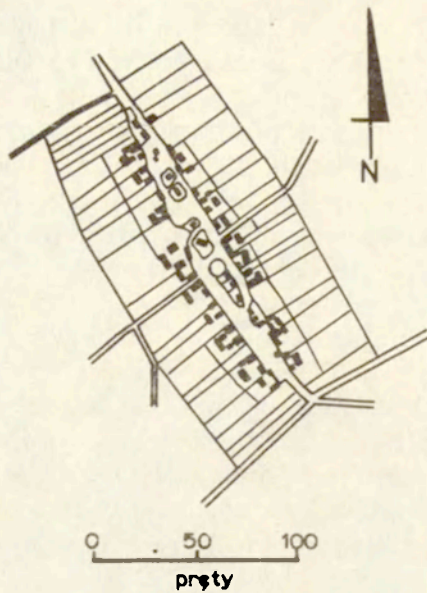
⁵⁶ M. Kielczewska-Zaleska, *O powstaniu ... jw.*, s. 94.

⁵⁷ H. Szulc, *Osiedla podwrocławskie ... jw.*; taż, *Typy wsi Śląska Opolskiego ... jw.*

⁵⁸ H. Szulc, *Osiedla podwrocławskie ... jw.*; taż, *Typy wsi Śląska Opolskiego ... jw.*

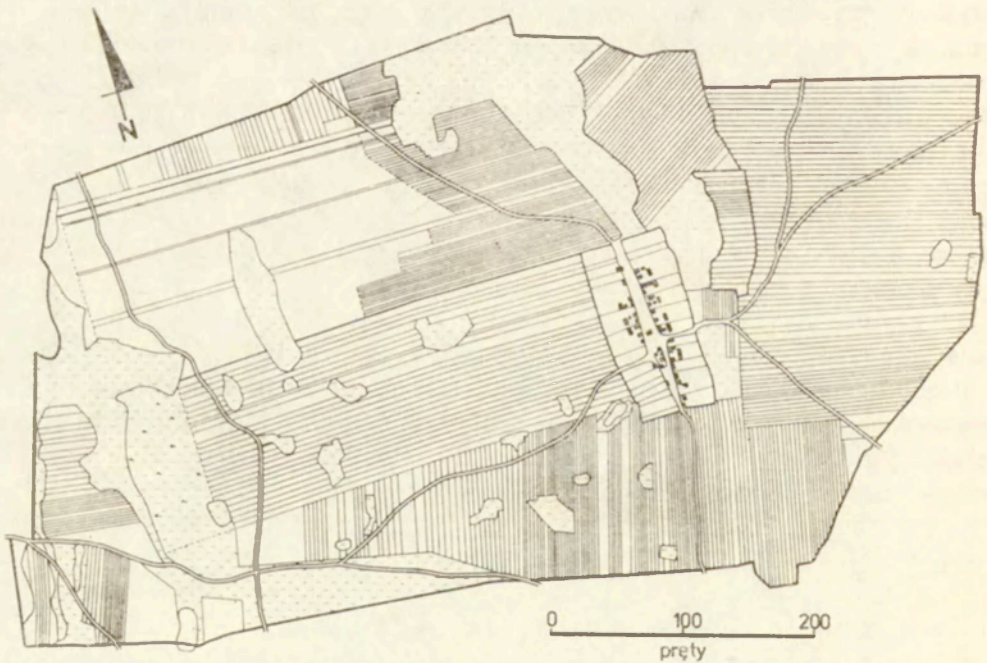
⁵⁹ 10 sznurów = 1 pręt, pręt długości = 4,7 m; B. Wachowiak, *Gospodarcze położenie ... jw.*, s. 100-101.

⁶⁰ Na Śląsku występowały łany flamandzkie o powierzchni 16,8 ha lub we wsiach leśno-łanowych — łany frankońskie o powierzchni 24,2 ha.

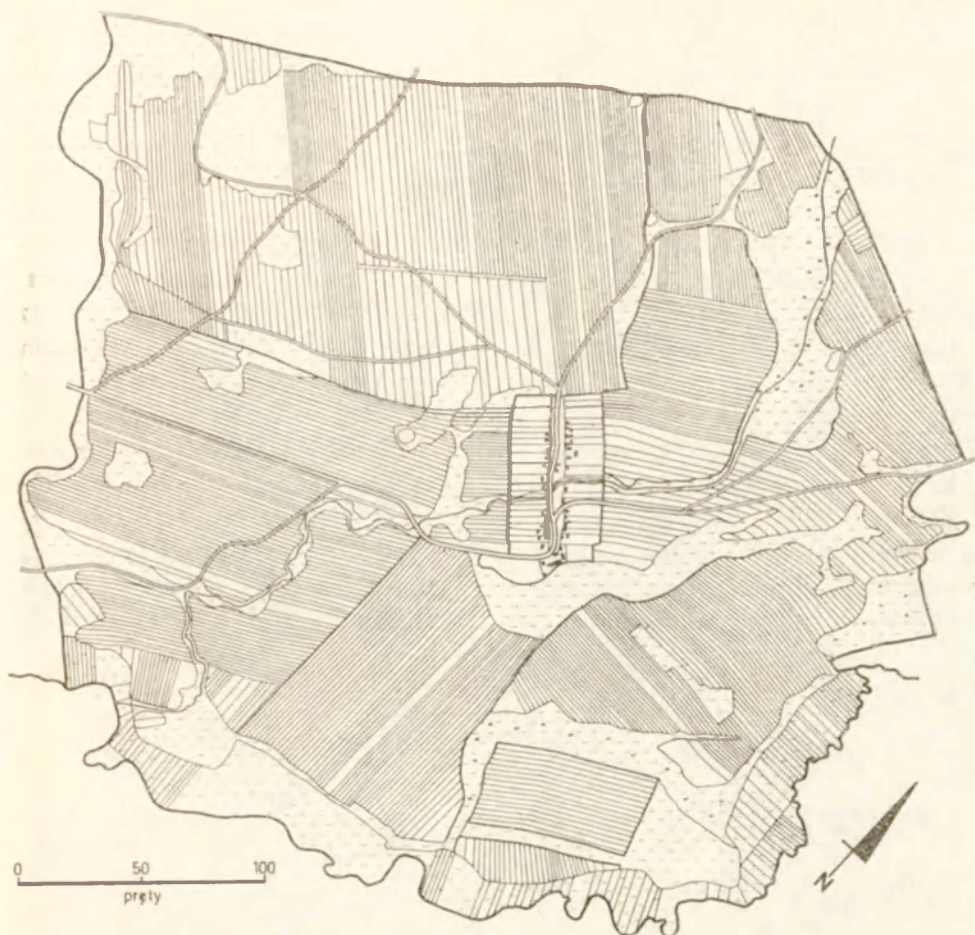
Ryc. 12. Tarnowo (262). Odrys planu siedliska z 1826 r. Regularne siedlisko ulicowo-placowe

Tarnowo (262). A copied plan of the village-site from 1826. A regular site of the street-green village

Ryc. 13. Wąwelnica (279). Odrys planu wsi z 1756 r. Regularna wieś ulicowo-placowa. Układ pól niwowo-łanowy

Wąwelnica (279). A copied plan of the village from 1756. A regular street-green village with open-fields

Ryc. 14. Nowa Dąbrowa (164). Odrys planu wsi z 1794 r. Regularna wieś ulicowo-placowa. Układ pól niwowo-łanowy

Nowa Dąbrowa (164). A copied plan of the village from 1794. A regular street-green village with open-fields

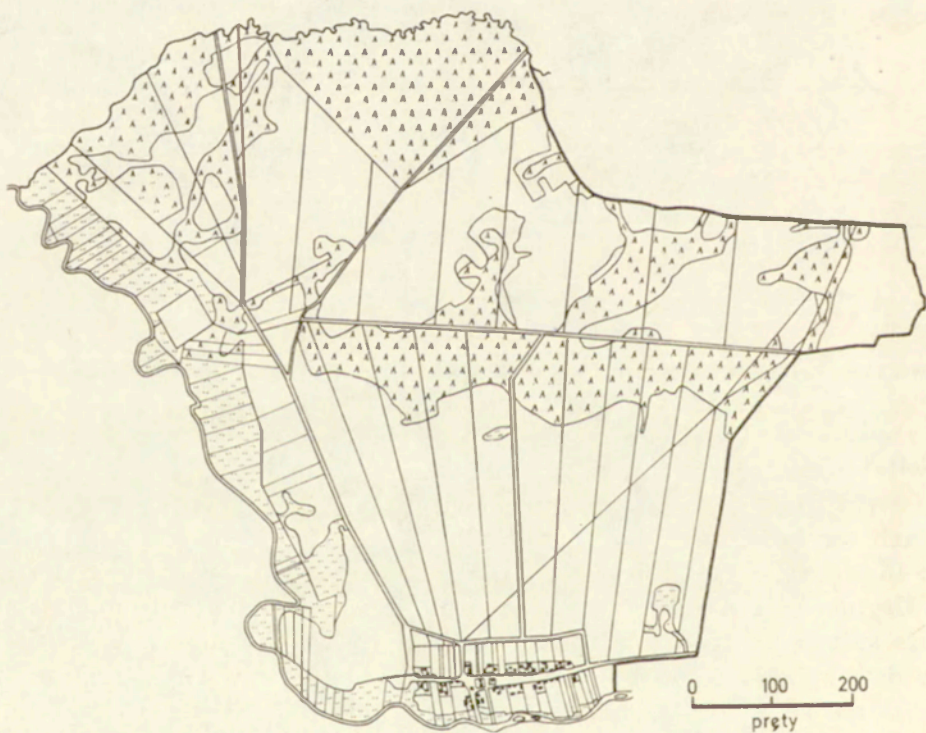
nowiła jednostkę mierniczą, jej wielokrotność lub część tej jednostki. W wielu pochodzących ze średniowiecza regularnie rozplanowanych wsiach szerokość zagród wynosi około 47 lub 71 m, co równało się 10 lub 15 prętom, czyli 1 lub 1½ sznura ⁶¹.

Usytuowanie siedliska w stosunku do granic wsi i do niw nie było także sprawą przypadku. Siedliska nie były we wsi rozmieszczone w sposób dowolny. Na położenie siedliska w stosunku do niw i do granic wsi nie zwrócono w badaniach dostatecznej uwagi. O wyborze miejsca na

⁶¹ Z pomiarów na planie rękopiśmiennym wsi i przeliczeniu prętów na metry. Za pręt przyjęto długość równą 4,7 m; B. Wachowiak, *Gospodarcze położenie ... jw.*, przyp. 58.

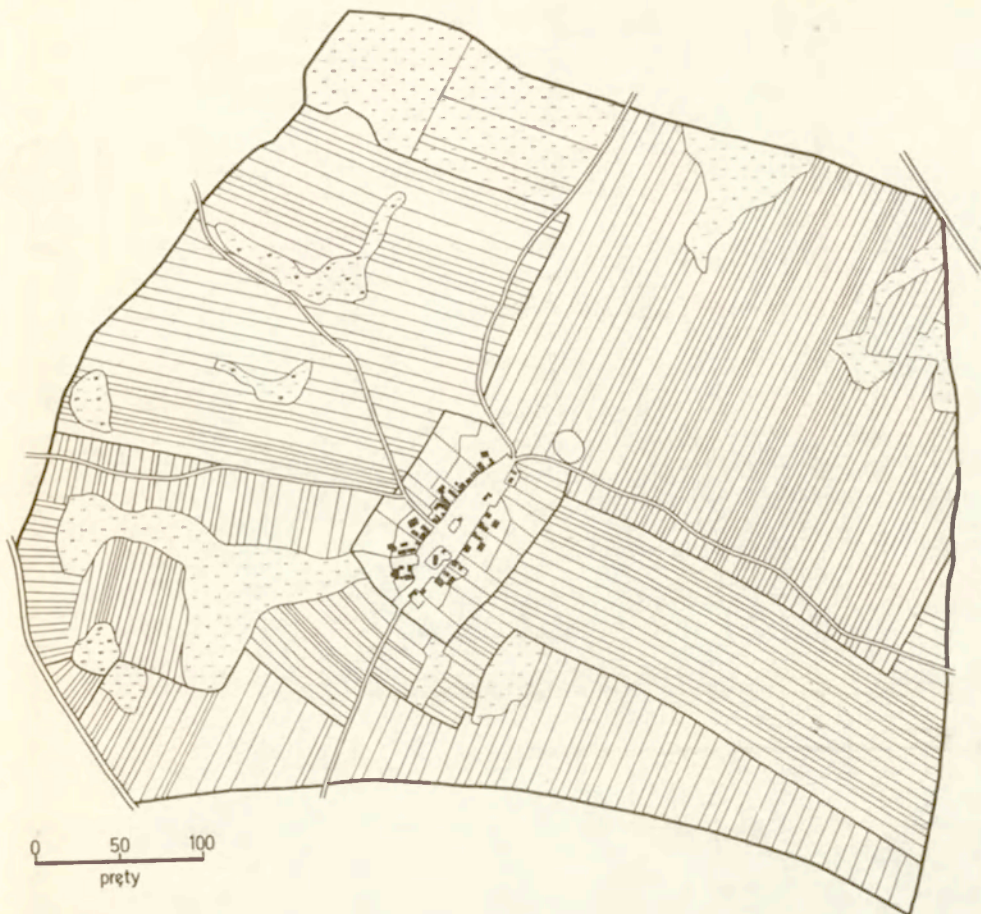
siedlisko decydowały nie tylko warunki topograficzne, jak obszar najniżej położony, możliwość założenia stawu, ale również łatwy dostęp do pól i określone położenie w stosunku do granic wsi. Na terenach równinnych na plan pierwszy wysunęły się zapewne względy funkcjonalne. Przy podziale na trzy niwy najdogodniejsze było położenie siedliska przy styku tych niw. Tak więc dalszą konsekwencją regularnego położenia siedliska w stosunku do przebiegu granic niw — przy zachowaniu regularnego układu trójpolowego — jest jego centralne położenie względem granic wsi. Na przykład we wsi Słowino (237) odległość siedliska do granic wsi, mierzona wzdłuż dróg prowadzących do niego, wynosiła 2×9 sznurów. We wsiach tego typu droga przebiegała wzdłuż dłuższej osi siedliska, często rozwidlając się u jego wylotu. Charakterystyczna była także droga wybiegająca ze środka dłuższego boku tworzącego siedlisko, często rozwidlająca się w tym miejscu, np. w Wąwelnicy (279) i Tarnowie (262).

Owalnice nie wyczerpują wszystkich typów regularnych i pomierzonych wsi z okresu lokacji. Interesujące są np. owalnice o dwóch osiach rozplanowania, jak np. Sadłowo (224) i Sulino (254) (ryc. 18 i 19). O jed-

Ryc. 15. Dalewo (43). Odrys planu wsi z 1827 r. Regularna wieś ulicowo-placowa. Układ pól po regulacji w kształcie szerokich zagonów

Dalewo (43). A copied plan of the village from 1827. A regular street-green village. After regulation fields are shaped as broader strips

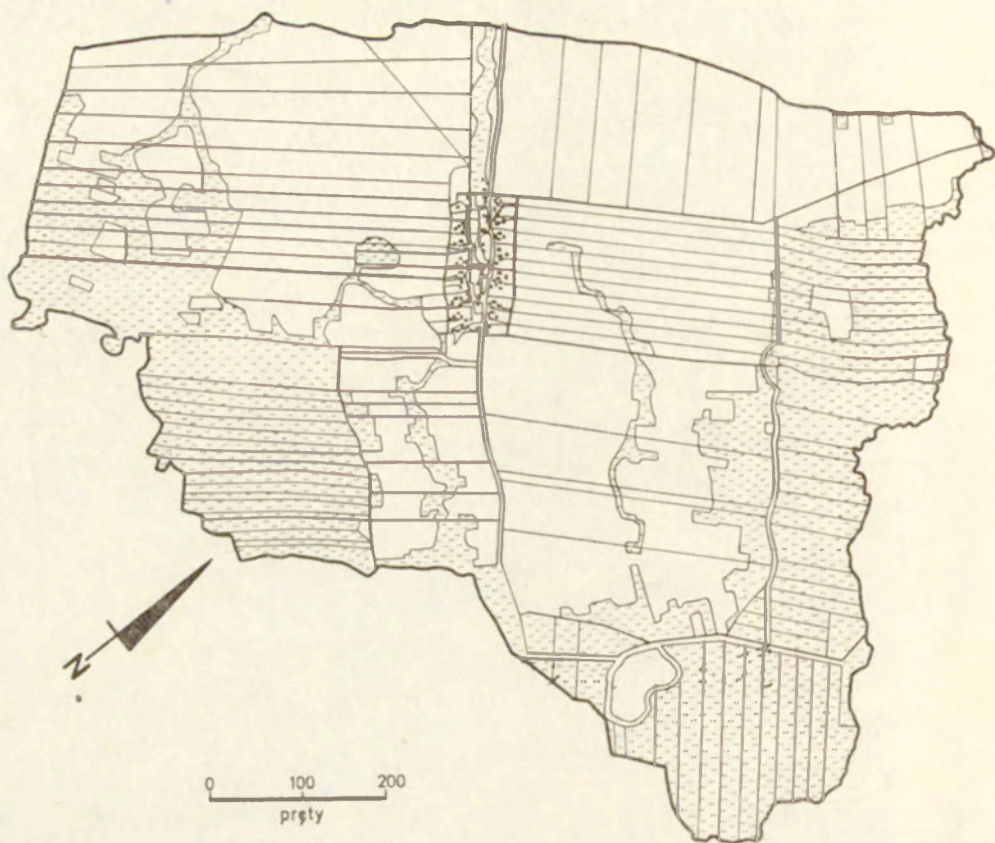

Ryc. 16. Smoleńcin (238). Odrys planu wsi z 1827 r. Regularna wieś ulicowo-placowa. Układ pól niwowo-łanowy

Smoleńcin (238). A copied plan of the village from 1827. Regular street-green village with open-fields

norazowym rozplanowaniu tych wsi w okresie lokacji może świadczyć fakt, że pośrodku, na obu osiach, znajdowały się zagrody kmieci. Pierwsza wzmianka o wsi Sadłowo pochodzi z 1229 r., kiedy to książę Barnim I przekazał wieś Sadłowo (Sadlow) joannitom. Wieś ta była lokowana, o czym świadczą confirmacje listów lennych sołtysów. Według danych z pierwszej połowy XVII w. wieś zamieszkiwali: sołtys, 22 kmieci i 5 zagrodników. W 1628 r. wieś należała do domeny Szadzko i opodatkowana była z 52 małych łąnów. Dane co do wielkości wsi potwierdzone są także w latach następnych. Także dane z 1784 r. podają prawie nie zmienioną liczbę jej mieszkańców. Mówią one o pierwotnym rozplanowaniu wsi oraz o jej wielkości pod względem liczby kmieci.

Przykładem regularnej wsi ulicowo-placowej o dwóch osiach rozpla-

Ryc. 17. Pęplino (186). Odrys planu wsi z 1823 r. Regularna wieś ulicowo-placowa. Układ pól niwowo-łanowy. Charakterystyczna niwa środkowa

Pęplino (186). A copied plan of the village from 1823. A regular street-green village with open-fields. A characteristic middle field

nowania jest także Sulino (254), wzmiankowane po raz pierwszy w 1329 r. Wieś ta należała w 1628 r. do domeny Marianowo i posiadała 61 małych łąnów.

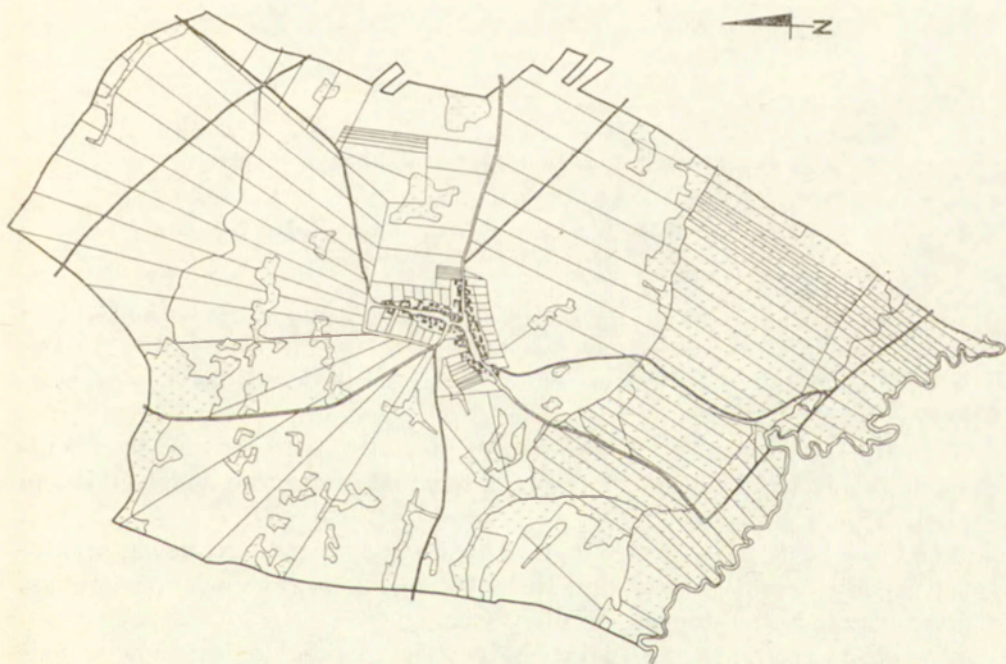
Do regularnych wsi pomierzonych w okresie lokacji zostały zaliczone także duże, regularne wsie placowe o formie zamkniętej, w której jedna droga prowadzi do środka wsi, np. w Starym Chrapowie (243) (ryc. 20). Stare Chrapowo od 1370 r. było w jednej części własnością Fundacji Marianańskiej, a w drugiej pozostało książęce. Siedlisko posiada bardzo charakterystyczne położenie topograficzne — na granicy łąk i ziemi ornej — kształtem przypominające wsie dawne, nie lokowane. Wsie te przy nadaniu prawa niemieckiego zostały przekształcone i uregulowane. Pośrodku znajduje się kościół. Siedlisko odznacza się regularnym układem działek o określonym module szerokości. We wsi są dwie długie regularne

niwy, przylegające do siebie, i niwa trzecia, mniejsza, mniej regularnie rozplanowana. Ponadto we wsi znajduje się kilka małych niw (Caveln) w formie niewielkich bloków, podzielonych na pasma własnościowe należące do wszystkich mieszkańców wsi. Według danych z 1628 r. wieś ta należała do domeny szczecińskiej. Opodatkowanych w niej było $40\frac{1}{2}$ łana.

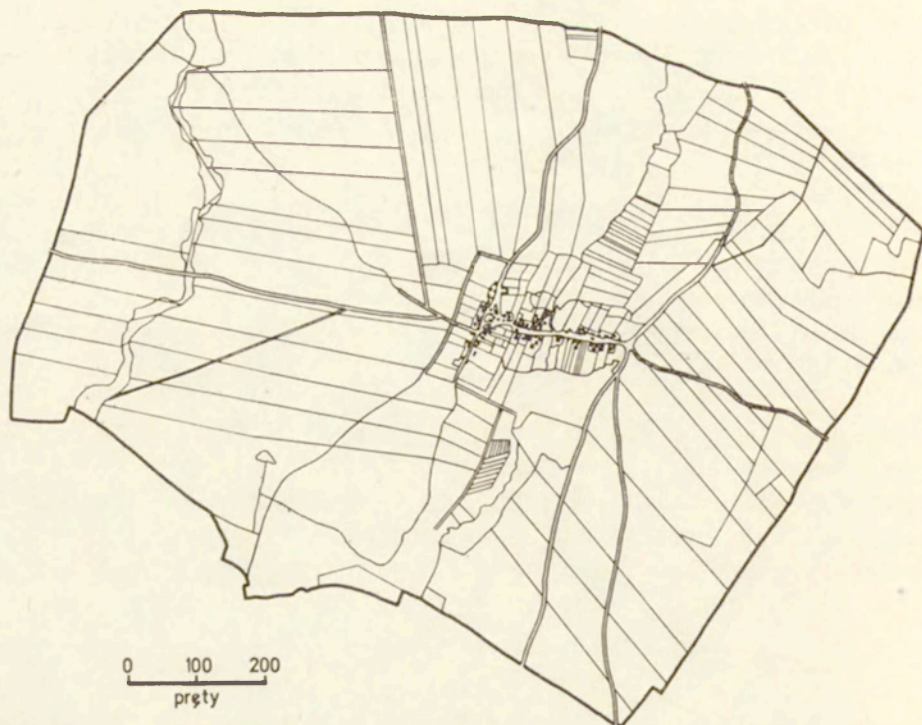
Przykładami wsi z siedliskiem w kształcie okrągłego placu, nawiązującym kształtem do nieregularnych okolic sprzed lokacji, i z regularnym układem niwowo-łanowym pól, w którym jedna duża niwa przylega do siedliska, są Kłępino Białogardzkie (92) oraz Marszewo (140) (ryc. 21 i 22).

Kłępino wymienione zostało po raz pierwszy w 1290 r. jako wieś Clempin, będąca własnością miejską, jednakże niektóre gospodarstwa były własnością księcia. Według danych z 1784 r. wieś należała do Białogardu i zamieszkiwało ją 11 kmieci i 1 zagrodnik. Identyczny kształt siedliska i układ pól posiada także Żytelkowo, graniczące z Kłępinem i należące także do Białogardu.

Ryc. 18. Sadłowo (224). Odrys planu wsi z początku XIX w. Regularna wieś ulicowo-placowa o dwóch osiach rozplanowania. Układ pól po regulacji

Sadłowo (224). A copied plan of the village from the beginning of 19th century. A regular street-green village with two axes in its plan. The pattern of fields after regulation

Ryc. 19. Sulino (254). Odrys planu wsi z 1826 r. Regularna wieś ulicowo-placowa o dwóch osiach rozplanowania. Układ pól po regulacji

Sulino (254). A copied plan of the village from 1826. A regular street-green village with two axes in its plan. The pattern of fields after regulation

Wraz z lokacją tych wsi została wprowadzona gospodarka trójpolowa. Podobnie jak we wsiach Śląska Opolskiego⁶², można także na Pomorzu Zachodnim we wsiach regularnych stwierdzić kilka typów wzajemnego usytuowania niw:

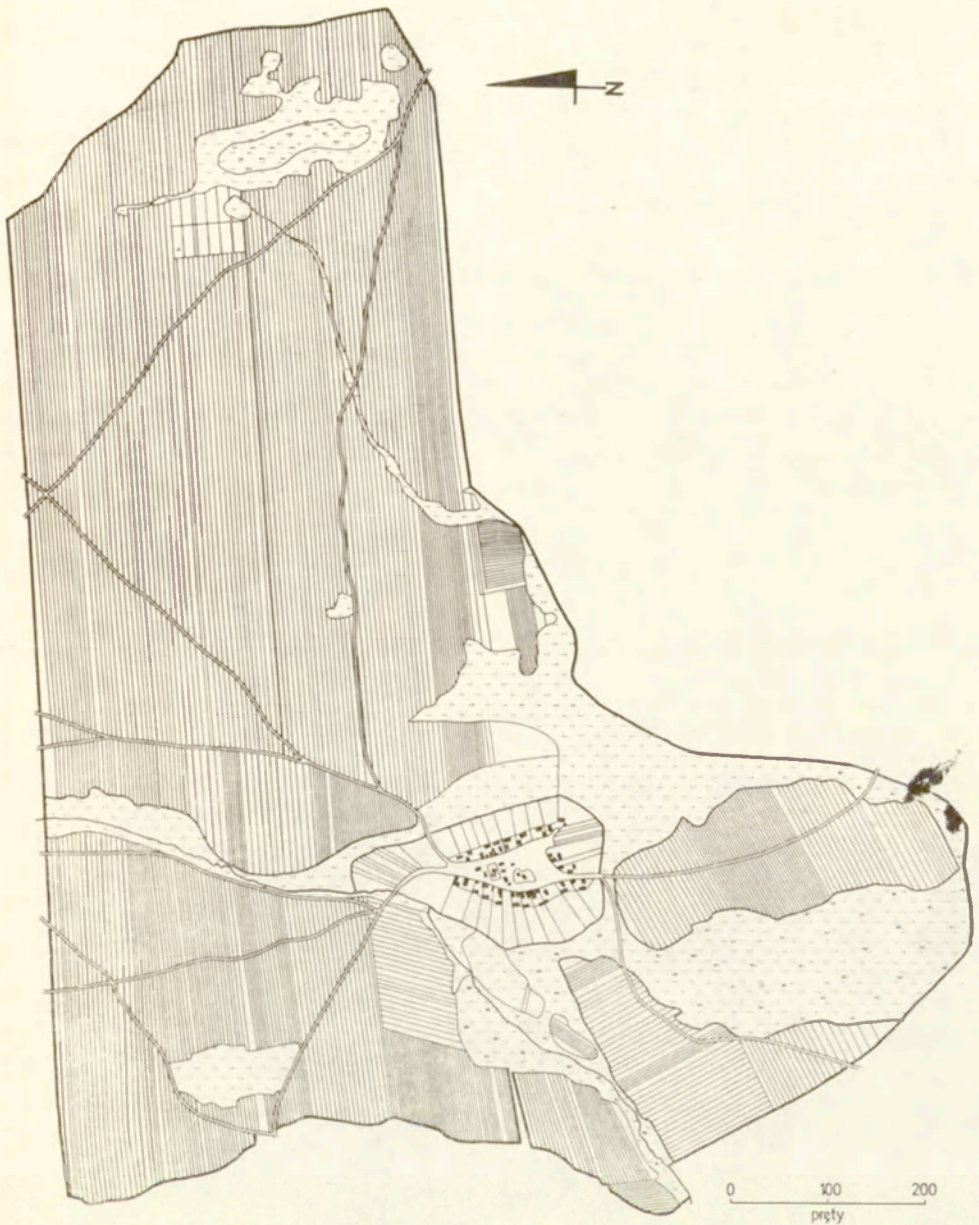
a. Układ pasmowy, w którym wszystkie zagony w trzech niwach przebiegają równolegle. Układ ten można nazwać także układem równoległe niwowym.

b. Układ poprzecznie niwowy, z niwą środkową, w której zagony przebiegają w przedłużeniu działek zagrodowych, natomiast niwy boczne są prostopadłe do niwy środkowej.

c. Układ niw ukośnych, w których przebieg zagonów w jednej lub w dwu niwach jest równoległy do dłuższej osi siedliska, a prostopadły do przebiegu granic własnościowych w siedlisku.

Na Pomorzu Zachodnim we wsiach lokowanych, placowych (np. w Starym Chrapowie, Klepinie Białogardzkim) występowała jedna długa

⁶² H. Szulc, *Typy wsi Śląska Opolskiego ... jw.*, s. 49.

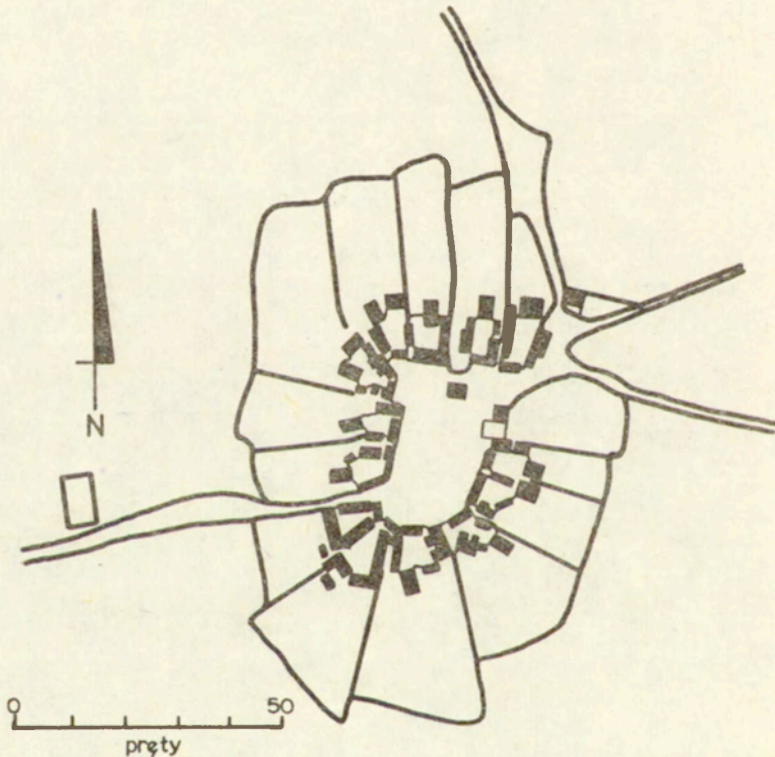

Ryc. 20. Stare Chrapowo (243). Odrys planu wsi z 1753 r. Wieś placowa. Regularne działki w siedlisku

Stare Chrapowo (243). A copied plan of the village from 1753. A green-village. Regular parcels in the site

niwa, przylegająca do siedliska, i kilka niw małych, nieregularnych rozmieszczonych w obrębie wsi i w stosunku do siedliska. Nie we wszystkich wsiach o regularnych siedliskach występowała na omawianym obszarze Pomorza tzw. trójpolówka regularna, charakteryzująca się przymusem polnym. W niektórych występowały inne systemy gospodarowania. Według wielu autorów, m. in. A. Krenzlin⁶³, czteropolówka i wielopolówka są formami rozwojowymi jedнопolówki. W dobrych warunkach glebowych jedнопolówka rozwinęła się w czteropolówki i wielopolówki, które to systemy na Pomorzu Zachodnim są starsze niż systemy trójpolowe, przetrwałe przed kolonizacji na prawie niemieckim.

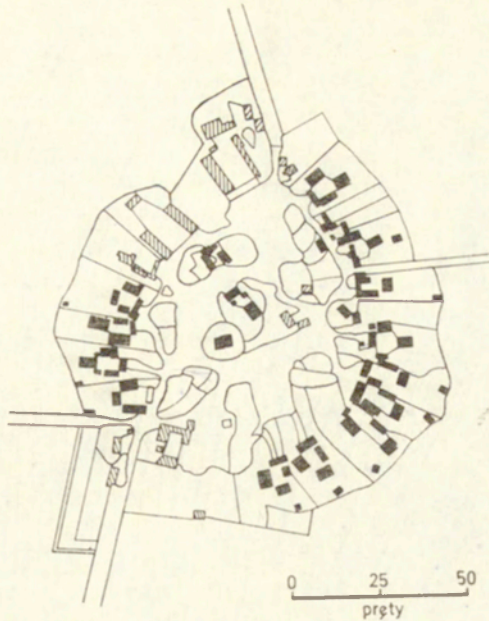
W układzie przestrzennym wsi charakterystyczne są tzw. przymiarki. Jest to obszar leżący zazwyczaj peryferyjnie w stosunku do siedliska, zajęty później na pole uprawne. Dlatego przymiarki pocięte są na zagony o innej szerokości i o innym kierunku niż pozostałe niwy oraz użyt-

Ryc. 21. Klepino Białogardzkie (92). Odrys planu siedliska z początku XIX w. Siedlisko regularne, placowe

Klepino Białogardzkie (92). A copied plan of the village site from the beginning of the 19th century. A regular green site

⁶³ A. Krenzlin, *Historische und wirtschaftliche ... jw.*

Ryc. 22. Marszewo (140). Odrys planu siedliska z 1822 r. Siedlisko regularne, planowe

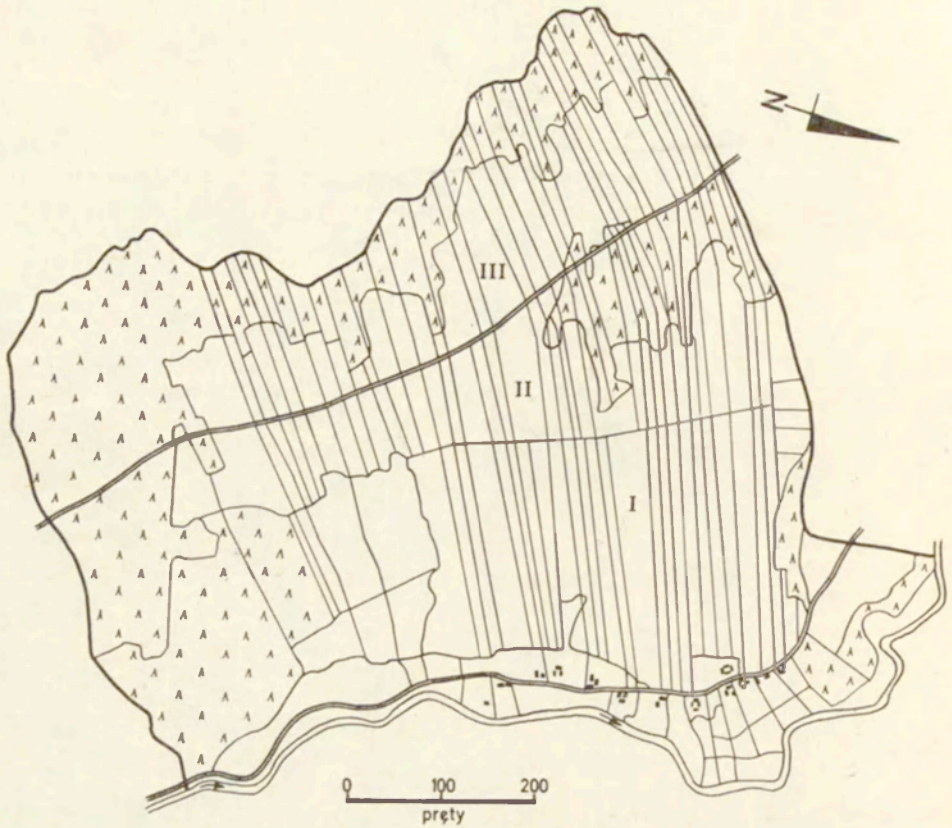
Marszewo (140). A copied plan of the village site from 1822. A regular green site

planowane są nie przez wszystkich właścicieli wsi, często tylko przez zagrodników.

Oddzielną, pod względem układu przestrzennego, grupę stanowią wsie nowo wytyczone na karczunkach. Zabudowa ich siedliska jest szeregowa, jedno- lub dwurzędowa. W przedłużeniu zagrody znajdował się łąn należący do właściciela danej zagrody. Układ ten występuje w łańcuchówkach z układem pól leśno-łanowym⁶⁴ oraz w rzędówkach bagiennych. Charakterystyczne jest także położenie topograficzne tych wsi. Na przykład we wsi Charnowo (26) szeregowa zabudowa ciągnęła się wzdłuż rzeki Słupi, a zagony w układzie łąnowym kończyły się na granicy lasu (ryc. 23). Przy wytyczaniu wsi rozmierzane były szerokości zagonów, natomiast ich długość zależała od wyrębu lasu przez poszczególnych właścicieli. Wsie te nie miały wspólnych pastwisk, wypasano na terenach należących do danego osadnika.

W późniejszych okresach, w końcu XIV i w XV w., akcja osadnicza na karczunkach osłabła, zwłaszcza w zachodniej części Pomorza Zachodniego. W okresie tym zaznaczył się także proces odwrotny: porzucanie poszczególnych gospodarstw, pól lub nawet całych wsi, które ponownie porósł las. Warto podkreślić, że zagadnienie pustek osadniczych nie jest

⁶⁴ H. Szulc, *Typy wsi Śląska Opolskiego ... jw.*

Ryc. 23. Charnowo (26). Odrys planu wsi z 1803 r. Rzędówka bagienna. Zabudowa rzędowa wzdłuż rzeki Słupii. Układ pól łanowy, trójpolowy

Charnowo (26). A copied plan of the village from 1803. A marshy row village. Buildings in rows along the Słupia River. Fields in strips; three-field system

dla Pomorza Zachodniego opracowane z punktu widzenia zasięgu i liczebności⁶⁵.

W średniowieczu, w związku z lokacją wsi na prawie niemieckim, zakładano nowe wsie lub rozmierzano i regulowano stare. W kształtowaniu się osadnictwa dochodzą do głosu zarówno aspekty społeczno-gospodarcze, jak i techniczno-funkcjonalne i inne; w pewnych sytuacjach przeważa jeden, w innych drugi aspekt. Dokumentacja historyczna oraz plany separacyjne wsi przy zastosowaniu różnych metod retrogresywnych pozwalają ustalić różne modele przestrzenne osiedli, charakterystyczne dla danego okresu, ukształtowania terenu, woli założyciela, sposobu gospodarki, rodzaju własności. Dopiero suma tych czynników daje wypadkową, charakterystyczną dla morfologii danego osiedla.

⁶⁵ B. Wachowiak, *Próby scentralizowania ...* jw., s. 698.

OSIEDLA NOWSZEGO POCHODZENIA POWSTAŁE MIĘDZY XVI
A POCZĄTKIEM XIX W.

Początki gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej, datujące się na przełom XV i XVI w., były także okresem kształtowania się nowych struktur osadniczych. Zwiększony popyt na zboże i bydło tak w kraju, w związku ze wzrostem demograficznym w okresie pokoju i rozwijającymi się miastami, jak również na eksport do krajów Europy Zachodniej był przyczyną kształtowania się i wzrostu liczby folwarków i tworzenia nowych, m. in. drogą rugów chłopskich, zagospodarowania pustek osadniczych, nieużytków i karczunków.

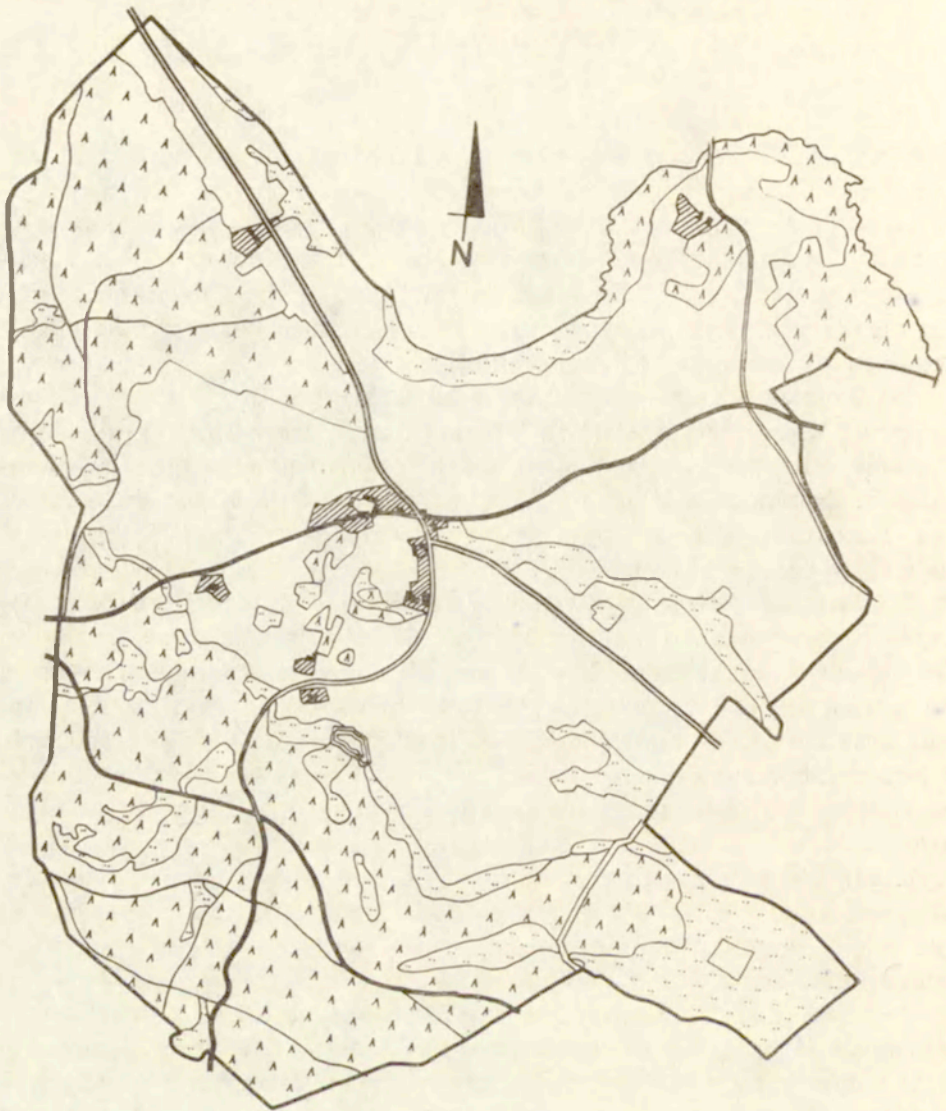
Na Pomorzu Zachodnim dobra szlacheckie (m. in. Belewów, Glasenappów, Kleszczów (Kleistów), Manteufflów, Masowów, Puttkamerów, Wedlów, Zitzewitzów i innych) stanowiły ponad połowę gruntów ziemskich⁶⁶. Dominowała własność średnioszlachecka, jedno- lub dwuwioskowa. Natomiast nieliczna była grupa szlachty zagrodowej, która posiadała zazwyczaj po kilka włók⁶⁷.

Początkowo folwarki powstawały w obrębie dawnych siedlisk, poprzez rozbudowę sołectwa i skomasowanie kilku gospodarstw kmiecyh. Do folwarku przyłączano bowiem role kmiecie, często leżące odłogiem na skutek zbiegostwa chłopów, klęsk elementarnych, jak pożary, epidemie oraz wojny. W takich wsiach zagony folwarczne przemieszane były z kmiecymi. Folwarki powstawały najczęściej we wsiach małych, kilkuzagrodowych, o nieregularnych układach siedlisk i pól. Wsie te wzmiankowane były już w XIII i XIV w., np. Dziwogóra (56) — w 1321 r. (ryc. 24); niektóre z nich jeszcze w XV w. posiadały prawo słowiańskie. W początkowym okresie rozwoju gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej (do wojny trzydziestoletniej) układ przestrzenny dawnej wsi nie uległ istotnym zmianom.

Dalszym etapem rozwoju wsi folwarczno-kmiecej było wydzielenie własności folwarcznej z obrębu własności kmiecej. Ten proces separacji oraz komasacji gruntów folwarcznych, który został zapoczątkowany wy-
mogami odbudowy wsi po wojnie trzydziestoletniej, zmieniał często kształt

⁶⁶ Z zachowanych dla Pomorza Zachodniego planów separacyjnych z początku XIX w. wiadomo, że wsie Modła (149) i Postomino (196) były własnością rodu Belewów; wsie: Krągi (103), Krągłe (104), Mieszalki (145), Redło (207) — rodu Glasenappów; Kucharowo (112), Modrolas (15), Motarzyn (153), Osówko (177), Radomyśl (203), Warnino (278), Zerdno (304) należały do Kleistów; Dziwogóra (56), Rąbino (205) — do Manteufflów; Baranowiec (1), Barcino (2), Bronowo (17), Drzeżewo (53), Kawcze (86), Kwasowo (116), Miłocice (147), Okunino (172), Świerzno (26), Warblewo (276), Wołcza Mała (290) — do Massowów; Kanin (82), Marszewo (140), Nożynko (168), Stojęcino (246), Wierszyno (281) — do Puttkamerów; Bobrowniki (14), Ciechnowo (30), Kluczkowo (93), Trąbki (264), Więclaw (283) — do Wedlów; Gałęźnia Mała (57), Gałęźnia Wielka (58), Sycewice (257) — do Zitzewitzów.

⁶⁷ B. Wachowiak, *Próby scentralizowania ...* jw., s. 703.

Ryc. 24. Dziwogóra (56). Odrys planu wsi z 1834 r. Wieś folwarczna
 Dziwogóra (56). A copied plan of the village from 1834. A manor village

siedlisk i układy pól. Na większą skalę, w sposób regulowany normatywnymi państwa pruskiego, przebiegał w dobrach państwowych od drugiej ćwierci XVIII w., a w dobrach szlacheckich po wojnie siedmioletniej (1756-1763). Dopiero dokładne studia analityczne wsi pozwalają stwierdzić, jak wyglądał dawny układ przestrzenny. Na przykład w okolicach można niekiedy stwierdzić, czy wieś ta powstała jako okolnica, czy też folwark stanowił „uzupełnienie” tzw. niepełnej okolnicy, która do utworzenia folwarku miała kształt np. zakrzywionej rzędówki (przy-

puszczalnie wieś Żelazo (303)⁶⁸). Problem ten nie został w literaturze dotychczas wyjaśniony.

Na planach separacyjnych wsi z początku XIX w. często przedstawiona jest tylko własność kmiecia, występująca w trzech niwach, pociętych na zagony — np. we wsiach Żabno (301), Żelazo (303) — natomiast własność folwarczna skomasowana jest w formie bloków. Proces wydzielania własności folwarcznej z obrębu własności kmiecej w niektórych wsiach przebiegał ewolucyjnie, w ciągu dłuższego czasu, w innych — jednorazowo, dopiero w okresie reform rolnych związanych z uwłaszczeniem chłopów na początku XIX w.

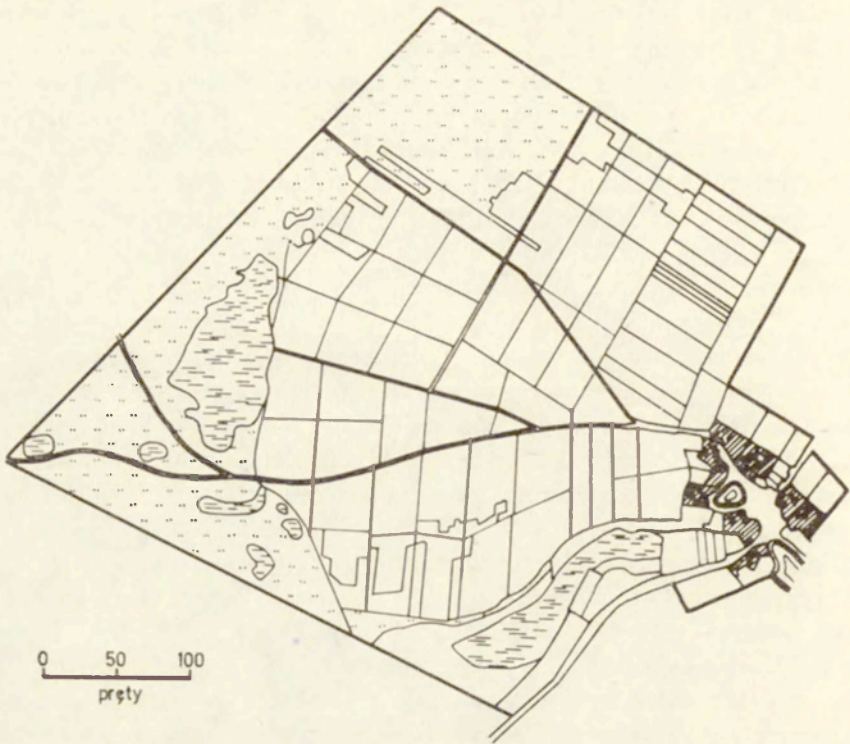
Charakterystyczny jest układ przestrzenny wsi folwarcznych. Zabudowania tworzyły duży kompleks budynków składający się z zabudowań gospodarczych i z rezydencji właściciela oraz z krótkiej ulicówki lub wsi wielodrożnej, zamieszkaanej przez ludność małorolną lub bezrolną, pracującą na folwarku. Natomiast pola scalone były w formie dużych bloków folwarcznych, w których występowała trójpolówka, a pola zagrodników zajmowały małą powierzchnię pociętą na pasma własnościowe. Przykładem wsi folwarcznych są: Sycewice (257) (ryc. 25) — wzmiankowane po raz pierwszy w 1523 r., Miłocice (147) (ryc. 26) — wymieniane w 1628 r., Żabno (301) — wspomniane w 1719 r.

Na początku XIX w. występowały wszystkie typy przestrzenne wsi folwarcznej: folwarczno-kmiecie z przemieszaną we wsi własnością folwarczną i kmiecią, folwarczno-kmiecie z wydzieloną we wsi własnością folwarczną i kmiecią oraz folwarczne z drobną własnością zagrodniczą. Dopiero reforma rolna pierwszej połowy XIX w. spowodowała we wsiach folwarczno-kmiecych rozdzielenie tych dwóch własności.

Obok wsi folwarczno-kmiecych i folwarcznych powstawały także liczne wsie kmiecie o różnych układach przestrzennych, podobnych do dawnych wsi niwowych z okresu kolonizacji średniowiecznej, na przykład wieś Jamno (74)⁶⁹ (ryc. 27 i 28). Pierwsze wzmianki o wsi zwanej wówczas Jannow pochodzą z lat 1214 oraz 1224 i dotyczą nadania wsi, bę-

⁶⁸ Wieś Żelazo (303) omówiono w rozdziale *Wsie z okresu wczesnofeudalnego ...*

⁶⁹ Wieś Jamno, oddalona 9 km na północ od Koszalina, z powodu bliskości miasta, charakterystycznego rozplanowania, folkloru i etymologii nazwy, była od dawna obiektem zainteresowań zarówno badaczy niemieckich, jak i polskich, m. in. M. Reepc, *Jamund im 19 Jahrhundert*, Unser Pommerland, t. 16, 1931, z. 11-12, s. 507 i n.; E. Buczek, *Wieś Jamno, Szkic historyczno-kulturowy*, Roczn. Koszal., 1965, s. 146-170; R. Scherer, *Jamund, Kreis Köslin in Pommern. Chronik eines Dorfes in Hinterpommern, dargestellt im Spiegel seiner Volkskultur*, Lübeck 1980; A. Muszyński, *Rys historyczny wsi Jamno, [w:] Z problemów ratowania kultury jamneńskiej*, Muzeum Okręgowe w Koszalinie, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze Oddział w Koszalinie. Seria wydawnictw monograficznych, nr 4, Koszalin 1978, s. 15-33; A. Muszyński omawia rozwój historyczny i społeczno-gospodarczy wsi na tle regionu osadniczego od wczesnego średniowiecza do II wojny światowej, podkreślając słowiańskie pochodzenie ludności wsi Jamno.

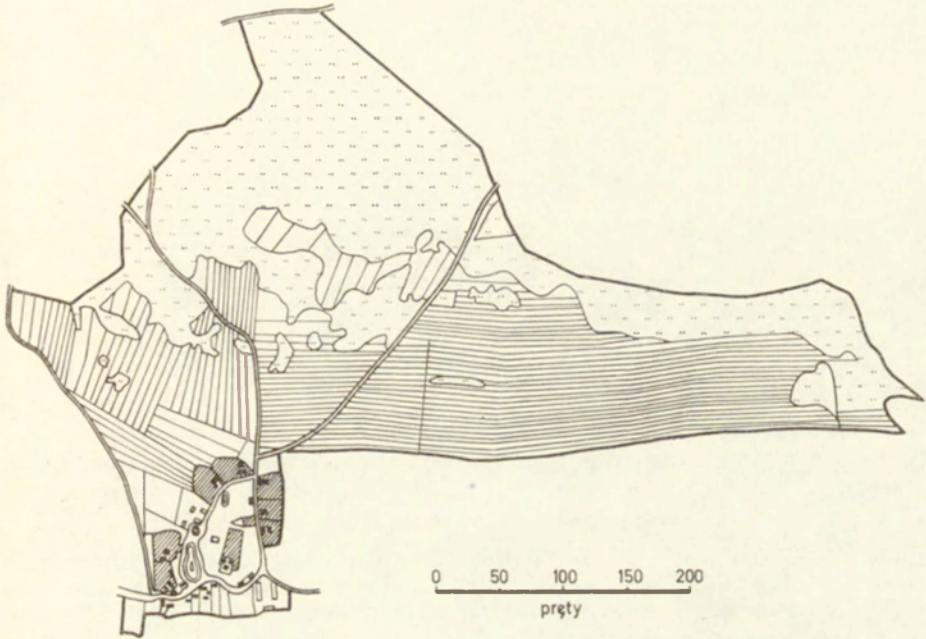
Ryc. 25. Sycewice (257). Odrys planu wsi z 1822 r. Wieś folwarczno-kmiecia, placowa z niepełną zabudową (na planie zaznaczono tylko własność kmiecia)

Sycewice (257). A copied plan from 1822. A peasant-manor, village, green-village with some buildings missing (on the plan marked only peasant property)

dącej własnością księżęcą, klasztorowi premonstratensów w Białobokach. W 1331 r. Jamno otrzymał — od biskupa pomorskiego Fryderyka — Koszalin. W 1552 r. „...na skutek wielkiego sztormu wieś została cała zalana i zniszczona. Odbudowano ją na innym miejscu, na tym, co jest obecnie”. Według danych z 1718 r. liczyła 49 łanów i zamieszkiwało ją 24 kmieci i 11 zagrodników. Natomiast w końcu XVIII w. wieś Jamund zamieszkiwało 23 kmieci, 2 półkmieci, 12 zagrodników, 14 komorników, 2 owczarzy oraz 12 „pracowników rolnych”.

Pomiary metrologiczne przeprowadzone na planie z 1820 r. wykazują dużą regularność rozplanowania wsi, jednakże jednostki pomiarowe oparte są na innych zasadach niż wsie niwowo-łanowe z okresu kolonizacji średniowiecznej. Siedlisko usytuowane jest w połowie osi wyznaczającej szerokość wsi. Do środka siedliska prowadzi tylko jedna droga, która przebiega wokół kościoła i domów zagrodników. Układ pól jest niwowy. Charakterystyczne są także powtarzające się proporcje wyznaczające długość miedz, oddzielających jedną niwę od drugiej. Duża jest także regularność działek siedliskowych. Jeśli za moduł pomiarowy przy-

jąc powtarzającą się szerokość działek, wynoszącą 12 prętów, wówczas otrzyma się liczbę gospodarstw kmiecych podaną przy końcu XVIII w. Natomiast domy zagrodników oraz komorników znajdowały się w obrębie działek kmiecych lub na placu pośrodku siedliska. Fakt ten świadczy o trwałości granic działek własnościowych od XVI do XVIII w.

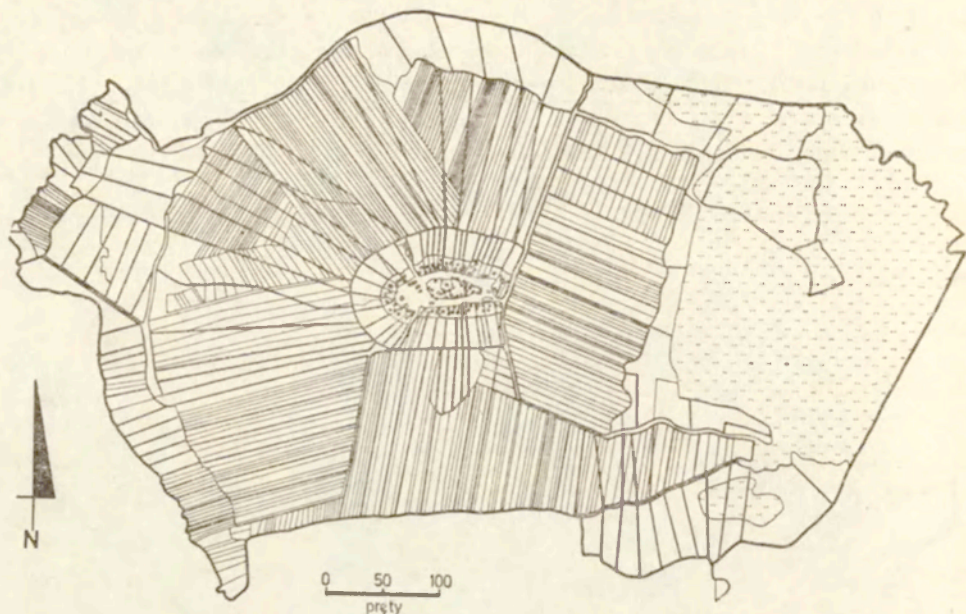
Ryc. 26. Miłocice (147). Odrys planu wsi z 1822 r. Wieś folwarczno-kmiecia z niepełną zabudową (na planie zaznaczono tylko własność kmiecia)

Miłocice (147). A copied plan of the village from 1822. A peasant-manor village with some buildings missing (on the plan marked only peasant property)

Podobne do Jamna rozplanowanie przestrzenne ma Księżę Pole, oddalone około 20 km na południowy wschód od Głubczyc. Wieś tę podaje H. Schlenger⁷⁰ jako przykład wsi placowej, z regularnym siedliskiem w kształcie elipsy i z niwowym układem pól. Przykład tej wsi — podobnie jak i innych założonych po wojnie trzydziestoletniej według dawnego schematu wsi kolonizacji średniowiecznej, tzw. wsi „neokolonizacyjnych” — nakazuje dużą ostrożność w badaniach morfogenetycznych i przestrzega przed zbyt pochopnym zaklasyfikowaniem ich do danego okresu morfogenetycznego bez szczegółowych studiów opartych na dokumentacji źródłowej i pomiarach metrologicznych planów historycznych.

W okresie tym obok wsi regularnych, opartych na dawnych schema-

⁷⁰ H. Schlenger, *Formen ...*, jw., ryc. 23 i 24.

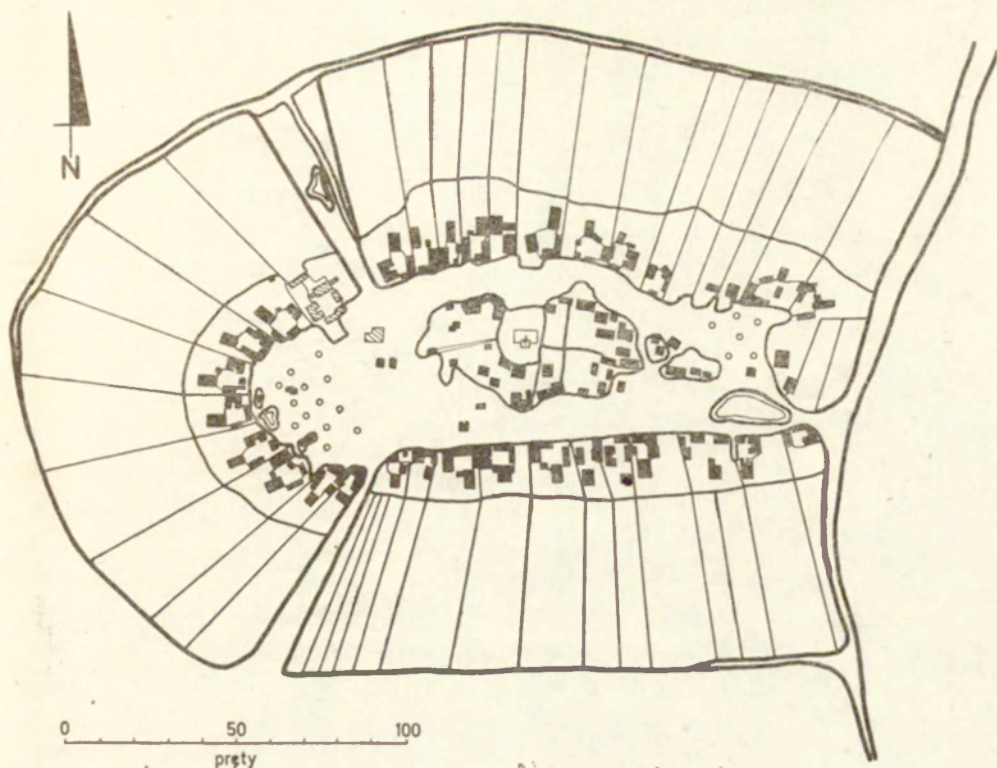

Ryc. 27. Jamno (74). Odrys planu wsi z 1820 r. Wieś placowa, regularna. Układ pól niwowo-łanowy. Cienką kreską oznaczone są granice własnościowe sprzed regulacji na początku XIX w., a kreską grubą — po regulacji

Jamno (74). A copied plan of the village from 1820. A regular green village with open-fields. Boundaries between separate farms are marked: before regulation with a thin line, after regulation with a thick line

tach wsi kolonizacji średniowiecznej, powstawały także wsie nieregularne, małe, np. jednorzędówki, często na krawędzi łąk i obszarów rolnych, małe wsie drogowe, owalnice lub okolnice. W takich okolicznościach różnicowanie wsi okresów późniejszych od wsi sprzed kolonizacji średniowiecznej napotyka często duże trudności, daleko większe niż w wypadku dużych wsi regularnych, dla których dokumentacja źródłowa jest zwykle bogatsza.

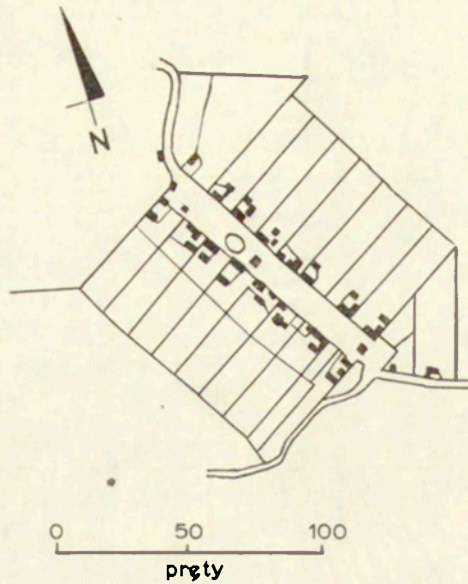
Przemiany wsi kmiecej w folwarczno-kmieć, jak również inne ewolucje przestrzenne dawnych wsi miały charakter żywiolowy. Na Pomorzu Zachodnim, po kolonizacji średniowiecznej, drugim okresem zakładania wsi regularnych, planowanych — nie licząc osadnictwa z XVI i XVII w. o małym zasięgu, z pogranicza polsko-zachodniopomorskiego — była tzw. kolonizacja fryderycjańska. Występowała ona głównie w XVIII w., ze szczególnym nasileniem w latach siedemdziesiątych. Zakładane kolonie miały różnoraki charakter gospodarczy: głównie rolniczy, rzemieślniczy lub leśny. Różny był także ich układ przestrzenny, uzależniony od pełnionych funkcji. Kolonie te miały na celu ożywienie

Ryc. 28. Jamno (74). Odrys planu siedliska z 1820 r.

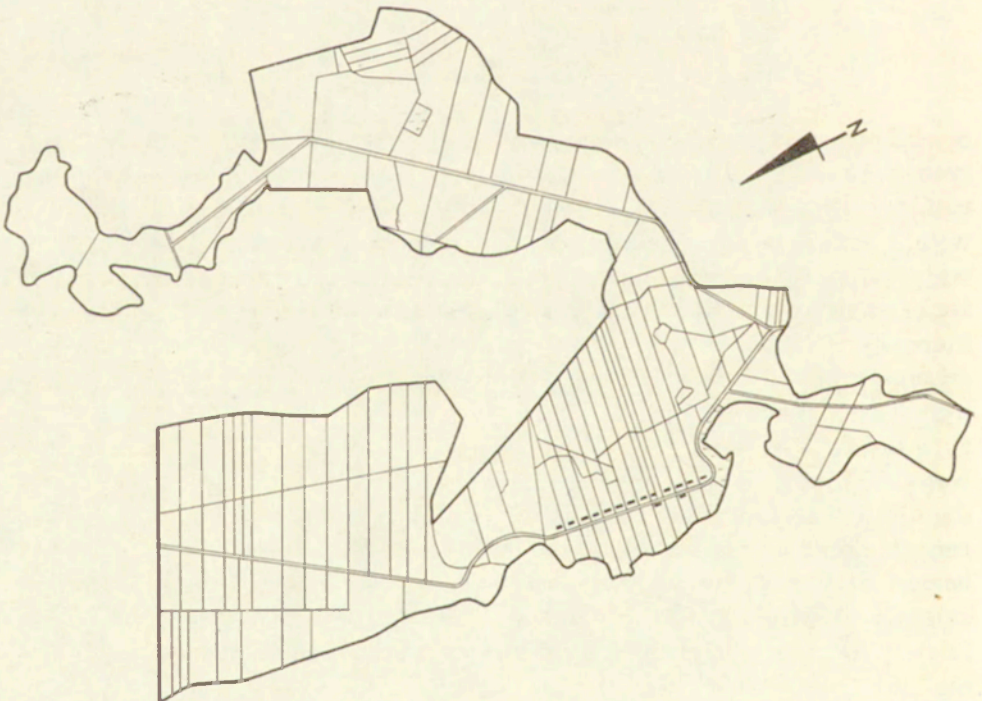
Jamno (74). A copied plan of the village site from 1820

osadnictwa i zapewnienie dopływu robotników na folwarki, do powstałych wówczas zakładów przemysłowych i przemysłu leśnego. Kolonie rolnicze były najczęściej ciasno zabudowaną, regularną ulicówką lub wsią z nawsiem. W niektórych koloniach budynki mieszkalne znajdowały się po jednej stronie drogi, a gospodarcze po drugiej. W przedłużeniu zagrody znajdował się zazwyczaj zagon należący do tego samego kolonisty. Układ pól nawiązywał do układu wsi niwowej, z regularnymi, schematycznymi, szerokimi zagonami własnościowymi, prostym regularnym przebiegiem granic niw i granic wsi. Jako przykład mogą tu służyć: Łozice (Neudorf; 308) i Jelonek (Wilhelmshorst; 306) (ryc. 29 i 30). Natomiast kolonie przemysłowe oraz kolonie drwali i smolarzy zakładane były często wzdłuż rzek, na obszarach leśnych, na nieużytkach i terenach dotąd nie zamieszkałych. Miały one zabudowę nieregularną na kształt przysiółka wielodrożnego lub placowego. Forma i funkcje kolonii zależały głównie od tego, czy założycielem był król, czy inna osoba (właściciel). Otrzymywały one często nazwy starej wsi z dodatkiem „kolonia” lub „nowa wieś”.

Ryc. 29. Łozice (308). Odrys planu z 1843 r. Kolonia. Siedlisko w kształcie ulicówki z regularnymi działkami własnościowymi

Łozice (308). A copied plan from 1843. A colony. The site in a form of a street-village with regular plots owned by the inhabitants

Ryc. 30. Jelonek (306). Odrys planu z 1861 r. Kolonia

Jelonek (306). A copied plan from 1861. A colony

PRÓBA REGIONALIZACJI TYPÓW MORFOGENETYCZNYCH WSI NA TLE ŚRODOWISKA GEOGRAFICZNEGO NA POCZĄTKU XIX WIEKU

Wynikiem badań monograficznych różnych pod względem genezy, własności, morfologii, położenia topograficznego wsi są mapy: *Kształty wsi Pomorza Zachodniego na tle gleb na początku XIX w.* oraz *Sieć osadnicza Pomorza Zachodniego na tle hydrografii i lasów w pierwszej połowie XIX w.*, na których zostały ujęte typy wsi charakterystyczne dla poszczególnych okresów morfogenetycznych. Przyjęto następujące okresy:

1. Wczesnośredniowieczny (wczesnofeudalny), osadnictwo sprzed lokacji na prawie zachodnioeuropejskim, do XIII wieku,
2. Średniowieczny, feudalny, osadnictwo lokacyjne na prawie zachodnioeuropejskim, do XV wieku,
3. Późnofeudalny i wczesnokapitalistyczny, do początku XIX wieku,
4. Kapitalistyczny, do wybuchu II wojny światowej,
5. Socjalistyczny, w Polsce Ludowej.

Zaklasyfikowanie wsi do danego typu morfogenetycznego napotyka niekiedy duże trudności, zwłaszcza jeśli brak jest dostatecznej dokumentacji historycznej. Główny materiał źródłowy stanowią plany separacyjne wsi z początku XIX w. Spór, czy występujące na planach separacyjnych kształty wsi można przyjąć jako formy genetyczne, większość autorów, m. in. A. Krenzlin¹, rozstrzyga na korzyść planów wsi. Jako argumenty przyjmowane są:

1. Mały przyrost ludności,
2. Zwiększenie wsi tylko do pewnych granic,
3. Wprowadzenie do badań morfogenetycznych wsi nowych metod, głównie metody zapisu wstecznego i metrologii historycznej, tak że możliwe jest śledzenie podziałów dawnych zagród i łąnów oraz późniejszych przemian układów przestrzennych wsi.

Stosunkowo najłatwiej jest zaklasyfikować wieś powstałą w wyniku kolonizacji średniowiecznej lub kolonizacji fryderycjańskiej, choć i te

¹ A. Krenzlin, *Historischer Atlas von Brandenburg, Die Siedlungsformen der Provinz Brandenburg*, N.F., 2, Berlin 1983, Erläuterungsheft.

wsie są niekiedy trudno czytelne tylko na podstawie wspomnianych planów separacyjnych, jeśli przeszły duże przeobrażenia w późniejszych okresach. Poza tym, po okresie pustek osadniczych, które miały miejsce w XIV i XV w., dużo osiedli powstało na wzór wsi kolonizacyjnych. Niejasna jest także periodyzacja folwarków, które powstały ze skomasowanej własności kmiecej lub sołeckiej poza wsią lub w obrębie starych wsi.

Opracowane monograficznie przykłady wsi stanowiły wzorce, dzięki którym możliwe było sklasyfikowanie osad całego badanego obszaru na podstawie zachowanych planów separacyjnych wsi oraz historycznych map topograficznych².

Spis planów separacyjnych oraz *Skorowidz planów wsi Pomorza Zachodniego z początku XIX w.* (mapa 1) pozwalają stwierdzić, które wsie zostały sklasyfikowane na podstawie planów separacyjnych, a które na podstawie historycznych map topograficznych.

Na mapach typów morfogenetycznych wsi dużych obszarów przedstawione są zazwyczaj tylko kształty siedlisk bez układów pól, np. mapy B. Zaborskiego³, H. Schlengera⁴, F. Engla⁵. Niektóre typologie morfogenetyczne wsi uwzględniają tylko układy pól, np. S. Ilesiča⁶, A. Krenzlin i L. Reuscha⁷. Do nielicznych typologii morfogenetycznych wsi należą takie, na których zostały uwzględnione zarówno kształty siedlisk, jak i układy pól, np. B. Benthiena⁸, H. Szulc⁹, A. Krenzlin¹⁰.

Szczegółowa klasyfikacja układów pól pod względem genezy przedstawiona jest na mapie kształtów pól Słowenii, opracowanej przez S. Ilesiča¹¹, który wyróżnił różne typy rozłogów — zależnie od okresu ich powstania i cech morfologicznych. Na przykład spośród rozłogów blo-

² Mapy te zostały wyszczególnione w rozdziale *Zakres badań, materiały i metoda pracy*.

³ B. Zaborski, *O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu*, Prace Kom. Etnogr., t. 1, Kraków 1926.

⁴ H. Schlenger, *Formen ländlicher Siedlungen in Schlesien*, Veröff. Schles. Ges. Erdk., z. 10, Breslau 1930, mapa.

⁵ F. Engel, *Karte der historischen Dorfformen mit Erläuterungen*, 1 : 350 000, [w:] *Historischer Atlas von Pommern*, Köln—Graz 1963.

⁶ S. Ilesič, *Die Flurformen Sloweniens im Lichte der europäischen Flurforschung*, Münch. Geogr. Hft., 1959, z. 16, mapa.

⁷ A. Krenzlin, L. Reusch, *Die Entstehung der Gewinnflur*, Frankf. Geogr. Hft., r. 35, 1961, z. 1, Kartenband.

⁸ B. Benthien, *Die historischen Flurformen des südwestlichen Mecklenburg. Eine Studie zum Problem Dorf, Feld und Wirtschaft, zugleich ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der ländlichen Siedlungen im Bezirk Schwerin*, Schwerin 1960, mapa.

⁹ H. Szulc, *Typy wsi Śląska Opolskiego na początku XIX w. i ich geneza*, Prace Geogr. IG PAN, nr 66, 1968, mapy.

¹⁰ A. Krenzlin, *Historischer Atlas ... jw.*

¹¹ S. Ilesič, *Die Flurformen ... jw.*

kowych wydzielił pierwotnie i wtórnie blokowe oraz szczególne formy układu blokowego. Ponadto wprowadził dużo typów o charakterze mieszanym — od niwowych do blokowych oraz od form regularnych, planowych do nieregularnych, które powstały ewolucyjnie. Na uwagę zasługuje także wydana niedawno bardzo szczegółowa mapa kształtów wsi w prowincji Brandenburgia¹², na której wyróżniono aż 31 typów kształtów siedlisk oraz 19 typów rozłogów: 4 typy w obrębie układów blokowych (blokowy, blokowo-pasmowy, blokowo-niwowy i nieregularnych małych niw oraz regularnych małych niw), 6 — w obrębie układów niwowych, 3 — w obrębie układów wieloniwowych, 3 — w obrębie układów leśno-łanowych. Opracowanie tak szczegółowe możliwe jest jedynie wtedy, gdy dysponuje się planami separacyjnymi wszystkich wsi badanego terenu. W zasadzie bowiem tylko wsie leśno-łanowe i rzędówki bagienne można zaklasyfikować wyłącznie na podstawie map topograficznych.

Zbyt mała liczba planów separacyjnych wsi sprzed regulacji z początku XIX w. oraz brak podkładu mapy administracyjnej Pomorza Zachodniego z tego okresu były powodem, że typologię morfogenetyczną wsi można było przeprowadzić tylko na podstawie kształtów siedlisk.

Badania monograficzne wykazały, że wsie małe, nieregularne, występują z układami pól: blokowym, blokowo-pasmowym, blokowo-niwowym i małoniwowym, a wsie duże, kolonizacji średniowiecznej, z układami pól: niwowo-łanowym lub leśno-łanowym.

Najistotniejszą rzeczą w badaniach morfogenetycznych wsi stanowi wyróżnienie dwóch podstawowych typów wsi: nieregularnych, powstałych ewolucyjnie, oraz regularnych, powstałych drogą jednorazowego rozplanowania w stosunkowo krótkim czasie. Rozróżnienie to było także istotne we wsiach podwrocławskich oraz we wsiach Śląska Opolskiego¹³.

Na mapie *Kształty wsi Pomorza Zachodniego...* (mapa 2) zostały wyróżnione następujące typy morfogenetyczne wsi:

1. Nieregularne, powstałe rozwojowo:

- a) wsie drogowe, ślepe drogowe, małe owalnice, wsie rozdrożne,
- b) okolnice, wsie okrągłe,
- c) wielodrożnice,

2. Regularne, zakładane:

- a) duże owalnice, ulicówki i ślepe ulicówki,
- b) rzędówki bagienne,
- c) kolonie.

Natomiast na mapie *Sieć osadnicza Pomorza Zachodniego...* (mapa 3)

¹² A. Krenzlin, *Historischer Atlas ...* jw.

¹³ H. Szulc, *Osiedla podwrocławskie na początku XIX w.*, Monografie Śląskie, Wrocław—Warszawa—Kraków 1963, mapy; też, *Typy wsi ...* jw.

oznaczono folwarki występujące poza wsią. Wsie zaklasyfikowano do dwóch grup wielkości. Podstawą wyróżnienia wsi dużych i małych były długość siedliska (300 m) oraz liczba zagród w siedlisku¹⁴. Na mapie tej miasta zostały oznaczone na podstawie spisów z lat 1842¹⁵ i 1846¹⁶ w trzech grupach wielkości: powyżej 5 tys. mieszkańców, od 5 do 3 tys. oraz poniżej 3 tys. Przedstawiona została hydrografia oraz gleby według czterech klas bonitacyjnych¹⁷. Szatę leśną naniesiono według opracowania K. Ślaskiego¹⁸.

Przyjęcie takiej typologii morfogenetycznej wymagało daleko idącej generalizacji, co było konieczne z powodu małej skali opracowywanej mapy (mapa 2) oraz małej liczby planów separacyjnych wsi. Jednakże generalizacja nie oznacza zubożenia treści mapy, tylko podkreślenie cech bardziej istotnych, a pominięcie mniej ważnych, dzięki czemu zaznaczają się wyraźniej morfogenetyczne regiony wsi¹⁹.

W wykształceniu się regionów morfogenetycznych wsi dużą rolę odegrało środowisko geograficzne. Ukształtowanie terenu Pomorza Zachodniego jest wynikiem działalności lądolodu skandynawskiego w okresie zlodowaceń plejstocenijskich. W morfologii terenu zaznacza się strefowy układ form glacialnych, przebiegających z południowego zachodu na północny wschód, równoległe do linii brzegowej²⁰. Wąski pas strefy wybrzeża, zbudowany z klifów, mierzei, zalewów i równin aluwialnych, ograniczony jest od południa lekko falistą wysoczyzną dennomorenową i tworzy jednostkę geograficzną, nazywaną Pobrzeżem Bałtyckim lub Pomorskim. Południowa granica tej strefy przebiega na linii: Cedynia, Myślibórz (poza zasięgiem mapy), Szczecinek, Bytów. Na południe od niej przeważa krajobraz pagórkowato-pojezierny wąskiej strefy moren

¹⁴ Oznaczenie wielkości wsi na podstawie liczby łąnów we wsi, przyjmując za górną granicę 45 łąnów na podstawie źródeł z XIV i XV w. — jak zastosowała A. Krenzlin (*Historischer Atlas... jw., Erläuterungsheft*, s. 9), jest bardziej wymierne dla interpretacji starszych form osadniczych, lecz z powodu braku materiałów źródłowych nie było możliwe do zastosowania na tej mapie.

¹⁵ *Topographisch-statistische Übersicht des Stettiner Regierungs-Bezirks aus amtlichen Quellen zusammengestellt*, Stettin 1842. Spis ten zawiera dane z 1840 r. dla b. powiatów: Białogard, Kamień Pomorski, Gryfice, Gryfino, Pyrzyce, Szadzko.

¹⁶ *Topographisch-statistische Übersicht des Regierungs-Bezirks Köslin aus amtlichen Quellen zusammengestellt*, Köslin 1846. Spis ten zawiera dane z 1843 dla b. powiatów: Białogard, Bytów, Drawsko Pomorskie, Kamień Pomorski, Lębork, Szczecinek, Miastko, Świdwin, Sławno, Słupsk.

¹⁷ *Polska mapa gleb*, komitet redakcyjny: B. Dobrzański, T. Witek, S. Kowaliński, L. Królikowski, F. Kuźnicki, J. Siuta, T. Skawina, M. Strzemski, R. Truskowska, H. Ugla, F. Uhorczak, S. Zawadzki, skala 1 : 500 000, 1972.

¹⁸ K. Ślaski, *Zasięg lasów Pomorza w ostatnim tysiącleciu*, *Przegl. Zach.*, nr 5-6, 1951, s. 207-263, mapa.

¹⁹ H. Szulc, *Problem generalizacji układów przestrzennych wsi*, *Kwart. Hist. Kult. Mater.*, r. 17, 1969, nr 4, s. 721-733.

²⁰ B. Augustowski, *Pomorze*, Warszawa 1977, mapy.

czołowych, biegnącej z południowego zachodu na północny wschód, nazywany garbem pomorskim lub garbem pojeziernym. Strefa ta związana jest z postojem łądolodu i jego licznymi oscylacjami. W układzie wzniesień czołowomorenowych przeważa układ lobowy górnej Regi, Parsęty i Wieprzy. Na przedpolu tej strefy formował się obszar sandrowy rzek: Myśli, Drawy, Gwdy, Brdy i Wdy, oraz rejon pierwotnych wód roztopowych, tworzących pola sandrowe.

Strefowość form rzeźby znajduje odbicie w strukturze sieci osadniczej oraz w typach morfogenetycznych wsi. Od czasów wczesnohistorycznych strefą uprzywilejowaną dla osadnictwa była wysoczyzna denomorenowa, a w jej obrębie — obszary bezleśne, o położeniu krawędziowym i nadrzecznym, o dobrych glebach. Jak wykazały badania archeologiczne, ślady najstarszego osadnictwa na Pomorzu Zachodnim znajdują się u ujścia rzek Odry i Parsęty, na wyspie Wolin, na ziemi pyrzyckiej, w okolicach Szczecinka i Bytowa. Podobnie jak na innych obszarach, np. na Śląsku Opolskim²¹, tak i tu potwierdza się reguła, że obszary najstarszego osadnictwa posiadają także w późniejszych okresach historycznych najgęstszą sieć osadniczą i są areną częstych przemian osadniczych. Dowodem tego jest występowanie w dawnych centrach osadnictwa słowiańskiego dużych, regularnych wsi kolonizacji średniowiecznej.

Do najstarszych form osadnictwa zaliczane są formy małe i nieregularne: wsie drogowe, ślepe drogowe, małe owalnice. Na mapie 2 ujęto je w jednej grupie, gdyż rozróżnienie poszczególnych siedlisk na podstawie historycznych map topograficznych jest problematyczne i nie wnosi istotnych zmian do klasyfikacji.

W obrębie wsi małych i nieregularnych wyróżniono grupę osiedli o formie zamkniętej. Zaliczono do niej: okolnice i wsie okrągłe. Tworzą one na Pomorzu Zachodnim mały, lecz zwarty region osadniczy między Wolinem, Kamieniem Pomorskim i Gryficami (mapa 2). Usytuowane są na krawędzi wysoczyzny morenowej, na glebach dobrych, wytworzonych z piasków naglinowych i glin zwałowych. Obszary te od czasów wczesnohistorycznych nie były zalesione²². Jest rzeczą charakterystyczną, że we wschodniej części Pomorza Zachodniego wsie te występują tylko sporadycznie, nie tworząc zwartego regionu. Ich zasięg na zachodzie (poza zasięgiem mapy) pokrywa się z zasięgiem osadnictwa Słowian Zachodnich; występują one licznie w dorzeczu dolnej Łaby, nad górną Łabą oraz nad Solawą. Regularne wsie kolonizacji średniowiecznej tworzą także zwarte regiony osadnicze. Pod względem kształtu siedlisk wsie te zostały zaklasyfikowane do jednej grupy, w której obrębie znajdują się duże regularne owalnice, ulicówki i ślepe ulicówki. Zaklasyfikowanie owalnic i ulicówek do jednej grupy — jak to wykazały ba-

²¹ H. Szulc, *Typy wsi ... jw.*

²² K. Slaski, *Zasięg lasów ... jw., mapa.*

dania monograficzne — wynika stąd, że cechy te nie są istotne przy morfogenetycznej klasyfikacji wsi. Pola tych wsi przybierają formę niw podzielonych na zagony własnościowe. Najczęściej występowała w tych wsiach gospodarka trójpolowa wraz z kolonizacją wprowadzona na glebach dobrych, na których cała powierzchnia przeznaczona była na gospodarkę zbożową, natomiast pastwiska zajmowały pola przeznaczone na ugorowanie. Ustalenie zasięgu gospodarki trójpolowej oraz gospodarki dwu- i czteropolewej na Pomorzu Zachodnim jest na obecnym etapie badań niemożliwe. Rozplanowanie omawianych wsi jest regularne i świadczy o z góry narzuconych zasadach. W wyniku badań monograficznych wyłoniły się różnice w rozplanowaniu wsi regularnych, związane z okresem ich powstania i osobami lub instytucjami zakładającymi je (np. zakonem cystersów²³, na te osiedla zwrócono szczególną uwagę w tej pracy).

Przebudowa wsi kolonizacyjnych polegała na powiększaniu obszaru upraw, wytyczaniu siedlisk i pól. Proces ten przebiegał w obrębie kilku małych wsi lub na nowiznach. Ponieważ na kolonizację przypada okres wzmoczonej uprawy zbóż, to zostały wówczas zasiedlone przede wszystkim obszary suche, bezleśne i o dobrych glebach.

Główna fala kolonizacji średniowiecznej, posuwającej się na wschód od Odry, zatrzymała się na krawędzi urodzajnych gleb wysoczyzny morenowej, tj. na linii Karlino, Świdwin, Iwięcino. Główne skupienie tego typu wsi występuje między Pyrzycami, Stargardem i Barlinkiem oraz między Trzebiatowem, Karlinem i Gryficami. Obszary te charakteryzują się dobrymi glebami, zwłaszcza ziemią pyrzycka, na której występują czarne gleby oraz gliny i ropy różnego pochodzenia. Teren ten od wczesnego średniowiecza był bezleśny²⁴. Poza tym wsie te występują w formie małych enklaw na całym obszarze Pomorza Zachodniego, głównie na krawędziach moreny dennej: na południe od Białogardu, w okolicach Słupska, na południowy zachód od Bytowa, na zachód od Barwic oraz na zachód od Złocieńca. Na zachód od Odry (obszar nie będący przedmiotem niniejszych rozważań) wsie kolonizacji średniowiecznej występują głównie po rzekę Peenę i górną Hawelę.

Natomiast wyłącznie na karczunkach, głównie w XIII i na początku XIV w., zakładane były rzędówki bagienne. Wsie te są charakterystyczne z powodu zabudowy rzędowej, występującej najczęściej wzdłuż potoku lub doliny, oraz pasmowego układu pól; na Pomorzu Zachodnim zakładane były głównie na przetrzebionych puszczech nadbrzeżnych, tj. między Trzebiatowem nad dolną Regą a Darłowem nad dolną Grabową²⁵.

²³ Na przykład wsie: Iwięcino (73), Ognica (169), Słowino (237), Smolecin (238), Stare Chrapowo (243), Tarnowo (262), Wąwelnica (279) oraz wsie, które stanowiły własność zakonu joannitów: Sadłowo (224) i Słodkowo (234).

²⁴ K. Slaski, *Zasięg lasów ... jw.*, mapa.

²⁵ Między innymi wsie: Dobre (Todenhagen), karczunek przed 1299 r., *Pommer-*

Na innych terenach Pomorza Zachodniego rzędówki bagienne występują sporadycznie, nie tworząc zwartej regionu, np. na południowy zachód od Gryfic i na zachód od Ińska (mapa 2). Poza obszarem Pomorza Zachodniego, na zachód od Odry, rzędówki bagienne występują także w pasie nadmorskim, na południe od wyspy Rugii.

Na mapie *Sieć osadnicza Pomorza Zachodniego na tle hydrografii i lasów w pierwszej połowie XIX w.* (mapa 3) oznaczono folwarki występujące poza wsią, stanowiące odrębne jednostki osadnicze. Wsie folwarczne powstawały najczęściej we wsiach stanowiących własność świecką. Rozmieszczenie folwarków jest bardzo charakterystyczne. W większości zajęły one obszary, które do XV-XVI w. były słabo zaludnione, na których znajdowały się małe, nieregularne wsie. Występują one na różnych glebach, najczęściej jednak na mało urodzajnych, piaszczystych, słabogliniastych i gliniastych, na wzniesieniach moren czołowych, kamacach i ozach oraz na sandrach porośniętych lasem. Na Pomorzu Zachodnim folwarki nie tworzą zwartej regionu osadniczego. Są położone głównie na wschód od linii: Kołobrzeg, Gryfice, Chociwel, Dobrzany, z wyjątkiem obszarów położonych między Koszalinem a Słupskiem, oraz na zachód od Bytowa i od Szczecinka, gdzie na urodzajnych glebach istnieją najczęściej duże, regularne wsie kmiecie kolonizacji średniowiecznej. Folwarki zakładane na obszarach gorszych gleb nastawione były nie tylko na gospodarkę zbożową, lecz często na hodowlaną i leśną.

W XVI i XVII w. trzebieże lasów na większą skalę objęły południową część powiatu białogardzkiego oraz powiaty: miasteczki, szczecinecki oraz lokalnie lęborski, sławieński i bytowski²⁶. Osiedla powstające na tych terenach są małe, o samorzutnym rozplanowaniu; najczęściej występują wsie drogowe lub jednorzędowe, położone wzdłuż potoku lub doliny. Wkroczyły one na tereny dotychczas zalesione, mniej urodzajne, zatrzymując się na piaskach sandrowych. Na mapie 2 osadnictwo to nie tworzy wyraźnych regionów.

Okres wzmożonej działalności osadniczej daje się zauważyć dopiero w pierwszej połowie XVIII w., w związku z kolonizacją fryderycjańską. Kolonie zakładane były głównie na trzebieżach: między Goleniowem, jeziorami Dąbie i Miedwie oraz sporadycznie na południe od Nowogardu, na południe od Ińska, w okolicach Szczecinka, na południe od Bytowa oraz między Sławnem a Lęborkiem.

sches Urkundenbuch, wyd. R. Klempin, R. Prümers, G. Winter, O. Heinemann, E. Assmann, Frederichs, oprac. O. Heinemann, B. Peschmann, t. 1-9, Stettin—Köln 1868-1962 (PU, t. 3, nr 1849); Dobrzyca (Kordeshagen), karczunek przed 1317 r. (PU, t. 5, nr 3127); Łekno (Bast), karczunek ok. 1288 r. (PU, t. 3, nr 468); Sarbinowo (Sorenholm), karczunek 1309 r. (PU, t. 4, nr 2504); K. Śląski, *Zasięg lasów ... jw.*, s. 234.

²⁶ K. Śląski, *Zasięg lasów ... jw.*, mapa.

Do nielicznych typów wsi, wyróżnionych na mapie 2, należą wielodrożnice, które powstały później i — jak już wspomniano — rozwinęły się z innych form wsi. Również osadnictwo rozproszone jest na Pomorzu Zachodnim stosunkowo późne i zajęło obszary mniej korzystne: zalesione, wzniesienia czołowomorenowe, ozy oraz sandry.

Wyszczególnione typy morfogenetyczne wsi powstawały w różnych okresach historycznych, pod wpływem różnych czynników. W badaniach morfogenetycznych, opartych na studiach modelowych wsi, chodzi o uchwycenie faz rozwojowych i czynników wpływających na powstanie i rozwój danej formy osadniczej, głównie o stwierdzenie zasad rozmierzania regularnych wsi zakładanych w średniowieczu, stwierdzenie pustek osadniczych z okresu późnego średniowiecza oraz o poznanie osiedli zakładanych w czasach nowożytnych. Ważne jest rozpoznanie stadium początkowego danej formy wsi, jej nasilenia i zanikania oraz występowania większych skupisk osadniczych z danego okresu. Z różnych kształtów genetycznych rozwinęły się różne formy wtórne. Na powstanie i rozwój form wpływają głównie takie czynniki, jak: środowisko geograficzne, czas powstania osiedla, sposób gospodarowania, działanie organizatora, struktura społeczno-gospodarcza ludności. Przecenianie lub niedocenywanie jednego czynnika, np. środowiska geograficznego, prowadzi zawsze do determinizmu.

Opracowane mapy nie tylko przedstawiają sieć osadniczą oraz typy morfologiczne wsi na początku XIX w., ale są zarazem odbiciem okresów morfogenetycznych i wskazują na związki między kształtami wsi a rzeźbą terenu, glebami, siecią wodną, szatą leśną, stosunkami etnicznymi, gospodarką oraz rzucają nieco światła na obecne problemy osadnicze.

RELIKTY WSI ZACHOWANE DO DZIŚ

Początek XIX w. stanowi zakończenie długiego okresu rozwoju wsi feudalnej i jednocześnie początek nowego okresu wielkich zmian osadniczych, które zostały wywołane przeobrażeniami w życiu społeczno-ekonomicznym wsi, jak uwłaszczenie chłopów, parcelacja i komasacja, zanik gospodarki trójpolowej oraz wprowadzenie nowych technik uprawy, narzędzi i roślin uprawnych¹. Procesy te wpłynęły na zmianę układów przestrzennych wsi. Nastąpiła separacja gruntów chłopskich od folwarcznych oraz komasacja gruntów chłopskich, która poprzez likwidację dużej liczby miedz miała się przyczynić do poprawy efektów gospodarowania. Zmiany te wprawdzie zaznaczyły się wcześniej, ale w okresie regulacji wsi w połowie XIX w. przybrały charakter masowy. W wielu przypadkach zmniejszono powierzchnie gruntów chłopskich na korzyść własności folwarcznej oraz likwidowano wspólne pastwiska i lasy. Ponadto niewielkie zagony ziemi otrzymała ludność dotychczas bezrolna: zagrodnicy, a niekiedy chałupnicy. Procesy te — podobnie jak na Śląsku Opolskim² — nie przebiegały jednocześnie, ani jednakowo we wszystkich wsiach Pomorza Zachodniego. Zagadnienie wymaga oddzielnych studiów i nie mieści się w ramach niniejszego opracowania.

Początek XIX w., który jest okresem przełomowym w rozwoju form osadnictwa wiejskiego, jest — jak podano na wstępie — dobrze udokumentowany źródłowo i stanowi dobry okres wyjściowy do badań nie tylko retrogresywnych, lecz również progresywnych.

Ostatnie 150 lat, kiedy to miały miejsce procesy urbanizacji³, industrializacji, zmiany funkcji wsi, zmiany własności, przemiany gospodarczo-społeczne wsi, wpłynęło radykalnie na zmianę dawnych form wsi

---

¹ H. Szulc, *The development of the agricultural landscape of Poland*, Geogr. Pol., t. 22, 1972, s. 85-103; też, *Les changements des formes de l'habitat en Pologne*, Hommage au Professeur Frans Dussart, Liège 1979, s. 51-69.

² H. Szulc, *Typy wsi Śląska Opolskiego na początku XIX w. i ich geneza*, Prace Geogr. IG PAN, nr 66, 1968.

³ H. Szulc, *Zabrze*, Czas. Geogr., t. 30, 1959, z. 2, s. 179-194; też, *Village relic features within the special layouts of some Polish towns*, Geogr. Pol., t. 24, 1972, s. 241-254; też, *Charakterystyka osadnictwa wiejskiego powiatu gorlickiego*, Dok.

oraz na strukturę dawnej sieci osadniczej. Szczególnie istotne są zmiany układów przestrzennych wsi po drugiej wojnie światowej. Główne procesy przemian form osadnictwa wiejskiego to: parcelacja dawnych folwarków i przydzielanie ziemi indywidualnym gospodarzom, dzielenie dużych gospodarstw między kilku gospodarzy oraz tworzenie różnych form gospodarki uspołecznionej w formie spółdzielni produkcyjnych i państwowych gospodarstw rolnych. Wszystkie te procesy znalazły swe odbicie w układach przestrzennych. Na Pomorzu, gdzie przeważa gospodarka uspołeczniona⁴, dokonały się największe w Polsce zmiany układów przestrzennych wsi związane z przeobrażeniami form własności. Miały one miejsce szczególnie we wsiach, w których występuje obecnie własność zarówno indywidualna, jak i uspołeczniona. Natomiast tam, gdzie była tylko własność indywidualna, zabudowa siedlisk i układ pól niewiele różnią się od układów przedstawionych na planach z początku XIX w. Badając te same wsie metodami retrogresywnymi, można stwierdzić także niewielkie zmiany w stosunku do okresów poprzednich.

Przemiany układów przestrzennych wsi na Pomorzu Zachodnim po drugiej wojnie światowej można sprowadzić do czterech typów⁵.

Typ pierwszy przedstawia wsie najbardziej reliktowe, o trwałym charakterze gospodarki indywidualnej. Mają one zabudowę zwartą, skoncentrowaną wokół ulicy lub okrągłego, owalnego ewentualnie prostokątnego placu, szachownicowy układ pól, powstały z dawnej wsi niwowo-łanowej. Wsie te pochodzą z kolonizacji średniowiecznej, z dawnych wsi kmiecych, regularnych, z trójpolową gospodarką rolą. Charakteryzują się one zachowaniem dawnego układu siedliska, wprowadzeniem w niektórych dużych zagrodach podziałów własnościowych i nieznaczną zmia-

---

Geogr., z. 2, 1974, s. 11-26; też, *Changes in the layout of Polish villages with special regard to the last thirty years*, [w:] *Rural transformation in Hungary and Poland*, A Polish—Hungarian Seminar, Geographical Research Institute, Hungarian Academy of Sciences, Budapest 1979, s. 149-165; też, *Changes in rural settlement in Wrocław's suburban zone since the early 19th century*, Geographical Problems of Suburban Areas, II. Polish—Yugoslav Seminar, Warszawa May 29th—June 3rd 1979, Geogr. Slov., 1980, s. 117-131; też, *Agriculture, modernization and the development of villages: The case of Poland*, [w:] *The effect of modern agriculture on rural development*, red. G. Enyedi, I. Volgyes, Pergamon Press, New York 1982, s. 131-138; też, *Zmiany form osadnictwa wiejskiego w Polsce*, Przegl. Geogr., t. 54, 1982, z. 4, s. 453-474.

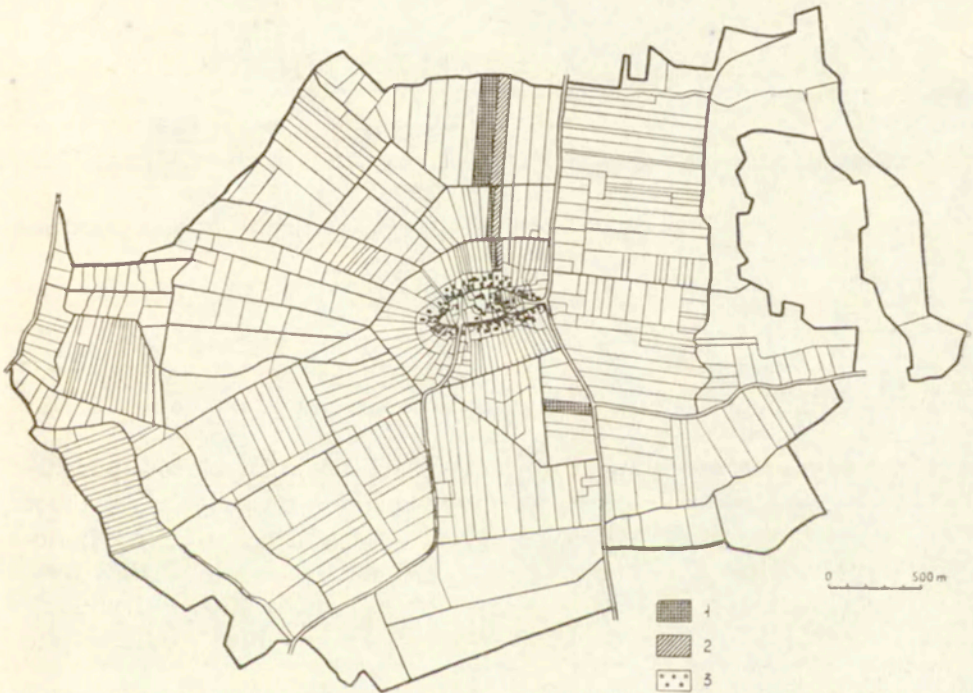
⁴ Gospodarka uspołeczniona w 1983 r. zajmowała w woj. koszalińskim 62% ogólnej powierzchni użytków rolnych, w woj. słupskim — 57,9%, w woj. szczecińskim — 65,5%, podczas gdy dla całej Polski powierzchnia ta wynosi tylko 23,8%. Rocznik Statystyczny GUS, Warszawa 1984.

⁵ H. Szulc, *Wpływ typu własności na przemiany przestrzenne wsi na Pomorzu Zachodnim w okresie 1945-1975*, Przegl. Geogr., t. 50, 1978, z. 1, s. 87-99; też, *Przemiany form osadnictwa wiejskiego*, [w:] *Przemiany osadnictwa województwa koszalińskiego w latach 1945-1980*, praca zbior. pod red. H. Szulc, Koszaliński Ośrodek Naukowo-Badawczy, Monografie, Koszalin 1983, s. 189-202, mapa.

ną układów pól poprzez dalsze podziały działek własnościowych i zagónów w siedlisku. Wsie położone w sąsiedztwie miast, z dobrymi dojazdami do pracy, wykazują tendencje do szybkiej urbanizacji. Przykładem mogą być: Jamno (74) oraz Marszewo (140) (ryc. 31 i 32).

Drugi typ charakteryzuje się współistnieniem gospodarki indywidualnej i uspołecznionej i jest najczęściej spotykany na Pomorzu Zachodnim. Po roku 1945 dokonały się tu duże zmiany w obrębie układów pól przy zachowaniu dawnej zabudowy siedlisk. Te przeobrażenia przestrzenne związane są z zakładaniem spółdzielni produkcyjnych, a następnie ich rozwiązywaniem i utworzeniem Państwowego Funduszu Ziemi (PFZ) oraz państwowych gospodarstw rolnych (PGR). Wsie te wywodzą się z dawnych osiedli kmiecio-folwarcznych, o zwartym siedlisku i pasmowo-blokowym układzie pól. W pasmach występuje własność indywidualna i PFZ, a w blokach — własność PGR-ów. Jednakże grunty tych ostat-

Ryc. 31. Jamno (74) w roku 1973. Przykład wsi o indywidualnej gospodarce, o niezmienionym, regularnym, zwartym siedlisku, w którym zabudowa koncentruje się wokół owalnego placu, z szachownicowym układem pól

1 — gospodarstwo indywidualne o powierzchni 7,79 ha; 2 — gospodarstwo indywidualne o powierzchni 10,51 ha; 3 — gospodarstwo indywidualne o powierzchni 1,64 ha

Jamno (74) in 1973. A village with typical individual farms. A compact site (a green village) and the patchwork pattern of fields, a relic of the former open-field village

1—a farm with an area of 7.79 ha; 2—a farm with an area of 10.51 ha; 3—a farm with an area of 1.64 ha

Ryc. 32. Marszewo (140) w roku 1973. Wieś z gospodarką indywidualną. Układ pól szachownicowy

1 — gospodarstwo indywidualne o powierzchni 8,6 ha; 2 — gospodarstwo indywidualne o powierzchni 10,1 ha

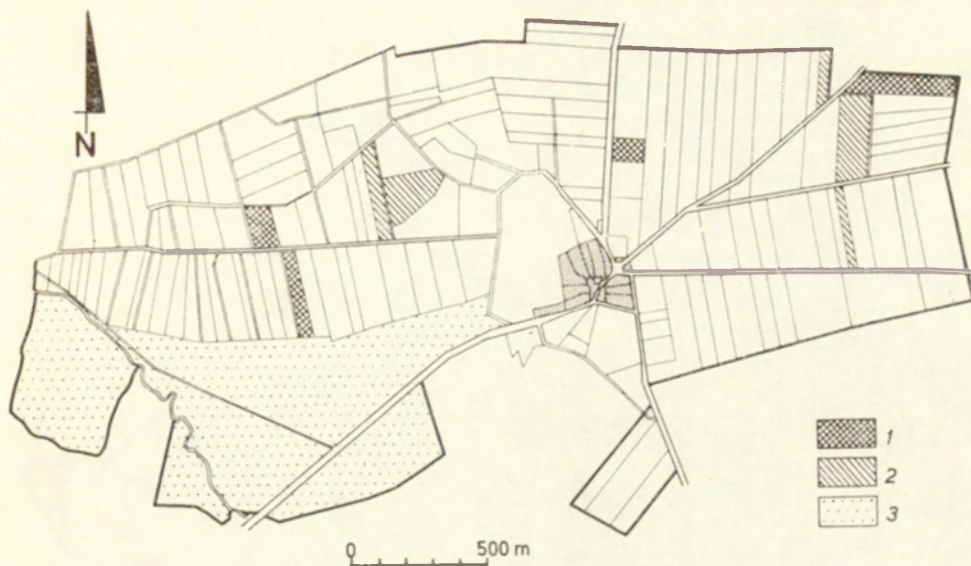
Marszewo (140) in 1973. A village with individual farms. The patchwork pattern of fields

1—a farm with an area of 8.6 ha; 2—a farm with an area of 10.1 ha

nich nie tworzą jednego zwartego kompleksu, ale kilka bloków powstałych w wyniku scalania własności indywidualnej i przejęcia jej przez PFZ, a następnie przez PGR-y. Przykładem mogą być: Kłębino Białogardzkie (92), gdzie znajdują się gospodarstwa indywidualne i PFZ (ryc. 33), oraz Niezabyszewo (16), gdzie występują gospodarstwa indywidualne oraz PFZ i PGR (ryc. 34 i 34). We wsi tej jest duże rozdrobnienie gruntów.

Trzeci typ to zanikające wsie indywidualnych gospodarzy. Zabudowa w nich nie ulega zmianie, z wyjątkiem „wypadania” niektórych budynków na skutek braku konserwacji. Przeważnie są to małe wsie, bez usług elementarnych, położone na nieurodzajnych glebach. Mają najczęściej nieregularne siedlisko w kształcie krótkiej ulicówki lub małej owalnicy oraz małoblokowy lub pasmowy układ pól. Pochodzą z różnych okresów historycznych. Grunty w tych wsiach przejmowane są przez PFZ, a następnie przekazywane PGR-om.

Czwarty typ to wsie państwowych gospodarstw rolnych założone na

Ryc. 33. Kłębino Białogardzkie (92) w roku 1973. Wieś z gospodarką indywidualną oraz Państwowym Funduszem Ziemi. Układ pól szachownicowy

1 — gospodarstwo indywidualne o powierzchni 7,1 ha; 2 — gospodarstwo indywidualne o powierzchni 9,6 ha; 3 — Państwowy Fundusz Ziemi

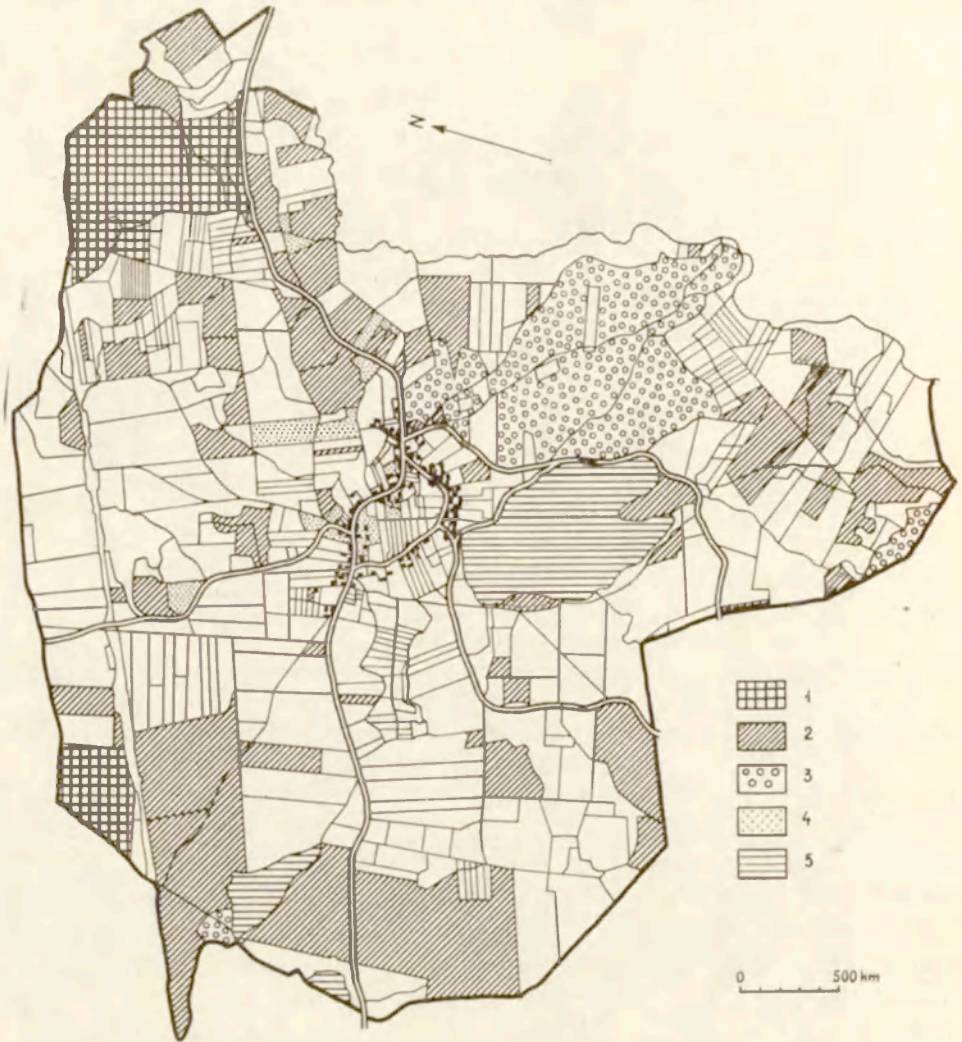
Kłębino Białogardzkie (92) in 1973. A village with individual farms and State Land Fund. The patchwork pattern of fields

1—a farm with an area of 7.1 ha; 2—a farm with an area of 9.6 ha; 3—State Land Fund

dawnych majątkach junkierskich lub dawnej własności chłopskiej. W wyniku przydzielania indywidualnym gospodarzom mniejszych gospodarstw niż wynosiły gospodarstwa poniemieckie powstała nadwyżka gruntów chłopskich, z których to tworzone na peryferiach dawnych wsi gospodarstwa państwowe. Nowa zabudowa państwowych gospodarstw rolnych jest wkomponowana w stare budownictwo, które do czasu zniszczenia jest użytkowane — na przykład we wsi Stanomino, oddalonej 9 km na północny zachód od Białogardu (ryc. 36).

Badania modelowe nad przemianami układów przestrzennych wsi w okresie powojennym wykazały, że różne typy dawnych rozlogów wiejskich i siedlisk oraz różne formy własności wykazują różną trwałość. W ciągu minionego czterdziestolecia można stwierdzić częste występowanie zmian granic własnościowych pól przy prawie niezmiennych granicach własnościowych działek w siedlisku. Dotyczy to wszystkich wsi, zarówno z gospodarką indywidualną, jak i uspołecznioną.

W obecnym układzie osadniczym można stwierdzić relikty dawnej sieci i występowanie typów morfologicznych wsi zgodnie z przebiegiem granic regionów fizyczno-geograficznych. Tak więc Pobrzeże Południowobałtyckie (aneks do mapy 2) pokrywa się w przybliżeniu z regionem osadniczym o przewadze wsi średniej wielkości przeważnie pochodzenia

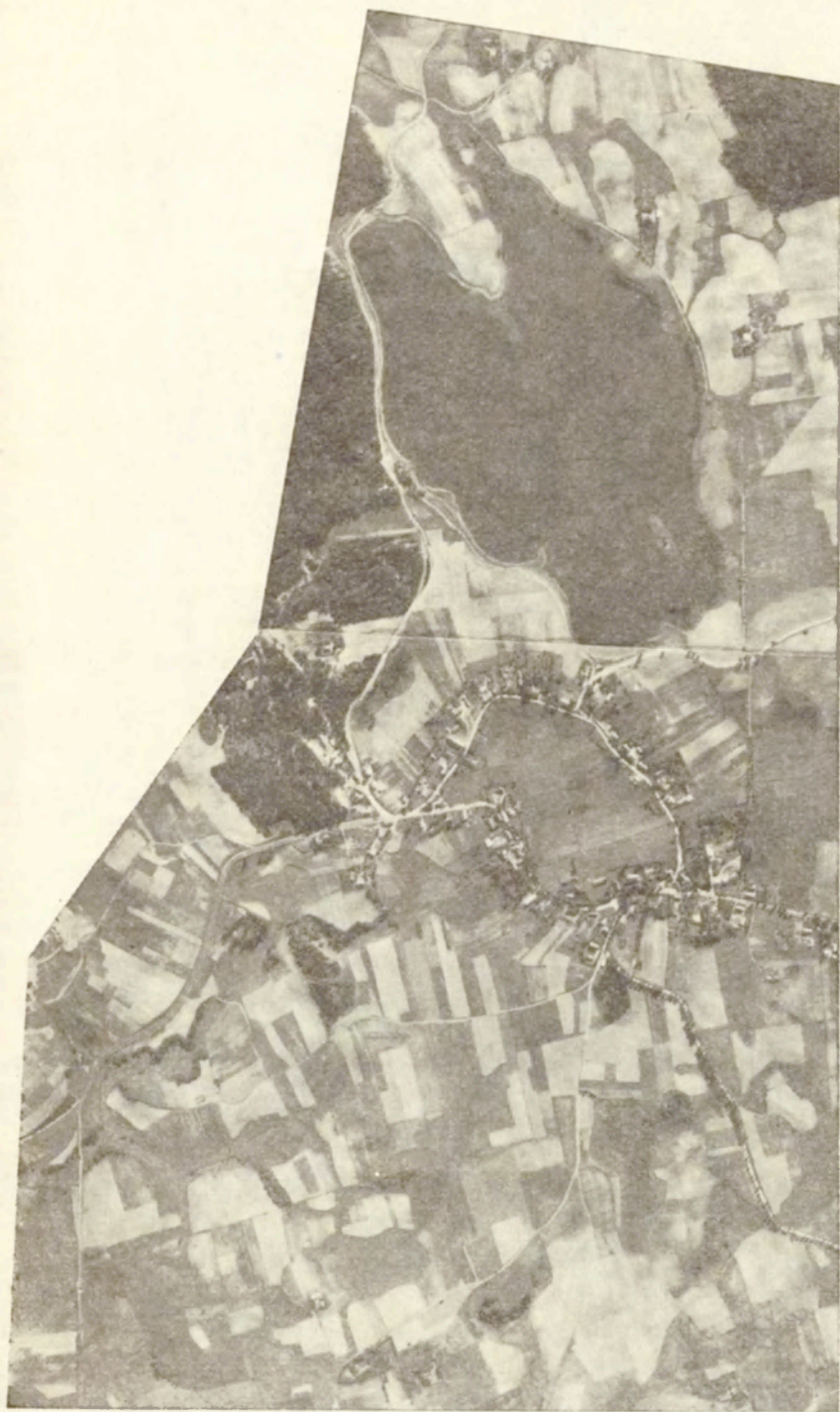

Ryc. 34. Niezabyszewo (160) w 1973 r. Przykład wsi o mieszanej strukturze własnościowej. Współistnienie we wsi gospodarki indywidualnej, PFZ i PGR. Zabudowa we wsi skupia się wokół dużego placu, użytkowanego do dziś jako pastwisko. Układ pól szachownicowy. Grunty PGR i PFZ przemieszane z działkami drobnych właścicieli

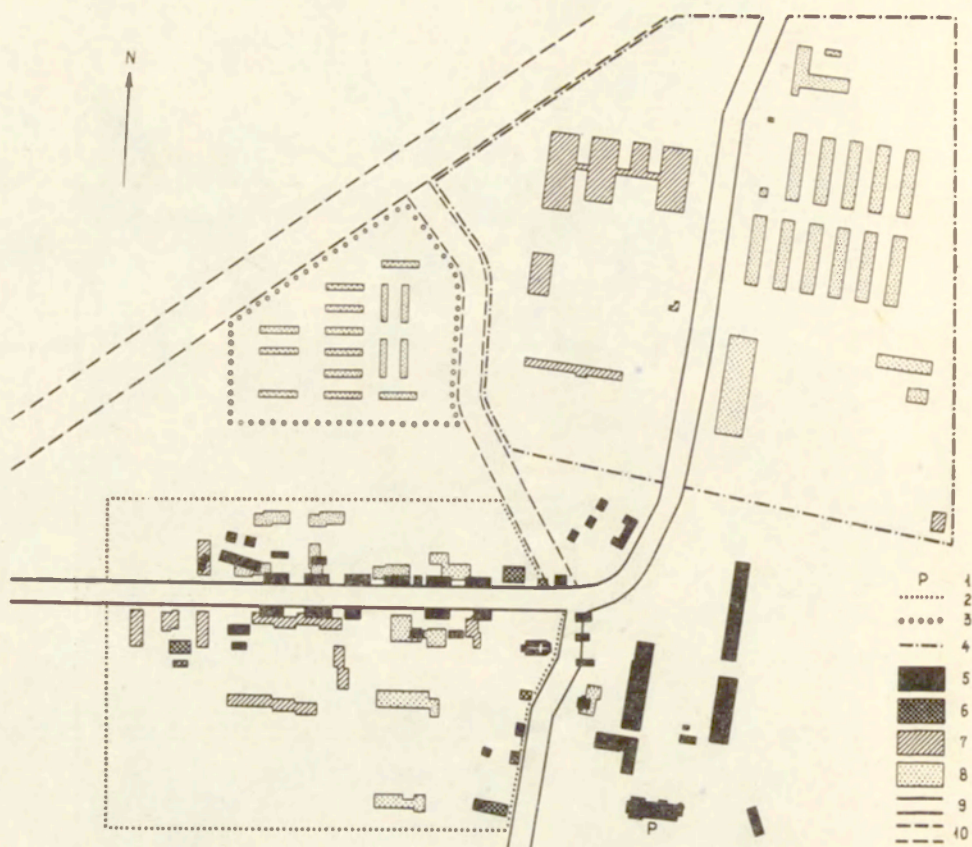
1 — Państwowe Gospodarstwo Rolne; 2 — Państwowy Fundusz Ziemi; 3 — Państwowe Gospodarstwo Leśne; 4 — inne gospodarstwa państwowe; 5 — Państwowe Gospodarstwo Rybne

Niezabyszewo (160) in 1973. An example of a mixed property structure; the co-existence of individual, State and State Fund farms. Privately owned fields are in strips and are intermingled with the property in blocks of the State Fund or of the State. Houses surround a big green still used as a pasture

1—State farms; 2—State Land Fund; 3—State Forestry farms; 4—other State farms; 5—State Fishing farms

Ryc. 35. Niezabyszewo (160) w 1973 r. — zdjęcie lotnicze
Niezabyszewo (160) in 1973. Aerophotograph of the village

Ryc. 36. Stanomino w 1975 r. Znajduje się tu siedziba kombinatu Stanomino. Przykład wsi Państwowych Gospodarstw Rolnych bez gospodarstw indywidualnych. Wieś PGR powstała w miejsce dawnego folwarku

1 — pałac; 2 — granice sektora mieszkaniowo-usługowego; 3 — granice sektora hodowlanego; 4 — granice sektora produkcyjnego; 5 — zabudowa sprzed II wojny światowej; 6 — zabudowa z lat 1956-1968; 7 — zabudowa z lat 1973-1975; 8 — zabudowa planowana; 9 — istniejące drogi; 10 — planowane drogi

Stanomino in 1975. A seat of the Combine Stanomino. An example of a State Land farm without individual property. The State Land farm was formed on the area of a former manor

1—palace; 2—boundaries of residential dwellings and services area; 3—boundaries of breeding area; 4—boundaries of production area; 5—buildings constructed before World War II; 6—buildings constructed in 1956-1968; 7—buildings constructed in 1973-1975; 8—planned buildings; 9—roads; 10—planned roads

feudalnego (20-100 domów mieszkalnych), o śródpolnym położeniu zabudowań i węzłowym układzie dróg⁶. Większość tych wsi odznacza się dużą regularnością układu przestrzennego, co widoczne jest dziś w jednakowej szerokości zagród w siedlisku oraz w koncentrycznym położeniu

⁶ M. Kielczewska-Zaleska, *O typach sieci osiedli wiejskich w Polsce i planie ich przebudowy*, Przegł. Geogr., t. 37, 1965, s. 457-480, mapa.

niu siedlisk w stosunku do granic wsi. Tworzą one regularną sieć osadniczą, a odległość między jedną a drugą wsią wynosi 3 do 5 km. Wyjątek stanowią wsie określane w typologii morfometrycznej⁷ jako liniowe, powstałe z dawnych wsi ulicowych i rzędowych, które występują głównie w pasie nadbrzeżnym, między dolną Regą a dolną Grabową. Na obszarze tym osadnictwo rozproszone oraz małe wsie typu przysiółkowego występują w formie małych enklaw: na północny wschód od Reska, na południe od Koszalina oraz na wschód od jeziora Łebsko.

Południowo-wschodnią część Pomorza Zachodniego, strefę wzniesień czołowomorenowych oraz sandrów, o przewadze gleb tzw. kompleksu żytniego z dużymi obszarami leśnymi, pokrywa rzadka sieć osadnicza, którą tworzą małe wsie i przysiółki ze znacznym udziałem osiedli rozproszonych, typu puszczańskiego z późnego średniowiecza.

Większe wsie, regularne, pochodzenia feudalnego, określane w typologii morfometrycznej jako ośrodkowe⁸, o węzłowym układzie dróg, występują na południe od Szczecinka oraz na południowy zachód od Bytowa.

Zróznicowana struktura sieci osadniczej Pomorza Zachodniego jest wynikiem wielu złożonych procesów historycznych i społeczno-gospodarczych oraz dużej różnorodności warunków geograficznych. Relikty wsi zachowane w terenie oraz widoczne na rękopiśmiennych planach z początku XIX w. są podstawą do wyróżnienia regionów morfogenetycznych wsi oraz kierunków przemian wsi i możliwości ich dalszego rozwoju.

⁷ H. Uhlig, *Die Entstehung und einige Erläuterungen zum Entwurf für eine Systematik und Terminologie der Flurformen*, [w:] *Materialien zur Terminologie der Agrarlandschaft*, t. 1, Giessen 1967 — streszczenie i tłumaczenie H. Szulc, *Przegl. Zagr. Lit. Geogr.*, 1970, z. 2, s. 10-13; E. Bertelmeier, H. Jäger, C. Lienau, W. Müller-Wille, G. Niemeier, H. J. Nitz, G. Schwarz, W. D. Sick, H. Uhlig, *Entwurf eines terminologischen Rahmensystems für die geographische Erfassung der Flurformen*, [w:] *Materialien zur Terminologie der Agrarlandschaft*, t. 1, Giessen 1967 — streszczenie i tłumaczenie H. Szulc, *Przegl. Zagr. Lit. Geogr.*, 1970, z. 2, s. 14-39; H. Szulc, *O typologiach morfologicznych osiedli wiejskich w Polsce*, *Przegl. Geogr.*, t. 48, 1976, z. 4, s. 627-636; też, *Przemiany form osadnictwa ...* jw.

⁸ Por. przypis 7.

UWAGI KOŃCOWE

Praca miała na celu znalezienie — na podstawie materiałów kartograficznych i dokumentacji historycznej — charakterystycznych dla danego okresu dziejowego modeli przestrzennych wsi i uchwycenie ich przemian. Głównym zadaniem podczas klasyfikacji morfogenetycznej wsi było wyróżnienie dwóch podstawowych typów osiedli: powstałych spontanicznie i zakładanych planowo.

Na Pomorzu Zachodnim występują najczęściej pierwsze z wymienionych, z reguły małe, usytuowane na pojezierzu i na sandrach. W obrębie wsi nieregularnych szczególne zainteresowanie budzą okolnice i wsie okrągłe, które tworzą wyraźny region osadniczy. Po okresie średniowiecza powstawały także osiedla o samorzutnym rozplanowaniu, dobrze dostosowane do topografii terenu, głównie na wyrębach leśnych, wzdłuż rzek i jezior, w sąsiedztwie dawnych hut.

Drugi typ wsi stanowią wsie regularne, powstałe w wyniku jednorazowego założenia. Zadaniem tej pracy było wykrycie pewnych zasad regularnego rozplanowania wsi lokacyjnych, opartych na jednostkach miar stosowanych przy ich rozmierzaniu. Jednakże nie wszystkie wsie lokacyjne wykazują rozplanowanie regularne, co świadczy o powstaniu tych osiedli w wyniku powiększania i częściowej regulacji osad słowiańskich, istniejących na tym obszarze przed lokacją.

Kolonizacją niemiecką zostały objęte tereny najbardziej sprzyjające osadnictwu: wysoczyzny dennomorenowe o urodzajnych glebach, od najdawniejszych czasów nie zalesionych. Podobnie jak na innych obszarach, tak i na Pomorzu Zachodnim, potwierdza się reguła, że w rejonach sprzyjających osadnictwu występuje nie tylko stara sieć osadnicza, lecz mają również miejsce procesy gospodarczo-społeczne wpływające na rozwój i intensyfikację rolnictwa.

W pracy zwrócono także uwagę na kierunki przemian układów przestrzennych wsi, które uzależnione są od wielu czynników: warunków naturalnych, wieku osiedla, struktury społeczno-gospodarczej ludności, jej pochodzenia etnicznego, wydarzeń dziejowych. Na Pomorzu Zachodnim duży wpływ na zmiany form genetycznych wsi i na zanik dawnych osiedli feudalnych miało powstanie w XV i XVI w. pustek osadniczych oraz wojna trzydziestoletnia.

Przemiany przestrzenne wsi po drugiej wojnie światowej spowodowane były głównie zmianami form własności. Można stwierdzić, że róż-

ne typy morfogenetyczne podlegają różnym formom przeobrażeń i różnie dostosowują się do współczesnych form gospodarki uspołecznionej i zmechanizowanej.

W pracy nie została odtworzona sieć osadnicza poszczególnych okresów dziejów. Zadanie to jest niemożliwe do wykonania na obecnym etapie badań; wymaga ono jeszcze wielu badań analitycznych i studiów porównawczych. W studiach nad osadnictwem wczesnohistorycznym brak jest także ścisłego powiązania wyników badań uzyskanych na podstawie materiałów archeologicznych z wynikami poszukiwań w dokumentacji historycznej i kartograficznej. Nie zostały także uchwycone relikty wsi słowiańskich występujące w późniejszych osiedlach lokowanych na prawie niemieckim. Do rozwiązania tego problemu konieczne są jeszcze dalsze studia monograficzne nad zasadami rozplanowania wsi lokacyjnych i kierunkami ich przemian w czasach późniejszych.

Również zagadnienie pustek osadniczych, ich zasięg i rozmiary nie są w tej pracy uwzględnione.

Do poznania form genetycznych wsi ważne jest także zbadanie form regularnych, powstałych w późniejszych okresach na wzór wsi lokacyjnych lub według nowych zasad rozplanowania, głównie wsi zakładanych przez możnowładców. Zagadnienie to wymaga studiów analitycznych nad akcją osadniczą poszczególnych rodów, które na Pomorzu Zachodnim odegrały dużą rolę w rozwoju osadnictwa.

Przedstawione opracowanie nasuwa jeszcze inne uwagi, które wskazują na konieczność prowadzenia studiów porównawczych. Pomorze Zachodnie stanowi bowiem część większego regionu morfogenetycznego, sięgającego na zachodzie po Łabę i Sałę, a na wschodzie po Zalew Kuroński i Pregolę. Badania genetyczno-metrologiczne pozwoliły także stwierdzić pewne analogie w rozplanowaniu regularnych wsi na Pomorzu Zachodnim oraz na Śląsku, w Brandenburgii, południowej Szwecji i Anglii. Poznanie systemów mierniczych z różnych obszarów umożliwia wykrycie zasięgu miar stosowanych do rozmierzania wsi w średniowieczu. Występujące formy osiedli i układy pól są wynikiem fal kolonizacyjnych, sposobów gospodarki i regulacji wsi. Wzory regulacji wsi, które na początku XIX w. miały miejsce w całym państwie pruskim, a więc i na Pomorzu Zachodnim, zostały zaczerpnięte z Anglii i państw skandynawskich, głównie ze Szwecji, gdzie procesy te dokonały się daleko wcześniej. Spojrzenie na morfogenezę i przemiany wsi, również w świetle tych zagadnień, nasuwa konieczność pogłębienia studiów porównawczych większych regionów celem wykrycia zasięgów kulturowych, gospodarczych, etnicznych.

Zebrany materiał źródłowy w postaci planów separacyjnych wsi z początku XIX w. i dokumentacji historycznej oraz pierwsza próba podsumowania badań w formie opracowań monograficznych osiedli i map może być zachętą do podjęcia nowych kwerend archiwalnych oraz dalszych badań morfogenetycznych wsi tego obszaru.

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

Acta szpitali ADK	Akta szpitali miasta Słupska, AP Słupsk Archiwum Domen w Koszalinie (Domänenarchiv Köstlin), 1512-1834 (286 j.a.); inwentarze i wizytacje domen środkowo-wschodniej części Pomorza Zachodniego, Archiwum Państwowe w Szczecinie
ADS	Archiwum Domen w Szczecinie (Domänenarchiv Stettin), 1500-1812 (246 j.a.); inwentarze i wizytacje domen zachodniej części Pomorza Zachodniego, Archiwum Państwowe w Szczecinie
AKS	Archiwum Książy Szczecińskich (Herzoglich Stettiner Archiv), 1474-1823 (10 746 j.a.); całokształt spraw rozwoju społeczno-gospodarczego wsi zachodniopomorskiej, głównie XVI-XVIII w., Archiwum Państwowe w Szczecinie
Kamera	Kamera Wojenno-Skarbowa (Kriegs- und Domänenkammer in Stettin), 1500-1822 (246 j.a.); Archiwum Państwowe w Szczecinie
Kom. Gen. Starg.	Komisja Generalna w Stargardzie (Generalkommission zu Stargard), 1752-1865; spis planów wsi, Archiwum Państwowe w Szczecinie
Rękopisy	Rękopisy i spuścizny, XVI-XX w.; varia dotyczące spraw podatkowych i inwentaryzacji, Archiwum Państwowe w Szczecinie
UK Bytów	Urząd Katastralny w Bytowie (Katasteramt Bütow), Archiwum Państwowe w Słupsku
UK Koszalin	Urząd Katastralny w Koszalinie (Katasteramt Köslin), Archiwum Państwowe w Koszalinie
UK Miastko	Urząd Katastralny w Miastku (Katasteramt Rummelsburg), Archiwum Państwowe w Słupsku
UK Sławno	Urząd Katastralny w Sławnie (Katasteramt Schlawe), Archiwum Państwowe w Słupsku
UK Słupsk	Urząd Katastralny w Słupsku (Katasteramt Stolp), Archiwum Państwowe w Słupsku
Zb. Lopera	Zbiór S. G. Lopera (Löpersche Sammlung), XVIII w. (240 j.a.), zasadniczą część stanowią odpisy rejestrów podatkowych i protokołów wizytacji dóbr szlacheckich, Archiwum Państwowe w Szczecinie
Zb. Wehrmanna	Zbiór M. Wehrmanna, 1880-1937 (260 j.a.), głównie odpisy i rejestry dokumentów i matrykuł, Archiwum Państwowe w Szczecinie

ŹRÓDŁA DRUKOWANE I LITERATURA

- Berghaus H. Berghaus, *Landbuch des Herzogthums Pommern und Fürstenthums Rügen*, II cz.: *Landbuch des Herzogthums Stettin, von Kamin und Hinterpommern oder das Verwaltungsbezirks der Königl. Regierung zu Stettin*, t. 1-9, Berlin 1865-1876
- Brüggemann L. W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königl. Preussischen Herzogthums Vor- und Hinterpommern*, cz. 2, t. 1-2, Stettin 1779-1784
- Cramer R. Cramer, *Geschichte des Landes Lauenburg und Bütow*, t. 1-2, Königsberg i Pr. 1858
- Dzieje Koszalina *Dzieje Koszalina*, praca zbiorowa pod red. B. Drewniaka i H. Lesińskiego, Poznań 1967
- Heintze A. Heintze, *Geschichte der Stadt Treptow a.d. Rega*, Treptow 1906
- Hoogeweg H. Hoogeweg, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, t. 1-2, Stettin 1924-1925
- Klempin R. Klempin, G. Kratz, *Matrikeln und Verzeichnis der Pommerschen Ritterschaft vom XIV bis in das XX Jahrhundert*, Berlin 1863
- Labuda G. Labuda, *Inwentarze starostwa bytowskiego i lęborskiego z XVII i XVIII w.*, Fontes TNT, t. 46, Toruń 1959
- Linke G. Linke, *Die pommerschen Landesteilungen im XVI Jahrhundert*, II. *Baltische Studien*, N.F. 38, 1936
- PU *Pommerellisches Urkundenbuch*, oprac. M. Perlbach, Danzig 1882
- PUB *Pommerellisches Urkundenbuch*, oprac. M. Perlbach, Danzig
G. Winter, A. Heinemann, E. Assmann, Frederichs, oprac. O. Heinemann, B. Peschmann, t. 1-9, Stettin—Köln 1868-1962
- Quickmann D. F. Quickmann, *Ordnung oder Sammlung derer in dem Königlichen Preussischen Herzogtum Pommern und Fürstentum Camin bis zu Ende des 1747-ten Jahres publicirten Edicten, Mandaten und Rescripten, in Justitz-Policey-Militair-Lehn-Forts-Pest-Zoll-Accisse-Steuer-Manufaktur- und Oeconomie Sachen ec.*, Frankfurt a.O. 1750
- Ślaski, Podziały K. Ślaski, *Podziały terytorialne Pomorza w XII i XIII w.*, Poznań 1960, mapy
- Wachowiak, B. Wachowiak, *Gospodarcze położenie chłopów w domkach Księstwa Szczecińskiego w XVI i w pierwszej połowie XVII w.*, Szczecin 1967

Wutstrack

Ch. F. Wutstrack, *Kurze historisch-geographische statistische Beschreibung von dem Königlich-Preussischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern*, Stettin 1793; Nachtrag zu der historisch geographisch-statistischen Beschreibung des Königlich-Preussischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern, Stettin 1795

SKRÓTY

AP	Archiwum Państwowe
b.	były
b.f.	brak foliału
dec.	decymalny
f.	foliał
Hh.	Hackenhufe, mały łan = 15 morgów pomorskich = 9,82 ha
j.a.	jednostka archiwalna
Lh.	Landhufe, średni łan = 30 morgów pomorskich = 19,65 ha
mg.	morga
pow.	powiat
pr.	pręt
pr. prus.	pręt pruski
pr. ren.	pręt reński
r.	ramka
rkps.	plan rękopiśmienny
wbw.	wielobarwny
woj.	województwo
wyk.	wykonawca
wym.	wymiary

HISTORYCZNY KATALOG WSI

Nazwy wsi według S. Rospond, *Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej*, Wrocław—Warszawa 1951.

Powiaty według podziału administracyjnego Polski sprzed czerwca 1975 r.; województwa według aktualnego podziału administracyjnego.

Numery wsi opracowywanych monograficznie pokrywają się z numerami *Spisu planów wsi* (por. rozdz. następny) oraz numeracją wsi oznaczoną na mapie 1.

Symbole po nazwie wsi podają usytuowanie na mapie 1.

Dokonano wyboru danych źródłowych; kolejność i sposób podania według cytowanych źródeł. Opis niektórych planów jest niepełny.

2. **Barcino** (Bartlin), b. pow. miasteczki, woj. słupskie (4 G)

1267 — wymieniona wieś Bartolino, grunty wsi wymierzone, miały stanowić uposażenie kościoła parafialnego w Niemicy, istnieje jako samodzielna wieś (PUB, t. 2, nr 852)

1268 — należy do Joachima Rahmella, opodatkowana z 69 małych łąnów (Hh.); 3 zagrodników, 2 młynarzy, karczmarz, 2 owczarzy, 3 parobków (Klempin, s. 252)

1756 — należy do v. Zastrowa (Klempin, s. 435)

1862 — należy do Adolfa L. v. Schlieffena, który nabył wieś w 1846 r. (Klempin, s. 650)

Plan z 1804 r., wyk. Dietz, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. = 75 mm, wym. 64,5 × 117 (AP Słupsk, UK Sławno, 11)

13. **Bobolin** (Boblin), b. pow. szczeciński, woj. szczecińskie (8 A)

1309 — pierwsza wzmianka (PUB, t. 6, nr 4095)

1566 — kościół nie posiada ziemi, natomiast duchowni mają 2 Hh., które są wydzierżawione; prócz tego jest we wsi 39 Hh. (AKS, 1/5855, f. 234); pod koniec XVI w. — 13 kmieci, 2 zagrodników, kmieć i zagrodnicy, którzy dzierżawią ziemię książęcą (Zb. Löpera, nr 108, f. 97)

1596 — kościół ma 1 Hh., który jest wydzierżawiony; pola w kilku kawałkach (2 mg., 2 mg., 1 mg., 3 mg., 2 mg., 2 mg., i 3 mg.); oprócz

tego pastor ma 1 Hh. w dzierżawie; zabudowania kościelne: kościół, plebania, stodoła, stajnia (AKS, I/5855, f. 1-17)

1628 — wieś należy do domeny szczecińskiej; 39 Hh.; 2 zagrodników młynarz, karczmarz, kowal, parobek, pastuch, 8 parobków kmiecyh (K I e m p i n, s. 247)

1699 — własność kościelna bez zmian; we wsi 39 Hh. i 1 Hh. sołtysa, razem 40 Hh.; oprócz tego 9 łąnów szlacheckich (Ritterhufen); nie ma lasów ani zadrzewień, drzewo sprowadza się spoza wsi; jest we wsi sołtys, kowal, krawiec, pastuch, tkacz (AKS, I/5855, f. 27-38)

Plan z 1821 r., wyk. Fischer, kopia z 1828 r., wyk. Schmidt, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. ren. = 75 mm, wym. r. 92 × 57 (AP Szczecin, Kom. Gen. Starg., 15).

14. Bobrowniki (Beweringen), b. pow. stargardzki, woj. szczecińskie (8 D)

1628 — we wsi 23 Lh.; 2 zagrodników (Zb. L ö p e r a, nr 113, f. 319)

1717 — we wsi 22,5 Lh.; 2 zagrodników mających łącznie 0,5 Lh. (Zb. L ö p e r a, nr 113, f. 319)

1739 — wieś własnością rodu v. Wedłów, podzielona na 3 części (B e r g h a u s, t. 4, s. 506)

1779 — scalona (B e r g h a u s, t. 4, s. 549)

Plan z 1826 r., wyk. Livonius, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. = 74 mm, wym. r. 63 × 59,5 (AP Szczecin, Kom. Gen. Starg., 8)

19. Brzesko (Brietzig), b. pow. pyrzycki, woj. szczecińskie (10 C)

1186 — wieś własnością księcia dymińskiego Kazimierza I, który przed 1180 r. nadał połowę wsi kościołowi św. Mikołaja w Lubinie (na wyspie Wolin), połowa wsi wraz z dobrami wspomnianego kościoła została około 1186 r. dołączona do probostwa w Kamieniu Pomorskim (PUB, t. 1, nr 102)

1227 — drugą połowę wsi darowała przed 1227 r. księżna Anastazja mającemu powstać w Trzebiatowie klasztorowi norbertanek, nazwa wsi brzmiała Bresko (PUB, t. 1, nr 242)

1300 — biskup kamiński Henryk zatwierdził kamińskiemu Vicedominats połowę „małej” dziesięciny ze wsi „Briteke” (PUB, t. 4, nr 2082)

1784 — własność szlachecka, ma 2 młyny wodne we wsi i 1 wiatraczny poza wsią, które należą do młynarza; pastor, sołtys lenny, który należy do domeny kołbackiej; 41 kmieci, wśród nich 10 zagrodników, zakrystian, nauczyciel, kowal; łącznie 96 zagród; według dokumentu księcia Barmina z 1346 r. kościół we wsi Brzesko jest pod patronatem fundacji NMP w Szczecinie (B r ü g g e m a n n, t. 2, 1, s. 134).

Plan z 1823 r., wyk. Nernst, kopia z 1912 r. (siedlisko), rkps., wbw., ok. 1 : 500, wym. 52,5 × 32,5 (AP Szczecin, Fund. NMP, 9).

21. Bukowa (Buchenstein, Wendisch Buckow), b. pow. słupski, woj. słupskie (2 I)

1281 — wymieniona wieś „Bukowa”, należąca do parafii w Gardnie Wielkiej (PUB, t. 2, nr 1224)

1285 — książę Mściwoj II przekazał wieś „Bucousz” klasztorowi norbertanek w Słupsku (PUB, t. 2, nr 1324)

Plan z 1820 r., wyk. Wittcke, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. = 75 mm, wym. 94 × 87 (AP Słupsk, UK Słupsk, 59)

26. Charnowo (Arnshagen), b. pow. słupski, woj. słupskie (2 I)

1337 — wieś własnością Jesco miles dictus de Staun et Jesco dictus Rugenwald, a od 1337 r. należy do miasta Słupska (*Rękopisy*, nr 192)

1628 — wieś należy do miasta Słupska i ma 25 Hh. (Zb. Lopera, nr 108, f. 53)

Reces z 1820 r. (AP Słupsk, UK Słupsk, 284)

Plan z 1803 r., rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. ren. = 75 mm, wym. 77 × 80 (AP Słupsk, UK Słupsk, 1)

28. Chotkowo (Kathkow), b. pow. bytowski, woj. słupskie (4 J)

1375 — pierwsza wzmianka (*Cramer*, t. 2, s. 219)

1560 — wieś należy do domeny bytowskiej i ma 25 łanów (Hh.), które są uprawiane przez 11 kmieci, 3 zagrodników i 2 sołtysów (AKS, I/2310, f. 366)

1596 — wieś należy do domeny bytowskiej i mieszka w niej: 12 kmieci, 2 wolnych sołtysów, zagrodnik (pracuje w majątku), zagrodnik, który pracuje na gruntach kościelnych; każdy kmieć ma 2 1/2 łana; każdy sołtys ma 2 łany; młynarz ma 1 łan (AKS, I/2300, f. 139)

1628 — we wsi opodatkowanych jest 34 Hh.; mieszka: 3 zagrodników, kowal, młynarz, 2 zagrodników (AKS, I/4840, f. 26)

1727 — wieś należy do domeny bytowskiej i mieszka w niej: wolny sołtys, który ma 4 Hh., 8 kmieci, każdy ma po 2 1/2 Hh.; z 4 pustych zagród kmiecych ziemię rozdzielono pomiędzy 8 kmieci, każdy ma po 1 Hh.; 3 zagrodników, każdy ma po 1 Hh.; zabudowanie zagrodnika kościelnego jest puste, a ziemię uprawia karczmarz; powierzchnia opodatkowana wynosi 22 3/4 Hh. (4 sołtysie, 16 kmiecych, 3/4 zagrodnicznych, 1 karczmarza i 1 młynarza); ponadto krawiec, tkacz, jeden mieszka u sołtysa, drugi u kmiecia; karczmarz ma 2 puste łany i pustą zagrodę oraz 1/2 Hh. (ADK, nr 125, f. 71-74)

1732 — wieś należy do domeny bytowskiej, opodatkowanych jest: 8 kmieci, zagrodnik, chałupnik, kowal, łącznie mają 23 Hh.; ponadto sołtys ma 4, młynarz — 1, karczmarz — 1 Hh. (ADK, nr 21, f. 1-5)

1784 — wieś należy do domeny bytowskiej; ma wolnego sołtysa, 12 kmieci, zagrodnika będącego kowalem, nauczyciela, karczmarza, ponadto zagrodę wolnego sołtysa; łącznie 18 zagród; kościół katolicki (Br ü g g e m a n n, t. 2, 2, s. 1055-1056)

1786 — wieś należy do domeny bytowskiej, opodatkowanych jest 24 Hh.; mieszka w niej wolny sołtys, 8 kmieci, młynarz, kowal, karczmarsz (ADK, nr 21, f. 1-5)

Reces z 1832 r. (AP Słupsk, UK Bytów, 331)

Plan z 1826 r., wyk. Arndt, rkps., wbw., ok. 1 : 5500, 100 pr. = 68 mm, wym. r. 70,5 × 130,5 (AP Słupsk, UK Bytów, 43)

42. Człuchy (Schlochow), b. pow. słupski, woj. słupskie (1 J)

1718 — Schlochow „ist beym Amte Schmolsin mit 5 Bauern und 5 1/2 Hh. angesetzt” (AKS, I/2531; b.f.)

1719 — 25 kmieci, 2 zagrodników, 7 rybaków, 2 chałupników; 26 1/2 Hh. (AKS, I/3531; b.f.)

1784 — 5 kmieci z sołtysem, 5 zagród (wieś jest nisko położona i prawie rokrocznie narażona na powódzie (Brügge mann, t. 2, 2, s. 939)

Plan z 1832 r., wyk. Schulz, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. = 75 mm (AP Słupsk, UK Słupsk, 13)

56. Dziwogóra (Dewsberg), b. pow. białogardzki, woj. koszalińskie (6 F)

1321 — pierwsza wzmianka o wzgórzu Difberch (PUB, t. 6, nr 3491)

1628 — należy do rodu v. Manteuffel (Klempin, s. 242)

1756 — należy do Ernesta v. Borke oraz Friedericha v. Wacholtza (Klempin, s. 349 i 353)

1784 — wieś szlachecka; składa się z 3 folwarków, owczarni, 6 nowo zasiedlonych zagrodników, łącznie 11 zagród; majątek Dziwogóra składa się z 2 części; do 1680 r. był własnością v. Manteufflów, a następnie v. Krockowów; P. R. Krockow sprzedał go w 1740 r. F. A. v. Borckowi; na gruntach majątku przeprowadzono w 1773 r. meliorację i osiedlono 4 rodziny zagrodnicze. Małą Dziwogórę (Klein) nabył w 1723 r. Wachholz, a od niego v. Krockow; w 1774 r. przeprowadzono prace osuszające, osadzając 2 zagrodników (Brügge mann, t. 2, 2, s. 646-647)

Plan z 1828 r., wyk. Sommerfeld, kopia z 1834 r. Rexhausen, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. = 75 mm, wym. r. 79 × 63 (AP Szczecin, Kom. Gen. Starg., 478)

57. Gałęźnia Mała (Kl. Gansen), b. pow. słupski, woj. słupskie (3 J)

1286 — książę Mściwoj nadaje klasztorowi w Białobokach i kościołowi św. Mikołaja w Słupsku wieś Gałęźnię (Galanzinaw), (PU, nr 415, s. 371-372)

1784 — folwark, cegielnia, wapiennik; 6 kmieci, półkmieć, 3 zagrodników, kowal, nauczyciel; poza tym nowy folwark z 3 zagrodnikami, 4 chałupnikami, owczarnią; kolonia, w której mieszka 8 półkmieci; znajduje się młyn i 7 zagród pracowników leśnych; własność Michała Ernesta v. Zitzewitza (Brügge mann, t. 2, 2, s. 964)

Plan z 1824 r., wyk. Wittcke, kopia z 1832 r., wyk. Schulz, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. prus. = 75 mm, wym. r. 63,5 × 36,5 (AP Słupsk, UK Słupsk, 10)

59. Gąbin (Gummin), b. pow. gryficki, woj. szczecińskie (5 D)

1180 — książę Kazimierz I przekazał wieś na rzecz klasztoru w Lund na założenie nowego klasztoru (PUB, t. 1, nr 84)

1208 — książę Bogusław II i książę Kazimierz II przekazali wieś klasztorowi we Fryzji na założenie nowego klasztoru (PUB, t. 1, nr 146)

1269 — wchodzi w skład dóbr klasztoru w Białobokach, co zostało potwierdzone w 1329 r. (PUB, t. 2, nr 882; t. 7, nr 4515)

1628 — osoba służebna, 2 karczmarzy, pasterz i chałupnik, mieli razem 38 1/2 Hh. (AKS, I/4839, b.f.)

1740 — należy do domeny Suckow, później Trzebiatów; mieszkają: sołtys, 3 zagrodników, 6 rodzin służebnych (AKS, I/2720, b.f.)

1784 — 11 kmieci (z tego 4 kmieci z 9 Hh. świadczy podatek i pańszczyzną na rzecz domeny w Trzebiatowie), 3 zagrodników, 2 chałupników, nauczyciel; Gąbin jest wymieniany już w 1170 r., którą to wieś książę Kazimierz I darował klasztorowi w Belbuck (Brügge-
mann, t. 2, 2, s. 406, 409)

1840 — 270 mieszkańców, 28 domów, dom rzemieślniczy, łącznie 60 zabudowań (Berghaus, t. 6, s. 1055)

Plan z 1844 r., wyk. Viereck, rkps, wbw., ok. 1 : 4300, 100 pr. prus. = 87 mm, wym. r. 97 × 86 (AP Szczecin, Kom. Gen. Starg., 16)

73. Iwięcino (Eventin), b. pow. sławieński, woj. koszalińskie (3 G)

1262 — pierwsza wzmianka (PUB, t. 2, nr 725)

1278 — do 15 VIII 1278 r. była własnością biskupstwa kamieńskiego, potem należy do cystersów w Bukowie (PU, nr 295 i 296)

1306 — margrabiowie Otto i Waldemar zatwierdzają granice Iwięcina (PUB, t. 4, nr 2321)

1309 — wieś należy do klasztoru cystersów w Bukowie (PUB, t. 4, nr 2548, 2568)

1569 — wieś należy do domeny darłowskiej; 17 kmieci i 2 zagrodników, mają razem 16 Hh. (AKS, I/2310, f. 307)

1596 — wieś należy do domeny darłowskiej, mieszka 15 kmieci, wolny sołtys, 2 zagrodników; sołtys płaci dzierżawę, nie świadczy pańszczyzny; łącznie z kmieciami księżymi i wolnym sołtysem mają 16 Hh. (AKS, I/2300, f. 89)

1628 — we wsi opodatkowanych jest 64 Hh. (AKS, I/4840, f. 21)

1656 — należy do domeny darłowskiej, mieszka: wójt sądowy, który jest wolny od posług, 14 kmieci, 2 zagrodników, młynarz (ADK, nr 54, f. 99)

1659 — we wsi mieszka: wójt sądowy, 15 kmieci, zagrodnik, pastuch, chałupnik (ADK, nr 54, f. 196)

- 1662 — należy do domeny darłowskiej; we wsi mieszka: wójt sądowy, 15 kmieci, 2 zagrodników; pracują na folwarku w Bukowie (ADK, nr 54, f. 271)
- 1729 — należy do domeny darłowskiej, we wsi mieszka: sołtys, 15 kmieci, 2 zagrodników, pracownik kościoła, wdowa po kmieciu, pastuch (ADK, nr 58, f. 257-266)
- 1732 — opodatkowanych jest 15 kmieci, 2 zagrodników, łącznie mają 34 $\frac{2}{3}$ łana (ADK, nr 54, f. 426)
- 1740 — należy do domeny darłowskiej; we wsi mieszka: sołtys, 13 kmieci, 44 parobków (AKS, 1/2720, b.f.)
- 1758 — liczy 132 mieszkańców; mieszka sołtys, który ma 2 $\frac{1}{12}$ łana, 15 kmieci, z których każdy ma 2 $\frac{1}{12}$ łana, 2 zagrodników, z których każdy ma $\frac{2}{3}$ łana; łącznie płacą oni podatek z 35 $\frac{2}{3}$ łana; ponadto mieszka pastor i 3 chałupników (ADK, nr 234, f. 137, 536)
- 1784 — należy do domeny darłowskiej; mieszka w niej: pastor, zakrystian, 16 kmieci łącznie z wolnym sołtysem, pracownik kościelny, 2 zagrodników, 5 chałupników, pastuch; znajduje się dom wdów po pastorach, łącznie 29 zagród (Brügge mann, t. 2, 2, s. 859)
- Reces z 1830 r. (AP Słupsk, UK Sławno, 101)
- Plan z 1827 r., kopia z 1869 r., wyk. Wolfram rkps., wbw., ok. 1 : 5500, 100 pr. = 68 mm, wym. r. 60,5 × 142 (AP Słupsk, UK Sławno, 65)

74. Jamno (Jamund), b. pow. koszaliński, woj. koszalińskie (4 F)

- 1224 — własność księżnej Anastazji, żony księcia Bogusława I; mocą dokumentu z 7 lipca 1224 przeszła w posiadanie klasztoru premonstratensek (norbertanek) z Trzebiatowa; wieś określona w dokumencie jako Jannow (PUB, t. 1, nr 222)
- 1227 — nadanie księżnej Anastazji konfirmował książę Barnim I z matką Mirosławą; wieś określana jest jako Jamre (PUB, t. 1, nr 242)
- 1278 — pierwsza wiadomość o kościele lub parafii (PUB, t. 2, nr 1097)
- 1331 — biskup kamieński Fryderyk i kapituła kamieńska przekazują wieś Jamno wraz ze wszystkimi prawami i przynależnościami na rzecz miasta Koszalina (PUB, t. 8, nr 4938)
- 1552 — należy do miasta; dawniej leżała bliżej jeziora, lecz w 1552 r. na skutek wielkiego sztormu została zalana i zniszczona; odbudowana na innym miejscu, na którym jest obecnie (W u t s t r a c k, s. 209)
- 1654 — opodatkowanych jest 7 $\frac{1}{2}$ Hh.; mieszka: 23 kmieci, 2 półkmieci, 3 karczmarzy, 8 zagrodników; burmistrz A. Lipkow oświadcza, że niektórzy kmiecie jamneńscy mają 2 Hh., inni prawie 2, a inni mniej niż 2; grunty są mało urodzajne; ponadto jest 2 krawców, którzy nie mają ziemi, chałupnik, 2 pastuchów (AKS, I/4852, f. 231-232)
- 1655 — we wsi należącej do miasta Koszalina mieszka: 25 kmieci, którzy łącznie mają 10 Hh., 14 mg., 31 pr. i 6 łokci; ponadto do wspólnego użytku łąki nad jeziorem Jamno o łącznej powierzchni 4946 pr.;

we wsi jest też 8 zagrodników, którzy mają 4 mg. i 108 pr.; zagrodnicy mają ponadto łąkę o powierzchni 525 pr.; we wsi są też karczmarze, z których każdy ma 2 mg., 65 pr. i 2 łokcie; razem z ogrodami karczmarze mają 6 1/2 mg. oraz 66 pr.; dwaj krawcy nie mają ziemi; cała powierzchnia wsi wynosi: 10 Hh., 32 mg., 27 pr. (AKS, I/4852, f. 340-370)

1718 — należy do Koszalina; mieszka w niej 24 kmieci i 11 zagrodników (są wśród nich rybacy); opodatkowanych jest 49 H. (AKS, I/3531, b.f.)

1784 — wieś należy do Koszalina; ma pastora, zakrystiana, 23 kmieci, 2 półkmieci, 12 zagrodników, 14 chałupników, 2 pastuchów, dom dla wdów po pastorach, łącznie 58 zabudowań (Brügge mann, t. 2, s. 514)

Reces z 1844 r. (AP Koszalin, UK Koszalin, 265)

Plan z 1820 r., wyk. Dietz, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. prus. 75 mm, wym. 113 × 69 (AP Koszalin, Fürst., 13)

85. **Karwowo** (Karow), b. pow. szczeciński, woj. szczecińskie (8 A)

1316 — biskup kamiński Henryk łączy kościoły w Będargowie (Mandelkow) i Karwowie z kościołem św. Jakuba w Szczecinie (PUB, t. 5, nr 3028)

1324 — książę Otton I przekazał obywatelowi z Gryfic, Henrykowi Woberminowi, wieś Karow, którą mieli do tego czasu synowie zmarłego Bertrama v. Schöninga (PUB, t. 6, nr 3807)

1335 — biskup kamiński inkorporował, za zgodą kapituły kościoła św. Jakuba w Szczecinie, kościół parafialny w Mandelkow i należąca do parafii wieś Karwowo (PUB, t. 8, nr 5270)

1596 — kościół ma 14 mg. w różnych miejscach: pastor nie ma ani ziemi, ani łąk, ani ogrodu; we wsi jest 24 Hh. kmiecych; rzemieślników nie ma (AKS, I/5855, f. 39-45)

1604 — graf Andreas v. Borcke ma we wsi 20,5 Hh.; mieszka: 3 zagrodników, karczmarz, kowal, 2 owczarzy, pasterz; Otto v. Borcke ma 12 Hh., Paul v. Borcke 2 Hh. (AKS, I/4840, b.f.)

1631 — Karwowo jest wsią szlachecką; w 1631 r. podatek ze wsi, na skutek zniszczeń podczas wojny trzydziestoletniej, został zmniejszony o 12 Hh., do 21,5 Hh. (Klempin, s. 310)

1739 — 7 Lh. oraz 1 Lh. należą do duchownego; 10 mg. i 180 pr. — do kościoła; we wsi jest 9 Lh., 17 mg. i 274 pr. ziemi opodatkowanej, nie ma ziemi nie uprawianej (Rękopisy, nr 522, f. 1)

Plan z 1821 r., wyk. Pickel, kopia z 1824 r., rkps., wbw., ok. 1 : 4000, 100 pr. ren. = 93 mm, wym. r. 52 × 85 (AP Szczecin, Fund. NMP, 10)

92. **Kłębino Białogardzkie** (Klempin), b. pow. białogardzki, woj. koszalińskie (5 F)

1299 — książę Bogusław IV określa granicę miasta Białogardu: ad ter-

- minos ville Clempin, item de Klempyn vague ad terminos ville Sitelkow (PUB, t. 3, nr 1902)
- 1454 — odpis dokumentu konfirmacyjnego księcia Eryka I dla Białogardu z 1454 r., z którego wynika, że wieś Klepino należy do miasta Białogard; dokument zawiera transumt dokumentu lokacyjnego miasta z 1299 r. (*Rękopisy*, nr 526, b.f.)
- 1628 — wieś o powierzchni opodatkowanej z 7 i 7/8 Lh. jest własnością Białogardu (Quickmann, s. 493); wieś należy do Białogardu i ma opodatkowanych 13 i 3/4 Hh. (AKS, I/4840, f. 48)
- 1654 — wieś należy do Białogardu i ma opodatkowanych 13 Hh; 1 gospodarstwo 1 1/2 Hh., 11 gospodarstw po 1 Hh., zagrodnik 1/2 Hh. (AKS, I/4852, f. 145-146)
- 1685 — należy do miasta Białogard i ma opodatkowanych 6 i 7/8 Lh. (Quickman, s. 493)
- 1778 — we wsi jest sołtys, 11 kmieci, zagrodnik i 2 pastuchów (AKS, I/2770, b.f.)
- 1784 — należy do miasta Białogardu i posiada 11 kmieci i gospodarstwo kmieci, które miasto odkupiło od domeny białogardzkiej (Brügge mann, t. 2, 2, s. 623)
- Reces z 1832 r. (AP Słupsk, UK Białogard, 840)
- Plan z I poł. XIX w., rkps., wbw., ok. 1 : 5000, wym. r. 139 × 46 (AP Szczecin, Kom. Gen. Starg., 480)
- 104. Kragłe** (Bernsdorf), b. pow. szczecinecki, woj. koszalińskie (6 H)
- 1781 — wieś należy do Joachima Kazimierza v. Glasenappa (AKS, I/2770, b.f.)
- 1784 — wieś otoczona lasami, 26 zagrodników, kowal, nauczyciel, 27 zagród; dobre łąki i hodowla; własność braci George'a Wediga i Heinricha Friedericha v. Glasenappów (Brügge mann, t. 2, 2, s. 743)
- Plan z 1846 r., rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. = 75 mm, wym. 95 × 82 (AP Koszalin, pow. Szczecinek, Pl. W. I/7)
- 119. Lipie** (Arnshausen), b. pow. białogardzki, woj. koszalińskie (6 F)
- 1277 — Barnim I nadał norbertankom z Białoboków okolice Świdwina i Lipia (terra Cinneborch); okręg należy do biskupstwa kamieńskiego (Słaski, *Podziały*, s. 150, 155)
- 1280 — gród Lipie należy do biskupstwa kamieńskiego (PUB, t. 2, nr 1168)
- Plan z 1803 r., wyk. Stülpnagel, kopia z 1835 r., rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. = 75 mm, wym. r. 114 × 141 (AP Koszalin, pow. Białogard, Pl. W. I/4)
- 121. Lubiatowo** (Lüptow), b. pow. koszaliński, woj. koszalińskie (4 G)
- 1337 — wzmianka punktu granicznego (Hoogeweg, t. 1, s. 428); XIV w. — klasztor cysterek w Koszalinie otrzymał wieś Lubiatowo (*Dzieje Koszalina*, s. 55)

1400 — mieszczanin Johann Rogzow sprzedał cysterkom z Koszalina dobra Lubiatowa (H o o g e w e g, t. 1, s. 428)

1653 — opodatkowanych jest 22 Hh.; mieszka: 7 zagrodników, młynarz, karczmarz, 4 parobków, 3 owczarzy, pastuch, 2 chałupników, 4 parobków pracujących u kmieci; wieś należy do domeny koszalińskiej (AKS I/4845, f. 11)

1784 — wieś należy do domeny koszalińskiej; 6 kmieci (łącznie z sołtyssem), 3 chałupników (łącznie z nauczycielem); jest 9 zabudowań (B r ü g g e m a n n, t. 2, 2, s. 535)

Reces z 1847 r. (AP Koszalin, UK Koszalin, 287)

Plan z 1843 r., wyk. Wally, rkps., wbw., ok. 1 : 4000, 100 pr. = 92 mm, wym. r. 77,5 × 59,5 (AP Koszalin, Ks. kamieńskie, Pl. W. I/36)

139. Marianowo (Marienfliess), b. pow. stargardzki, woj. szczecińskie (8 D)

1248 — książę Barnim I przekazał klasztorowi pod wezwaniem św. Marii 1100 włók na ziemi stargardzkiej (PUB, t. 1, nr 476)

1628 — wieś jest siedzibą domeny; płaci podatek z 21 małych łąnów; mieszka w niej: 12 zagrodników, młynarz, karczmarz, kowal, 3 parobków, 2 pastuchów, 4 tkaczy, 3 krawców (K I e m p i n, s. 232)

1653 — wieś ma 21 Hh., w tym 2 Hh. sołtysa (wolne); mieszka w niej: sołtys (2 Hh.), 4 kmieci (po 2 Hh.), 12 kmieci (po 1 Hh.); 4 gospodarstwa jednołanowe są puste (Kamera, nr 73, f. 57)

1740 — 7 kmieci, 2 półkmieci, 5 zagrodników (Kamera, nr 82, f. 108)

Plan z 1829 r., wyk. E. Bischoff, rkps., wbw., ok. 1 : 4000, 100 pr. = 92 mm, wym. r. 104 × 88 mm (AP Szczecin, Kom. Gen. Starg., 128)

140. Marszewo (Marsow), b. pow. sławieński, woj. słupskie (2 H)

1523 — należy do v. Puttkamera (K I e m p i n, s. 171)

1628 — należy do wdowy po Piotrze v. Puttkamerze, która łącznie z S. Vitzkem ma 49 Hh.; mieszka: 2 zagrodników, młynarz, owczarz (K I e m p i n, s. 251)

1756 — należy do Joachima Ernesta v. Puttkamera (K I e m p i n, s. 442)

1784 — we wsi są 2 majątki, młyn wodny, młyn wiatraczny; mieszka: pastor, zakrystian, 13 kmieci, półkmięć, 2 zagrodników, kowal, łącznie jest 31 zabudowań; wieś jest starym lennem Puttkamerów i składa się z 3 części (B r ü g g e m a n n, t. 2, 2, s. 985)

Plan z 1822 r., wyk. Koebke, kopia z 1831 r., wyk. Wolffgram (siedlisko), rkps., wbw., ok. 1 : 2500, 100 pr. = 150 mm, wym. r. 25,5 × 43,5 (AP Słupsk, UK Sławno, 116)

147. Miłocice (Falkenhagen), b. pow. miasteczki, woj. słupskie (5 I)

1628 — wieś należy do Hansa i Lucasa v. Massowów; pierwszy ma 7 Hh., drugi 11 i 1/2 Hh., które zamieszkują kmiecie i zagrodnik; we wsi jest młyn i owczarnia (AKS, I/4840, f. 35-36)

- 1655 — wieś uległa spaleniu i znajdują się w niej pustki; zamieszkanych jest tylko 8 Ih. przez 3 kmieci, z których każdy ma po 1 i 1/2 Hh., 2 zagrodników, z których jeden ma 1/2 Hh., a drugi nie ma roli (AKS, I/4851, f. 56-57)
- 1685 — wieś ma 32 Hh., które zamieszkuje 16 kmieci; płacą podatek od 9 Hh. (AKS, I/5333, f. 375)
- 1719 — właścicielem jest Heinrich v. Massow; mieszka: 3 kmieci, 6 zagrodników; 16 łąnów, 2 owczarnie (AKS, I/3531, b. f.)
- 1782 — wieś należy do Walentyna Jerzego v. Massowa (AKS, I/2770, b.f.)
- 1784 — wieś ma 2 majątki; mieszka: pastor, zakrystian, 4 kmieci, 7 półkmieci, karczmarz, kowal, łącznie jest 26 zabudowań; Piotr Ewald v. Rekow nabył w 1738 r. część dóbr w Falkenhagen, którą odkupił v. Massow, z kolei Christoph v. Massow sprzedał ją w 1649 r. Zeigerowi; część ta w 1744 r. sprzedana została ponownie v. Massowowi. Trzecia część, która dawniej również należała do v. Massowa, zgodnie z układem z 1740 r., przeszła w posiadanie Clausa v. Blankenburga, który w 1755 r. sprzedał ją Piotrowi Ewaldowi v. Rekow; część tę z kolei w 1781 r. kupił Walentyn Georg v. Massow, do którego należy cała wieś, składająca się z 3 części (Brügge mann, t. 2, 2, s. 790-791)
- Reces z lat 1820-1871 (AP Słupsk, UK Miastko, 35)
- Plan z 1806 r., kopia z 1822 r., wyk. Millke (Willke), rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. ren. = 75 mm, wym. r. 56 × 44,5 (AP Słupsk, UK Miastko, brak)
- 160. Niezabyszewo (Damsdorf), b. pow. bytowski, woj. słupskie (4 J)**
- 1355 — właściciel Bertoldus de Dambna lub Bertoldus z Damsdorf, lub Bertoldus z Dampen (PUB, t. 8, nr 5288)
- 1560 — wieś należy do domeny bytowskiej, mieszka: 19 kmieci, z których każdy ma 2 łąny, i 5 zagrodników, wolny sołtys i pracownik kościelny również mają po 2 łąny; we wsi jest młyn (AKS, I/2310, f. 365)
- 1596 — wieś należy do domeny bytowskiej, mieszka w niej 19 kmieci, wolny sołtys, kowal i 4 zagrodników; sołtys ma 6 łąnów, każdy kmieć po 2 łąny, proboszcz ma 1 kmiecia, który ma gospodarstwo 2-łąnowe (AKS, I/2300, f. 147-148)
- 1628 — wieś należy do domeny bytowskiej; opodatkowanych jest 46 Hh., mieszka 9 zagrodników, kowal, 4 chałupników (AKS, I/4840, f. 26)
- 1638 — wieś należy do domeny bytowskiej, powierzchnia 30 włók, które należą do 15 kmieci; do folwarku dołączono 8 pustych włók; we wsi jest 3 zagrodników, którzy razem mają 7 i 1/2 mg.; karczmarz ma włókę ziemi i 12 mg.; ponadto mieszka: tkacz, ogrodnik i sukiennik; do sołectwa należy 6 włók i 5 mg. (L a b u d a, s. 26)
- 1727 — we wsi należącej do domeny bytowskiej jest: sołtys, który ma

- 6Hh., 10 kmieci, z których każdy ma po 2 łany, 12 zagrodników, każdy po 1/2 łana, karczmarz, który ma 1 łan; do folwarku należy 10 Hh.; łącznie 41 Hh.; 10 kmieciom przed 40 laty z polecenia władz odebrano 7 i 1/2 Hh.; proboszcz katolicki ma 2 gospodarstwa po 2 łany, zagrodnik — 1/2 łana, łączna powierzchnia wsi 53 łany; we wsi jest 2 chałupników (ADK, nr 125, f. 51-62)
- 1732 — we wsi jest majątek, mieszka 10 kmieci, 11 zagrodników; powierzchnia wsi wynosi 41 łanów; sołtys ma 4 łany (ADK, nr 21, f. 1-5)
- 1747-1748 — we wsi mieszkają: arendator, który ma 10 włók, sołtys — 4 włóki, 10 kmieci, z których każdy ma 2 włóki, 9 zagrodników, 1 zagroda pusta o powierzchni 1/2 włóki; do majątku włączono: 1 pustą zagrodę zagrodników — 1/2 włóki, 1 cegielnik — 1/2 włóki; wieś liczy 200 mieszkańców (L a b u d a, s. 152)
- 1784 — wieś ma 1 wolnego sołtysa, 10 kmieci, 11 zagrodników, wśród nich kowala, 5 kolonistów osadzonych na spalonym folwarku, zakrystiana, nauczyciela, kmiecia należącego do proboszcza katolickiego, chałupnika kościelnego; łącznie 40 zabudowań (B r ü g g e m a n n, t. 2, s. 1054-1055)
- 1786 — we wsi należącej do domeny bytowskiej mieszka: sołtys, 16 kmieci, 11 zagrodników, kowal, karczmarz, młynarz; powierzchnia opodatkowana wynosi 41 Hh.; na spalonym majątku osadzono 3 kolonistów i cegielnika (ADK, nr 133, b.f.).
- Reces z lat 1836-1837 (AP Słupsk, UK Bytów, 227 a)
- Plan z 1823 r., wyk. Wilde, kopia z 1827 r., wyk. Arnt (?), rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. = 75 mm, wym. r. 115 × 104 (AP Słupsk, UK Bytów, 26)
162. Nosowo (Güntersberg), b. pow. stargardzki, woj. szczecińskie (9 D)
- 1588 — 22 kmieci, 10 zagrodników, sołtys, który ma 2 wolne łany i 2 Hh. w dzierżawie (Zb. W e h r m a n n a, nr 84, f. 91 i n.);
- 1626-1627 — we wsi należącej do domeny Szadzko opodatkowani są: sołtys, 21 kmieci, 10 zagrodników oraz wędzarcz mięsa (ADS, nr 340, f. 166-167)
- 1628 — we wsi należącej do domeny Szadzko opodatkowanych jest: 8 zagrodników, młynarz, karczmarz, pastuch, 4 tkaczy, 4 chałupników, 2 szewców, 2 krawców; 54 Hh. (Klempin, s. 253)
- 1644 — wieś należy do domeny Szadzko, mieszka w niej: 9 kmieci (w tym sołtys), 4 zagrodników, 2 chałupników (AKS, II/677, b.f.)
- 1653 — wieś ma 20 gospodarstw domowych i młyn (ADS, nr 342, f. 12 i 19)
- 1677 — wieś należy do domeny Szadzko, opodatkowanych jest 44 Hh. (AKS, II/669, f. 267)
- 1699 — we wsi mieszka: wolny sołtys, mający 3 Hh., 19 kmieci, z któ-

rych każdy ma 2 Hh., i 8 zagrodników, każdy po 1/2 Hh. (ADS, nr 142, b.f.)

1732 — we wsi należącej do domeny Szadzko zamieszkuje: 23 kmieci, 9 zagrodników, 2 chałupników, kowal, razem mają 53 i 1/3 Hh. (ADS, nr 146, f. 4)

1782 — wieś należy do domeny Szadzko, mieszka w niej: 23 kmieci, 1 półkmięć, 9 zagrodników, 12 chałupników (AKS, 1/2770, b.f.)

1784 — wieś należąca do domeny Szadzko ma: pastora, wolnego sołtysa, zakrystiana, 23 kmieci, 1 półkmięcia, 9 zagrodników, 12 chałupników, kowala, dom dla wdów po pastorach, młyn; łącznie 81 zabudowań; własność wdowy po Ridegerze v. Massowie, dawniej rodu v. Güntersberg; po śmierci wdowy v. Massow wieś wróciła w posiadanie księcia i została włączona do domeny Szadzko (B r ü g g e m a n n, t. 2, 1, s. 247)

Plan z I połowy XIX w., kopię wyk. Reinmann, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. ren. = 74 mm, wym. 169 × 99 (AP Szczecin, Kom. Gen. Starg., 482)

163. Nowa Dąbrowa (Neu Damerow), b. pow. słupski, woj. słupskie (3 J)

1774 — wieś ma karczmarza, do którego należy 1 łan, oraz 16 chałupników (bez ziemi) (ADK, nr 281, s. 227-229); we wsi mieszkają 74 osoby, w tym 21 dzieci (ADK, nr 281, 359)

1784 — kolonia założona w 1764 r. na pustkach wsi Dąbrowa; mieszka w niej 16 chałupników przędących wełnę, którzy płacą czynsz, i karczmarz płacący podatek od 1 łana; łącznie jest 17 budynków (B r ü g g e m a n n, t. 2, 2, s. 931)

Plan z 1799 r., wyk. O. Titz, rkps., wbw., ok. 1 : 4000, 100 pr. = 93 mm, wym. r. 58,5 × 56 (AP Słupsk, UK Słupsk, 124).

164. Nowa Dąbrowa (Neu Damerow), b. pow. stargardzki, woj. szczecińskie (8 C)

1756 — jedna część wsi należy do Adama Jurgena v. Maltzahna, druga zaś do Melchera Felixa v. Wedela (K l e m p i n, s. 427, 429)

1784 — wieś ma folwark; mieszka w niej: wolny sołtys, 13 kmieci (wśród nich karczmarz, 3 półkmięci, kowal, nauczyciel); łącznie z budynkami chałupników i spichlerzem jest 29 zabudowań; nie ma lasów i wód; ma drugi folwark (mały), do którego należy 6 kmieci, półkmięć i kowal; w przeszłości wieś należała do Wedlów, od których część odkupił Adam Reinhard v. Maltzahn; drugą część wsi ma Lupold v. Wedel; mieszka: sołtys lenny, 7 kmieci, 2 półkmięci, karczmarze (B r ü g g e m a n n, t. 2, 1, s. 262-263)

Plan z 1794 r., wyk. Kempen, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. ren. = 75 mm, wym. r. 96 × 74 (AP Szczecin, Kom. Gen. Starg., 483)

169. Ognica (Stolzenhagen), b. pow. stargardzki, woj. szczecińskie (9 D)

- 1286 — wieś jest własnością Henryka Pincerny (Henricus dictus Pincerna), który podarował jedną włókę w tej wsi cysterkom szczecińskim (PUB, t. 2, nr 1373)
- 1299 — wzmianka o kościele (PUB, t. 3, nr 1909)
- XIV w. — od XIV w. część wsi mają Kartuzi, 4 łany należą do kościoła NMP w Szczecinie (Linke, s. 124)
- XVI w. — wieś jest własnością Kartuzów szczecińskich, co zostało potwierdzone w dokumencie Bogusława X z 1488 r.; niewielką część wsi ma kościół NMP w Szczecinie (Linke, s. 127)
- koniec XVI w. — na dzierżawach książęcych mieszka 11 kmieci, 8 zagrodników (Zb. Lopera, nr 108, f. 97)
- 1608 — we wsi jest wolny sołtys, który ma 4 Hh. i łąkę, 10 kmieci, każdy z nich ma po 2 Hh., i 4 po 1 Hh. (Zb. Wehrmanna, nr 84, f. 69)
- 1626 — we wsi mieszka sołtys, 11 kmieci, 11 zagrodników (ADS, domena Szadzko, nr 340, f. 166-167)
- 1628 — we wsi należącej do domeny Szadzko opodatkowanych jest 28 Hh.; mieszka: 10 zagrodników, karczmarz, kowal, pastuch, 3 tkaczy, 4 chałupników, krawiec (AKS, I/4840, f. 23)
- 1644 — pola we wsi uprawiają: sołtys, 8 kmieci i 2 zagrodników (AKS, 11/677, b.f.)
- 1654 — wieś zamieszkuje: sołtys — ma 3 Hh., 2 kmieci — po 3 Hh. i 3 kmieci — po 2 Hh.; pustych gospodarstw jest: jedno liczące 3 Hh., 9 kmiecych oraz 3 zagrodnicze; 10 gospodarstw jest zamieszkanych; znajduje się także we wsi pusty młyn; wieś należy do domeny szczecińskiej; gospodarstwa kmiecie są po 3 Hh., łącznie jest 48 Hh. (ADS, nr 209, b.f.)
- 1677 — opodatkowanych jest 44 Hh. (AKS, 11/669, f. 267)
- 1699 — we wsi jest wolny sołtys, mający 4 Hh., 12 kmieci, każdy po 2 Hh., 7 zagrodników mających tylko ogrody; mieszkańcy pracują na folwarku w Jackobsdorfie (ADS, nr 142, b.f.)
- 1732 — we wsi mieszka: 12 kmieci, 5 zagrodników, kowal — łącznie opodatkowanych jest 28 i 11/12 Hh. (ADS, nr 146, f. 4)
- 1782 — wieś zamieszkuje 12 kmieci, 6 zagrodników, 5 chałupników, a w 1790 r. — 12 kmieci, 6 zagrodników, 8 chałupników (AKS, 1/2770, b.f.)
- 1784 — należy do domeny Szadzko, otoczona głównie lasami bukowymi i dębowymi; jest wolny sołtys, 12 kmieci, 6 zagrodników, którzy oprócz swoich zagród użytkują 4 puste zagrody, 5 chałupników, kowal, szkoła — łącznie 43 zabudowania (Brüggenmann, t. 2, 1, s. 250)
- Plan z 1824 r., kopia z 1826 r., wyk. C. W. Maass, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. = 73 mm, wym. r. 88 × 74 (AP Szczecin, Kom. Gen. Starg., 484)

175. Osieki (Wusseken), b. pow. bytowski, woj. słupskie (4 J)

1354 — pierwsza wzmianka (Cramer, t. 2, s. 192)

- 1437 — własność krzyżacka; wieś liczy 36 łąnów, z których 10 jest pustych (Cramer, t. 2, s. 301)
- 1560 — wieś należy do domeny bytowskiej i ma 22 łąny, z których 2 należą do sołtysa, 20 łąnów użytkuje 10 kmieci (AKS, I/2310, f. 367)
- 1596 — należy do domeny bytowskiej, we wsi znajduje się owczarnia i folwark; mieszka 9 kmieci, zagrodnik, wolny sołtys; kmiecie oddali folwarkowi 18 Hh. (AKS, I/2300, f. 114-121)
- 1628 — we wsi należącej do domeny bytowskiej opodatkowanych jest 22 Hh. oraz 2 zagrodników (ADK, nr 125, f. 126)
- 1638 — oprócz włók folwarcznych i sołtysich jest 12 włók osiadłych; uprawia je 6 kmieci; pustych włók jest 6; jest 2 zagrodników i sołtys, który ma 4 włoki; po 1622 r., za czasów księżnej Anny, osadzony został kmieć; folwark, 2 stodoły, owczarnia, chlew, na podwórzu druga owczarnia (Lubuda, s. 18)
- 1727 — wieś należy do domeny bytowskiej i zamieszkuje ją: wolny sołtys, który ma 4 Hh., 6 kmieci (każdy po 2 Hh.), 2 zagrodników (każdy po 1/2 Hh.), do folwarku należy 6 Hh., łącznie 23 Hh.; są 2 chałupnicy, którzy mieszkają na pustych zagrodach kmiecych, sołtys ma zagrodę chałupniczą, w której mieszka płóciennik; kmiecie musieli oddać trochę ziemi nauczycielowi, który ma obecnie 1 łąn, we wsi mieszka parobek owczarski; zarządca majątku utrzymuje u siebie krawca i płóciennika (ADK, nr 125, f. 126-128)
- 1732 — wieś należy do domeny bytowskiej; opodatkowanych jest: 6 kmieci, 2 zagrodników, 3 chałupników, łącznie mają 23 łąny; sołtys ma 4 łąny (ADK, nr 21, f. 1-5)
- 1747-1748 — wieś należy do domeny bytowskiej; zamieszkuje ją: dzierżawca, ma 6 łąnów, sołtys — 4 łąny, 6 kmieci — każdy po 2 łąny (12 łąnów), 2 zagrodników — po 1/2 łąna, łącznie 23 łąny (Lubuda, s. 172)
- 1784 — wieś leży na wysokim brzegu nad jeziorem, prócz folwarku i wolnego sołtysa jest 6 kmieci, 2 zagrodników, nauczyciel; 2 zagrody chałupnicze należące do folwarku i 1 do sołtysa, łącznie 19 zagród; folwark ma 457 mg. 30 pr., pracuje na nim 7 kmieci i 2 zagrodników (Brüggenann, t. 2, 2, s. 1060-1061)
- 1786 — należy do domeny bytowskiej i zamieszkuje ją: sołtys, 6 kmieci, 2 zagrodników (ADK, nr 133, b.f.)
- Reces z lat 1821-1860, 1828-1840, 1832, 1847-1848 (AP Słupsk, UK Bytów, 731-734)
- Plan z 1801 r. wyk. Nilardy (?), rkps., wbw., ok. 1:5000, 100 pr. = 74 mm, wym. r. 94,5 × 109 (AP Słupsk, UK Bytów, 89)

186. Peplino (Horst), b. pow. słupski, woj. słupskie (2 I)

- 1530 — 6 wolnych sołtysów (AKS, nr 78, f. 113-117; Wachowiak, s. 17)

- 1532 — współwłaścicielem zakon norbertanek (premonstratensek) ze Słupska (H o o g e w e g, t. 2, s. 646)
- 1534 — wieś sekularyzowana, dawna posiadłość księżęca (W a c h o w i a k, s. 17)
- 1628 — należy do domeny słupskiej; opodatkowanych jest 76 Hh.; mieszka: 3 zagrodników, kowal, chałupnik (AKS, I/4840, f. 31)
- 1732 — mieszka 17 kmieci, 2 zagrodników, 3 chałupników, kowal; opodatkowanych jest 69 i 1/6 Hh.; wszystkie zagrody chłopskie świadczą posługi; we wsi nie ma pustek (UK Słupsk, 150b, s. 2-6)
- 1774 — we wsi mieszka 125 osób: sołtys ma 2 i 7/12 Hh., 16 kmieci, każdy ma po 2 i 1/2, 2 półkmieci po 1/24 Hh., 2 zagrodników po 13/24 Hh., 6 chałupników bez ziemi, łącznie 39 1/2 Hh. (ADK, nr 281)
- 1784 — we wsi mieszka 17 kmieci i 2 półkmieci (w tym kowal), 2 zagrodników, 10 chałupników, łącznie są 33 zagrody; w 1355 r. Fryderyk Krummel otrzymał Peplino w lenno od księcia Bogusława, który tę miejscowość zamienia potem z księciem na Siligsdorf (B r ü g g e m a n n, t. 2, 2, s. 932)
- Plan z 1821 r., kopia z 1823 r., wyk. Bennin, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. = 75 mm, wym. 76,5 × 93 (AP Słupsk, UK Słupsk, 275)

187. Piaszczyzna (Reinwasser), b. pow. miastecki, woj. słupskie (5 J)

- 1719 — właściciele: Andreas Joachim i Lorentz Christoff v. Puttkamero-wie; mieszka: 7 kmieci, 4 półkmieci, 3 zagrodników; jest owczarnia; łączna powierzchnia 8 3/4 Lh. (AKS, I/3531, b.f.)
- 1784 — 2 folwarki; 6 kmieci, 8 półkmieci, nauczyciel, łącznie 35 zagród; karczma, kuźnia; jedną część po śmierci Joachima v. Puttkamera otrzymał Franz Joachim v. Puttkamer, druga część, należąca do Klause Lorenza v. Puttkamera, przeszła na syna J. G. Gottlieba v. Puttkamera (B r ü g g e m a n n, t. 2, 2, s. 803-804)
- Reces z lat 1817-1856 (AP Słupsk, UK Miastko, 16)
- Plan z 1815 r., wyk. Wittke, kopia z 1822 r., wyk. Wittcke, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. = 75 mm, wym. r. 67 × 47,5 (AP Słupsk, UK Miastko, brak)

216. Równo (Rowen), b. pow. słupski, woj. słupskie (2 J)

- 1290 — wymieniona jako wieś; dokument transumowany przez księcia Wacława IV z 1323 r. (PU, nr 468)
- 1718 — 5 kmieci, 4 półkmieci, 4 zagrodników; powierzchnia 4 i 7/8 Lh., własność Werteken (AKS, I/3531, b.f.)
- 1784 — folwark, 5 kmieci, 4 półkmieci, 2 zagrodników, 23 zagrody, własność Christiana Adama Marschalla (B r ü g g e m a n n, t. 2, 2, s. 998)
- Reces z lat 1826-1862 (AP Słupsk, UK Słupsk, 2941)
- Plan z 1824 r., wyk. Krachmer, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. = 75 mm, wym. 66 × 47 (AP Słupsk, UK Słupsk, 16)

- 221. Rzepnowo (Repenow)**, b. pow. pyrzycki, woj. szczecińskie (10 B)
Wież darował Fundacji św. Ottona w Szczecinie książę Barnim I, a zatwierdził w
1355 r. cesarz Karol IV oraz książę Bogusław w 1491 r. (H. Hoogeweg, t. 2, s. 591)
- 1628 — we wsi należącej do domeny szczecińskiej opodatkowanych jest 56 Hh.; mieszka 2 zagrodników, 4 parobków (AKS, I/4840, f. 20)
- 1647 — wieś należy do domeny kołbackiej; jest sołtys; mieszkańcy pracują na rzecz folwarku Hoffdam; we wsi nie ma młynów (AKS, II/1125, f. 15; Wachowiak, s. 24, podaje źródła dotyczące wykazu włók i zagrodników we wsiach domeny kołbackiej)
- 1784 — wieś szlachecka; mieszka: wolny sołtys, 11 kmieci, 2 zagrodników, kowal, nauczyciel, łącznie jest 27 zagród; nad kościołem patronat sprawuje Fundacja NMP w Szczecinie (Brügge mann, t. 2, 1, s. 157)
- Plan z 1834 r., wyk. J. Waldmann, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 1100 pr. ren. = 74 mm, wym. r. 59,5 × 71,5 (AP Szczecin, Fund. NMP, 52)
- 224. Sadłowo (Zadelow)**, b. pow. stargardzki, woj. szczecińskie (9 D)
- 1229 — książę Barnim I przekazał wieś Sadłowo joannitom (PUB, t. 1, nr 257)
- 1262 — biskup Herman potwierdza własność klasztoru joannitów (PUB, t. 2, nr 724)
- koniec XVI w. — na dzierżawach książęcych we wsi było 5 kmieci, zagrodnik (Zb. Lopera, nr 108, f. 97)
- 1608 — wolny sołtys mający 4 Hh., 21 kmieci, z których 1 ma 4 Hh., a 1 tylko 1 Hh., reszta po 2 Hh., 6 zagrodników (AKS, nr 162, f. 1, 63; Zb. Wehrmana, nr 84, f. 107 i n.)
- 1626-1627 — mieszka we wsi: sołtys, 22 kmieci, 5 zagrodników (ADS, nr 340, f. 166-167 i 138-139)
- 1628 — wieś należy do domeny Szadzko i opodatkowana jest z 52 Hh., mieszka: 6 zagrodników, karczmarz, kowal, 2 pastuchów, 4 tkaczy, 3 chałupników, krawiec (AKS, I/4840, f. 23); wieś wykazana jest w matrykule domeny Szadzko, a w XVIII w. wchodziła w skład domeny Dölitz (Linke, s. 144)
- 1636 — wieś należy do domeny Szadzko, mieszka: sołtys, karczmarz, jest 18 zagród kmiecych i zagrodniczych (AKS, II/630, f. 12)
- 1790 — wieś należy do domeny Szadzko, mieszka: 22 kmieci, 11 zagrodników (AKS, I/2770, b.f.)
- 1784 — we wsi mieszka: wolny sołtys, 21 kmieci, 6 zagrodników, 5 chałupników, pracownik kościelny, nauczyciel, kowal, łącznie 61 zabudowań (Brügge mann, t. 2, 1, s. 22)
- Plan z I połowy XIX w., wyk. Pickel, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, wym. r. 104 × 74 (AP Szczecin, Kom. Gen. Starg., 488)

234. Słodkowo (Gr. Schlatikow), b. pow. stargardzki, woj. szczecińskie (9 D)
- 1551 — dawna wieś zakonu joannitów, należąca do komturii w Suchaninie, przechodzi w posiadanie książąt (L i n k e, s. 145)
- 1608 — 20 kmieci, z których 2 ma po 3 Hh., a 13 po 2 Hh. i 4 zagrodników (Zb. W e h r m a n n a, nr 84, f. 117 i n.)
- 1626-1627 — we wsi należącej do domeny Szadzko opodatkowanych jest: sołtys, 21 kmieci oraz 4 zagrodników (ADS, domena Szadzko, nr 340, f. 166, 167)
- 1628 — wieś ma opodatkowanych 40 Hh.; mieszka: 4 zagrodników, karczmarz, 2 pastuchów, 13 tkaczy, 7 chałupników, kowal (AKS, I/4840, f. 23)
- 1636 — we wsi jest 15 gospodarstw domowych (AKS, II/630, f. 12)
- 1782 — we wsi należącej do domeny Szadzko opodatkowanych jest 20 kmieci i 4 zagrodników (AKS, I/2770, b.f.)
- 1790 — 20 kmieci i 8 zagrodników (AKS, I/2770, b.f.)
- Plan z I połowy XIX w., wyk. Pickel, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 50 pr. = I cal dec. wym. r. 77 × 90 (AP Szczecin, Kom. Gen. Starg., 490)
237. Słowino (Schlawin), b. pow. sławieński, woj. koszalińskie (3 G)
- 1262 — biskup kamieński przekazał cystersom z Bukowa dziesięcinę z 40 łanów ze Słowina (PU, nr 190)
- 1270 — książę Wiesław II przekazał cystersom bukowskim dobra Słowino; książę zaznaczył, że dobra Słowina mają być dopiero zasiedlone, a ludzi mających się osiedlić zwolnił z prac i obowiązków książęcych, przekazując ich pod jurysdykcję opata (PU, nr 243)
- 1290 — Słowino określone jest mianem wsi (PU, nr 462)
- 1308 — Słowino jest wsią, ale jeszcze nie lokowaną (PU, nr 662)
- 1541 — obszar wsi wynosi 40 Lh. (AKS, I/1914, b.f.)
- 1569 — we wsi mieszka 20 kmieci, 2 zagrodników, mają łącznie 39 Lh.; wieś należy do domeny darłowskiej (AKS, I/2310, f. 305)
- 1596 — wieś należy do domeny darłowskiej; we wsi mieszka: 20 kmieci, wśród nich 3 półkmieci, są oni zobowiązani do opłat z 40 Lh.; pastor ma 1/2 łana; są nadziały zagrodnicze; sołtys jest wolny (AKS, I/2300, f. 65)
- 1628 — wieś należy do domeny darłowskiej; opodatkowanych jest 76 Hh.; mieszka 6 chałupników (AKS, I/4840, f. 21)
- 1659 — we wsi należącej do domeny darłowskiej mieszka: sołtys, 18 kmieci, 1 półkmieć, 4 chałupników i 2 pastuchów (ADK, nr 54, f. 172, 190, 191)
- 1662 — we wsi należącej do domeny darłowskiej mieszka: sołtys, 18 kmieci, półkmieć, 4 zagrodników posiadających ziemię, 1 zagrodnik bez ziemi (ADK, nr 54, f. 271)

- 1678 — podział pól na cztery części, ugorowanie co czwarty rok (W a c h o w i a k, s. 108)
- 1729 — wieś należy do domeny darłowskiej, zamieszkuje ją: sołtys, 17 kmieci, 3 półkmieci, 5 zagrodników i kowal (ADK, nr 58, f. 500-513)
- 1732 — wieś należy do domeny darłowskiej; opodatkowanych jest 17 kmieci, 5 zagrodników, 2 chałupników i kowal; łącznie mają 28 i 3/4 łana (ADK, nr 54, f. 426)
- 1758 — we wsi należącej do domeny darłowskiej zamieszkuje: sołtys mający 1 i 5/12 łana, 17 kmieci, każdy po 1 i 5/12 łana, 3 półkmieci, każdy po 17/24 łana, 5 zagrodników, każdy po 54/240 łana oraz 12 chałupników: w tym kowal, cieśla, 2 parobków, żołnierz, muszkieter, z których 3 było jeszcze na wolniźnie (ADK, nr 239, f. 323, 577-579)
- 1784 — wieś należy do domeny darłowskiej; otoczona lasami bukowymi i dębowymi; mieszka: pastor, zakrystian, 18 kmieci, wśród których jest kowal; dom dla wdów po pastorach; łącznie są 43 zagrody (B r ü g g e m a n n, t. 2, 2, s. 861)
- Reces z 1833 r. (AP Słupsk, UK Sławno, 154)
- Plan z 1835 r., wyk. Bennin, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. = 74 mm, wym. 64,5 × 91 (AP Słupsk, UK Sławno, 195)
- 238. Smolećcin (Schmellentin), b. pow. szczeciński, woj. szczecińskie (8 A)**
- 1284 — wieś darowana przez księcia Bogusława miastu Gryfice (B r ü g g e m a n n, t. 2, 1, s. 401)
- 1318 — wzmianka (PUB, t. 5, nr 3178)
- 1566 — do kościoła należy 2 Hh. (AKS, I/5855, f. 269)
- 1628 — wieś należy do miasta Gryfice i opodatkowana jest z 34 Hh.; 3 zagrodników (AKS, I/4840, f. 45)
- 1681 i 1702, 1718 — do kościoła NMP w Szczecinie należy: 12 Lh., 15 mg. i 180 i 3/4 pr.; do proboszcza — 1 Lh., do kościoła we wsi — 14 mg.; opodatkowanych jest 12 Lh., 15 mg. i 93 i 3/4 pr.; ziemi uprawnej — 87,5 pr. (Rękopisy, nr 489 a)
- 1783 — w części dotyczącej miasta Gryfice mieszka 12 kmieci i chałupnik (AKS, 2770, b.f.)
- 1784 — wieś jest własnością miasta Gryfice, mieszka 12 kmieci i chałupnik; jest 13 zabudowań (B r ü g g e m a n n, t. 2, 1, s. 401)
- Plan z 1827 r., wyk. G. A. Schultze, kopia z 1828 r., wyk. F. Wizer, rkps., wbw., ok. 1 : 4000, 100 pr. ren. = 92 mm, wym. r. 89,5 × 67,5 (AP Szczecin, Fund. NMP, 27)
- 242. Stara Dąbrowa (Alt Damerow), b. pow. stargardzki, woj. szczecińskie (8 C)**
- 1226 — wieś od 1255 r. należy do klasztoru w Kołbaczu (PUB, t. 1, nr 236)
- 1254 — książę Barnim lokując miasto Gryfino daje miastu ze wsi Stara Dąbrowa 4 łany (PUB, t. 2, nr 585)

- 1278 — w wyniku sporu miasta z klasztorem Bogusław IV dokonuje podziału wsi: klasztorowi w Kołbaczu daje 10 łanów ziemi leżącej przy majątku Brüncken, a resztę miastu Gryfino (PUB, t. 2, nr 1120)
- 1756 — wieś posiada Albrecht v. Laurens (Klempin, s. 427)
- 1784 — wieś szlachecka; ma folwark o gospodarce trójpolowej; mieszka: pastor, zakrystian, 13 kmieci, kowal; łącznie 31 zagród; w przeszłości wieś była własnością Wedlów, którą następnie kupił Georg v. Malzahn, a od niego — zgodnie z układem z grudnia 1713 r. — Wulf Christoph v. Blankensee, od którego z kolei, w czerwcu 1747 r., wieś kupił Johann Albrecht v. Laurens (Brügge mann, t. 2, 1, s. 262)
- 1804 — wieś należy do Johana Friedricha v. Schwichowa (Klempin, s. 427)
- Plan z pierwszej połowy XIX w., wyk. Reinmann, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, wym. 67,5 × 65 (AP Szczecin, Kom. Gen. Starg., 492)

243. Stare Chrapowo (Alt Grape), b. pow. pyrzycki, woj. szczecińskie (9 B)

- 1212 — wymieniona jest wieś jako granicząca z dobrami klasztoru w Kołbaczu (PUB, t. 1, nr 157)
- 1302 — książe Otto I daje proboszczowi kościoła NMP w Szczecinie 4 łany w Starym Chrapowie, które przedtem należały do kościoła w Gryfinie (PUB, t. 4, 2025)
- 1314 — książe Otto I funduje urząd kantora w kościele mariackim w Szczecinie i temu urzędowi daje wieś Stare Chrapowo tytułem darowizny, z wyjątkiem 4 łanów należących do kościoła w Gryfinie i 4 łanów należących do kościoła NMP w Szczecinie (PUB, t. 5, nr 2899)
- 1628 — wieś należy do domeny szczecińskiej; opodatkowanych jest 40 i 1/2 Hh.; 6 zagrodników, karczmarz, kowal, 2 pastuchów i płóciennik (AKS, I/4840, b.f.); wieś należy do Fundacji NMP w Szczecinie, we wsi jest wiatrak; do domeny w Szczecinie należy 60 Iih.; 4 zagrodników, kowal, 4 chałupników, pasterz, 2 pomocników pastorza; karczma, piec do wypiekania chleba (Wutstrack, s. 165)
- 1784 — dobra szlacheckie; młyn wiatraczny; mieszkają: pastor, zakrystian, 16 kmieci, 6 zagrodników, wśród nich karczmarz, kowal; dom po pastorach; łącznie 42 zagrody; patronat nad wsią sprawuje Fundacja NMP, do której należy wieś Nowe Grabno jako filialna i las; Fundacja NMP weszła w posiadanie wsi mocą dokumentu księcia Bogusława z 1370 r. (Brügge mann, t. 2, 1, s. 143)
- Plan z 1750 r., wyk. Reinmann, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. ren. = 74 mm, wym. r. 75 × 92 (AP Szczecin, Fund. NMP, 12)
- Plan z 1753 r., wyk. Klockow, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. ren. = 74 mm, wym. r. 71,5 × 91 (AP Szczecin, Fund. NMP, 13)
- 246. Stojęcino (Stohentin), b. pow. słupski, woj. słupskie (2 J)**

- 1628 — wieś należy do domeny słupskiej; opodatkowanych jest 18 Hh. (AKS, I/4840, f. 31)
- 1732 — wieś należy do domeny słupskiej; 18 kmieci, 3 zagrodników, kowal; łączna powierzchnia wsi 15 i 3/4 Hh.; we wsi nie ma pustek (UK Słupsk, 150 b, s. 2-6)
- 1756 — wieś posiada Juliusz Henryk Ernest (Klempin, s. 429)
- 1784 — wieś należy do domeny smołdzińskiej; 18 kmieci z sołtysem, 3 zagrodników, wśród nich kowal oraz nauczyciel; łącznie 22 zagrody (Brügge mann, t. 2, 2, s. 940)
- Reces z 1835 r. (AP Słupsk, UK Słupsk, 3515)
- Plan z 1829 r., wyk. Schulz, rkps., wbw. ok. 1 : 5000, 100 pr. = 74 mm, wym. r. 63 × 123,5 (AP Słupsk, UK Słupsk, 633)

250. Strzelinko (Kl. Strellin), b. pow. słupski, woj. słupskie (2 I)

- 1366 — Henryk Puttkamer ze Strzelina sprzedał młyn w Starym Strzelinie „olden strelyn” ze wszystkimi przynależnościami i dochodami obywatelowi Słupska Herderowi Tramme i Janowi Darsowi ze Starkowa (AP Szczecin, Rękopisy, nr 659, k. 30)
- 1600 — wieś stanowi własność miasta Słupska i zamieszкана jest przez sołtysa i 6 kmieci (AP Słupsk, Acta szpitali, 14, s. 4);
- 1628 — opodatkowanych jest 14 Hh.; zagrodników — 2 (AP Szczecin, AKS, L/4840, f. 48)
- 1690 — do tego roku występuje tylko jako wieś Strellin
- 1717 — we wsi mieszka: 7 kmieci, zagrodnik; powierzchnia opodatkowana z 7 i 1/2 Lh.; kmiecie zobowiązani są świadczyć posługi na rzecz portu w Ustce (ADK, nr 6, b.f.)
- 1803 — według pomiaru Dequine’a z 1803 r. powierzchnia wsi wynosi 1788 mg. i 137 pr., z czego przypada na:

	mg.	pr.	
zabudowania	3	51	
ogrody i podwórza	80	169	
pola	435	71	
łąki	98	111	
pastwiska	985	55	} własność wspólnie użytkowana
lasy	142	11	
wody, drogi, nieużytki	43	29	
	1788	137	

Według Dequine’a we wsi mieszka:

	mg.	pr. ren.
kmieć	70	80
kmieć	73	179
kmieć	72	77

kmieć	86	1	
kmieć	80	156	
kmieć	77	41	
sołtys	81	66	
kościół	22	131	dom, ogród, podwórze, ziemia, łąki
dzierżawca	29	70	
szkoła	2	123	
sołectwo	9	113	
chałupnik	1	72	dom, ogród
pastuch	1	132	dom, ogród, łąka
chałupnik	—	59	tylko ogród, brak domu

(UK Słupsk, 1782, f. 23; 1785, f. 2)

1782 — wieś należy do miasta Słupska; 7 kmieci, zagrodnik, chałupnik, nauczyciel, stróż leśny, młynarz; łącznie 13 budynków (Brügge-mann, t. 2, 2, s. 930)

Reces z 1823 r. (AP Słupsk, UK Słupsk, 1782)

Plan z 1803 r., wyk. Dequine, kopia Sachter, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. = 75 mm, wym. r. 57 × 70 (AP Słupsk, UK Słupsk 7)

254. Sulino (Goldbeck), b. pow. stargardzki, woj. szczecińskie (9 D)

1329 — pierwsza wzmianka (PUB, t. 7, nr 4530)

1628 — wieś należy do domeny Marianowo; 61 Hh., 10 zagrodników, młynarz, karczmarz, kowal, 2 pastuchów, 9 tkaczy, 2 chałupników, krawiec (Klempin, s. 282)

1653 — 63 Hh., w tym 2 łąny kościoła, sołtys I — 2 Hh., sołtys II — 2 Hh., 6 kmieci po 3 Hh., 12 kmieci po 2 Hh., 2 kmieci po 1 i 1/7 Hh., gospodarz proboszcza — 1 i 1/2 Hh., 5 kmieci po 1 Hh., 5 zagrodników po 1 łanie, młynarz — 1 łan (Kamera, nr 73, f. 19 i n.)

Plan z 1826 r., wyk. Maass, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. ren. = 75 mm, wym. r. 104 × 100 (AP Szczecin, Kom. Gen. Starg., 111)

257. Sycewice (Zitzewitz), p. pow. słupski, woj. słupskie (3 I)

1523 — wieś należy do Piotra v. Zitzewitza (Klempin, s. 175)

1628 — wieś należy do A. v. Zitzewitza; 14 i 1/4 Hh.; 3 zagrodników, owczarz, parobek, młynarz opodatkowany jest z 1/2 Hh. (Klempin, s. 271)

1756 — wieś należy do Jakuba Ernesta v. Zitzewitza (Klempin, s. 444)

1784 — wieś ma 2 majątki, 9 zagród kmiecych, z których jedna należy do kowala, a druga do karczmarza, szkoła, 3 zagrodników, łącznie 25 zabudowań; wieś należy do Jakuba Ernesta v. Zitzewitza (Brügge-mann, t. 2, 2, s. 1023-1024)

1804 — wieś należy do Caspera v. Zitzewitza (Klempin, s. 543)

Plan z 1822 r., wyk. Schulz, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. ren. = 75 mm, wym. r. 54 × 58,5 (AP Słupsk, UK Słupsk, 12)

262. Tarnowo (Tarnow), b. pow. stargardzki, woj. szczecińskie (9 D)

- 1608 — 15 kmieci, z których 3 ma po 5 Hh., a reszta po 2 Hh.; w odra-
bianiu pańszczyzny kmiecie świadczyli tak, jak zagrodnicy, którzy
mieli po 2 Hh.; to zróżnicowanie w liczbie Hh. wynika z różnej wiel-
kości łąnów; we wsi jest wolny sołtys, który ma 4 Hh., 14 kmieci,
3 zagrodnicy, pracownik kościelny; 3 kmiecie mają po 3 Hh., a reszta
po 2 Hh. (Zb. W e h r m a n n a, nr 84, f. 57, 84, 88)
- 1625 — wieś należy do domeny Szadzko; sołtys, 16 kmieci, 2 zagrodni-
ków, pastuch (ADS, nr 340, f. 137, 138)
- 1628 — wieś należy do domeny Szadzko; opodatkowanych jest 38 Hh.;
4 zagrodników, karczmarz, pastuch, 2 tkaczy, 5 chałupników, krawiec
(AKS, I/4840, f. 23)
- 1653 — we wsi mieszka 12 rodzin (ADS, nr 343, f. 12)
- 1677 — powierzchnia opodatkowana 23 i 1/3 Hh. (AKS, II/669, f. 267)
- 1699 — wieś należy do domeny Szadzko; mieszka wolny sołtys, który
ma 4 Hh., 13 kmieci, z których 10 ma gospodarstwa dwułąnowe,
a 3 kmieci — trzyłąnowe, 3 zagrodników, z których 1 ma 1 łąn, dwaj
zaś osadzeni są na pustych gospodarstwach kmieciych i każdy płaci
podatek od jednego łąna (ADS, nr 142, b.f.)
- 1732 — we wsi płaci podatek: 15 kmieci, 6 zagrodników, chałupnik, ko-
wal; łączna powierzchnia opodatkowana wynosi 31 i 5/8 Hh. (ADS,
nr 146, f. 4)
- 1782 — we wsi jest 15 kmieci, zagrodnik, 6 chałupników, a w 1790 r. —
15 kmieci, zagrodnik, 7 chałupników (AKS, I/2770, b.f.)
- Plan z 1826 r., wyk. C. W. Maass, rkps., wbw., ok. 1 : 4000, 100 pr. =
92 mm, wym. r. 123 × 100 (AP Szczecin, Kom. Gen. Starg., 495)

265. Trzebusz (Triebs), b. pow. gryficki, woj. szczecińskie (5 D)

- 1180 — książę Kazimierz I przekazał wieś na rzecz mającego powstać
klasztora w Trzebiatowie; we wsi jest kościół (PUB, t. 1, nr 84)
- 1224 — księżna Anastazja przekazała wieś Tribus norbertankom w Trze-
biatowie (PUB, t. 1, nr 223)
- 1269 — darowiznę księżny Anastazji potwierdził książę Barnim I, na-
dając klasztorowi wszystkie znajdujące się we wsi łąny (PUB, t. 2,
nr 882)
- 1594 — we wsi jest: 2 sołtysów, 12 kmieci, 2 półkmieci, 2 zagrodników;
kościół miał 3 mg. (B e r g h a u s, t. 6, s. 1070 i 1098)
- 1628 — we wsi jest: 63 Hh.; 12 zagrodników, karczmarz, pastuch, cha-
łupnik, krawiec (AKS, I/4839, b.f.); wieś wchodzi w skład domeny
trzebiatowskiej i opodatkowana jest z 63 małych łąnów; 12 zagrodni-
ków, karczmarz, pastuch, 7 komorników i krawiec (K l e m p i n,
s. 258)
- 1784 — wieś należy do domeny Trzebiatów; we wsi jest: proboszcz, za-
krystian, 2 sołtysów, 19 kmieci, 2 półkmieci, 11 zagrodników, zagrod-

nik na pustkowiu, 9 chałupników; dom dla wdów po pastorach; ziemia dobra (B r ü g g e m a n n, t. 2, 1, s. 405)

Plan z 1842 r., wyk. Steinkamp, rkps., wbw., ok. 1 : 4000, 100 pr. ren. = 95 mm, wym. 116 × 132 (AP Szczecin, Kom. Gen. Starg., 120)

279. Wąwelnica (Wamlitz), b. pow. szczeciński, woj. szczecińskie (8 A)

1261 — książę Barnim I przekazał wieś na rzecz kolegiaty przy kościele św. Piotra w Szczecinie (PUB, t. 2, nr 710)

1267 — kapituła kościoła NMP w Szczecinie przekazała w lenno obywatelowi szczecińskiemu Weszelowi 6 włók ziemi we wsi Wąwelnica z prawem dziedziczenia (PUB, t. 2, nr 856)

1269 — wieś jest własnością kościoła NMP w Szczecinie (PUB, t. 2, nr 876)

1271 — kapituła kościoła katedralnego w Szczecinie przekazała w lenno 4 włóki Ditrichovi v. Salzwedelowi, obywatelowi Szczecina (PUB, t. 2, nr 936)

1286 — wymieniony jest kościół w Wąwelnicy (PUB, t. 2, nr 1405)

1566 — we wsi jest łącznie 36,5 Hh.; 11 kmieci, zagrodnik, pastuch; proboszcz ma 2 Hh., prócz tego są jeszcze 33 łany (AKS, I/5855, f. 270)

1596 — wieś należy do kościoła mariackiego w Szczecinie; do kościoła należy 0,5 Hh. w trzech polach; zagrodnik, który ma pół mg., a reszta jest wydzierzawiona; pastor ma 2 Hh., które są w dzierżawie (AKS, I/5855, b.f.)

1681-1702 i 1718 — dawniej do kościoła mariackiego należało 5 Lh., 26 mg., a w latach 1681, 1702, 1718 — 10 Lh., 30 mg., 11 mg. i 241 i 1/4 pr.; proboszcz ma 1 Lh. i 120 pr., do kościoła w Wąwelnicy należy 1 Lh., 8 mg., i 175,5 pr.; wieś płaci kontrybucje z 10 Lh., 11 mg. i 241 pr. (*Rękopisy*, nr 489a, b.f.)

1739 — do proboszcza należy 1 Hh., 8 mg. i 175,5 pr. — nie są opodatkowane; opodatkowanych jest 10 Hh., 11 mg. i 241 1/4 pr. i tyleż do opodatkowania pozostało; wieś należy częściowo do kościoła mariackiego w Szczecinie; nie uprawianej ziemi we wsi nie ma (*Rękopisy*, nr 522, f. 1)

W 1263 r. wieś została potwierdzona; jeszcze w XVIII w. wieś należała do Fundacji NMP; w XVI w. część wsi miał v. Muckerwitz, jak wynika z listu lennego z 1542 r.; po wymarciu tej linii szlacheckiej wieś została przekazana przez księcia Ernesta Ludwika w 1579 r. Henningowi v. Raminowi (L i n k e, s. 124)

Plan z 1756 r., wyk. C. F. Schuster, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. ren. = 74 mm, wym. r. 57 × 44,5 (AP Szczecin, Fund. NMP, 50)

Plan z 1823 r., wyk. Pickel, kopia z 1836 r., wyk. Rothenburg, rkps., wbw., ok. 1 : 4000, wym. 112 × 60 (AP Szczecin, Fund. NMP, 51)

288. Włodarka (Voigtshagen), b. pow. gryficki, woj. szczecińskie (5 D)

1312 — wieś należy do klasztoru w Białobokach (PUB, t. 5, nr 2741)

- 1328 — we wsi należącej do klasztoru w Białobokach jest proboszcz miejscowego kościoła (PUB, t. 7, nr 4393)
- 1329 — młyn (PUB, t. 7, nr 4515)
- 1467 — 12 Hh., 9 zagrodników (Heintze, s. 54 i n.)
- 1628 — wieś należy do domeny Trzebiatów; 49 i 1/2 Hh., mieszka: zagrodnik, karczmarz, 2 pastuchów (AKS, I/4839, b.f.)
- 1784 — mieszka: wolny sołtys, 17 kmieci, 8 zagrodników i 3 „małych” zagrodników, 3 chałupników, nauczyciel; w 1325 r. książę Warcisław darował wieś klasztorowi w Białobokach; po reformacji wieś stała się własnością księcia i należała do domeny Gryfice; po pomiarach w 1753 r. folwark ma 625 mg. i 176 pr., leżą one niedaleko wsi Włodarka; nie ma żadnych zabudowań; ziemia ta jest w dzierżawie (Bruggemann, t. 2, 1, s. 411)
- Plan z 1846 r., wyk. Maass, rkps., wbw., ok. 1 : 4000, 100 pr. = 95 mm, wym. 128 × 97 (AP Szczecin, Kom. Gen. Starg., 302)
- 291. Wyszebórz (Wisbuhr), b. pow. koszaliński, woj. koszalińskie (4 G)**
- 1240 — pierwsza wiadomość o wsi nazwanej w dokumencie Wyssebor; książę Barnim I pozwala biskupowi kamińskiemu Konradowi przejąć jedną z 3 wsi: Vressow, Zlozenkow, Wyssebor; po tym roku wieś jest własnością biskupstwa (PUB, t. 1, nr 377)
- 1276 — przed 1276 r. wieś przeszła w posiadanie kościoła katedralnego w Kamieniu, ponieważ 7 marca 1276 r. biskup kamiński Herman potwierdził mu prebendę z Wyszeborza (PUB, t. 2, nr 1028)
- 1440 — wieś jest własnością Kurta Kuhle (Hoogeweg, t. 1, s. 433)
- 1756 — do Feliksa Bogusława v. Schwerina należy w Wyszeborzu 3 i 3/5 Lh. (Klempin, s. 168);
- 1781 — wieś należy do Fryderyka Wilhelma v. Schwerina (AKS, I/2770, b.f.);
- 1784 — wieś szlachecka, ma: 2 folwarki, młyn, owczarnię, łącznie 36 zabudowań; mieszka: pastor, zakrystian, 6 kmieci, 2 zagrodników, karczmarz; wieś należy do Fryderyka Wilhelma v. Schwerina (Bruggemann, t. 2, 2, s. 607);
- 1804 — wieś należy do Fryderyka W. v. Götzena (Klempin, s. 469)
- Reces z 1833 r. (AP Koszalin, UK Koszalin, 324).
- Plan z 1772 r., wyk. Fitz, kopia z 1829 r., wyk. Banck, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. = 75 mm, wym. r. 129 × 98 (AP Koszalin, Ks. kamińskie, Pl. W. I/65).
- 297. Ząbrowo (Semerow), b. pow. białogardzki, woj. koszalińskie (6 E)**
- 1260 — wieś „Zymbraw” jest własnością kościoła w Gościnie (PUB, t. 6, nr 3954);
- 1628 — wieś liczy 26 łanów; mieszka: 10 kmieci, zagrodnik, pastuch, 2 owczarzy; 3 łany kościelne uprawiane są przez proboszcza, 4 łany przejął Jochen Klemtzen, następnie zostały sprzedane Piotrowi Ru-

cheemu z Barckenow (łany szlacheckie); do opodatkowania 18 Lh. (*Rękopisy*, nr 947, f. 5);

1784 — wieś jest własnością miasta Kołobrzeg; mieszka 10 kmieci, karczmarz, chałupnik; łącznie 12 zabudowań; wieś dawniej posiadała folwark, 5 kmieci i 3 zagrodników; podczas ostatniego oblężenia Kołobrzegu została spalona i po wojnie ponownie odbudowana (Brügge-mann, t. 2, 2, s. 496).

Plan z 1820 r., wyk. Schmidt, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. = 75 mm, wym. 97,5 × 65 (AP Koszalin, pow. Świdnin, Pl. W. I/39).

299. Zielnowo (Sellen), b. pow. sławieński, woj. koszalińskie (3 G)

1275 — pierwsza wzmianka (PUB, t. 2, nr 1009)

1301 — książę rugijski Sambor zatwierdził wieś Zielnowo Mateuszowi borchgravi ze Sławna (PUB, t. 4, nr 1988 i PU, nr 594)

1322 — Piotr z Nowego i jego brat Jaśko Święca ze Sławna zezwalają Konradowi Wildemu na sprzedaż wsi miastu Darłowo (PUB, t. 6, nr 3646, s. 144)

1330 — biskup kamieński Arnold przydzielił wieś do kościoła parafialnego w Krupach (PUB, t. 7, nr 4554)

1628 — wieś jest własnością miasta Darłowa; opodatkowana z 13 Hh. (Klempin, s. 299)

1784 — 7 kmieci, 7 zagrodników, 5 chałupników, pastuch; 20 zagród; własność miasta Darłowa (Brügge-mann, t. 2, 2, s. 830-831)

Plan z 1821 r., wyk. Gadebusch, kopia z 1828 r. wyk. Wolffgram, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. = 75 mm, wym. r. 131 × 46,5 (AP Słupsk, UK Sławno, 211)

301. Zabno (Saaben), b. pow. miasteczki, woj. słupskie (4 I)

1719 — 13 kmieci, 4 półkmieci; 8 i 1/4 łana (AKS, I/3531, b.f.)

1780 — wieś należy do Georga Christiana v. Puttkamera (AKS, I/2771, b.f.)

1784 — jest młyn wodny; mieszka 11 kmieci, kowal, nauczyciel, łącznie 25 zabudowań; wieś należy do Georga Christiana v. Puttkamera (Brügge-mann, t. 2, 2, s. 805)

1804 — wieś należy do v. Heydena (Klempin, s. 522)

Reces z 1786 r. (AP Słupsk, UK Miastko, 2)

Plan z 1797 r., wyk. Kuhse, kopia z 1820 r., wyk. Wittcke, rkps., wbw., ok. 1 : 5000, 100 pr. = 75 mm, wym. r. 61 × 47,5 (AP Słupsk, UK Miastko, brak)

303. Żelazo (Selesen), b. pow. słupski, woj. słupskie (2 J)

1281 — własność księżęcia Mściwoja II, od 1281 r. klasztoru z Białoboków; wieś „Zelega” (PUB, t. 2, nr 1224, s. 466)

1294 — potwierdzenie, że Żelazo (Seliso) jest własnością klasztoru norbertanek ze Słupska (PUB, t. 3, nr 1680, s. 203, oraz PU, nr 508)

1315 — margrabia brandenburski Waldemar zatwierdził Żelazo (Selesen, Selyze) Chocimirowi Święcy (PUB, t. 6, nr 4109)

1628 — wieś należy do Piotra Bandemera; opodatkowanych jest 10 i 1/2 Hh., zamieszkanych przez kmieci i zagrodnika (1 i 1/2 Hh.), młyn, owczarnia (AKS, I/4840, f. 31)

1784 — wieś ma 2 folwarki; mieszka: 8 kmieci, 4 zagrodników, kowal, nauczyciel, chałupnik, 2 rybaków; młyn wodny; łącznie 27 zagród; Charlotta Catherina z domu v. Schlippenbach posiada m.in. majątki: Selesen, Wendisch-Silkow i Gambin (Br ü g g e m a n n, t. 2, 2, s. 1004-1005)

Reces z lat 1826-1836 (AP Słupsk, UK Słupsk, 3361)

Plan z 1818 r., wyk. Schulz, rkps., wbw., ok. 1:4000, 100 pr. ren. = 95 mm, wym. r. 92 × 59,5 (AP Słupsk, UK Słupsk, 597)

SPIS PLANÓW WSI

Tłustym drukiem wyróżniono numery wsi uwzględnionych w *Historycznym katalogu wsi*.

Numer kolejny	Oznaczenie na mapie	Polska nazwa miejscowości	Niemiecka nazwa miejscowości	Województwo	Archiwum Państwowe	Nazwa zespołu i sygnatura
1	2	3	4	5	6	7
1	4 J	Baranowiec	Reinfeld	ślup.	Ślupsk	UK Miastko, brak
2	4 G	Barcino	Bartin	ślup.	Ślupsk	UK Sławno, 11
3	5 F	Bardzolino	Barzlin	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, PI.W.I/2
4	8 H	Barkniewko	Barkenbrugge	pilskie	Koszalin	pow. Szczeciński, PI.W.I/5
5	6 F	Batyń	Battin	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, PI.W.I/5
6	6 E	Bełtno	Boltenhagen	koszal.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 474
7	6 E	Berkanowo	Berlenow	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, PI.W.I/2
8	5 F	Białogórzyno	Bulgrin	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, PI.W.I/11
9	6 E	Biały Zdrój	Balsdrey	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, PI.W.I/1
10	7 F	Bierzwnica	Reinfeld	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, PI.W.I/54
11	4 F	Biesiekierz	Biziker	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, PI.W.I/3
12	9 D	Błotno	Jakobsdorf	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 124
13	8 A	Bobolin	Boblin	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 15
14	8 D	Bobrowniki	Beweringen	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 8
15	5 H	Boleszewo	Ackerhof	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, PI.W.I/1
16	3 G	Boryszewo	Büssow	koszal.	Koszalin	pow. Sławno, PI.W.I/3

1	2	3	4	5	6	7
17	4 I	Bronowo	Brünnow	ślupskie	Ślupsk	UK Miastko, brak
18	9 D	Brudzewice	Brüsewitz	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 115
19	10 C	Brzesko	Brietzig	szczec.	Szczecin	Fund. NMP, 9
20	7 G	Brzezinka	Lehmaningen	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/51
21	2 I	Bukowa	Buchenstein (Wendisch Buckow)	ślupskie	Ślupsk	UK Ślupsk, 59
22	2 I	Bukowo	Buckow	ślupskie	Koszalin	pow. Ślawno, Pl.W.I/1
23	5 G	Bukówko	Neu Buckow	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/41
24	5 F	Byszyno	Boissin	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/9
25	4 G	Cewlino	Zewelin	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/71
26	2 I	Charnowo	Arnshagen	ślupskie	Ślupsk	UK Ślupsk, 1
27	6 E	Chomętowo	Gumtow	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.I/9
28	4 J	Chotkowo	Kathkow	ślupskie	Ślupsk	UK Bytów, 43
29	2 H	Chudaczewo	Alt Kuddezow	ślupskie	Ślupsk	UK Ślawno, 101
30	6 E	Ciechnowo	Technow	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.I/44
31	7 F	Cieminko	Zemmin	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/96
32	8 E	Ciemnik	Temnick	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 23
33	5 J	Ciemno	Zemmen	ślupskie	Ślupsk	UK Bytów, 90
34	6 F	Cieszeniewo	Ziezeneff	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/81
35	7 F	Cieszyno	Teschendorf	koszal.	Koszalin	pow. Drawsko, Pl.W.I/5
36	8 H	Ciosaniec	Hasenfier	pilskie	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/30
37	3 F	Czajcze	Deep	koszal.	Koszalin	pow. Koszalin, Pl.W.I/4
38	7 G	Czarne Małe	Kl. Schwarzsee	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/37
39	7 F	Czarnkowie	Alt Liepenfier	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/1
40	5 F	Czarnowęsy	Zarnefan	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/77
41	8 E	Czertyń	Zehrten	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 19
42	1 J	Człuchy	Schlochow	ślupskie	Ślupsk	UK Ślupsk, 533
43	7 F	Dalewo	Dalow	koszal.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 116

1	2	3	4	5	6	7
44	5 F	Dargikowo	Darkow	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/15
45	4 I	Darnowo	Bornen	ślupskie	Ślupsk	UK Miastko, 2
46	5 D	Darzewo	Darsow	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 20
47	4 J	Dąbrówka	Damerkow	ślupskie	Ślupsk	UK Bytów, 23
48	5 F	Dębczyno	Denzin	koszal.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 476
49	3 I	Dębница Ka- szubska	Rathsdamnitz	ślupskie	Ślupsk	UK Ślupsk, 14
50	5 F	Dobrowo	Dubberow	koszal.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 477
51	3 G	Drozdowo	Drosedow	koszal.	Ślupsk	UK Sławno, 57
52	5 H	Drzewiany	Drawehn	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie Pl.W.I/7
53	2 J	Drzezewo	Dresow	ślupskie	Ślupsk	UK Ślupsk, 161
54	4 F	Dunowo	Thunow	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/59
55	2 H	Dzierżęcin	Dörsenthin	ślupskie	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/5
56	6 F	Dziwogóra	Dewsberg	koszal.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 478
57	3 J	Gałęźnia Mała	Kl. Gansen	ślupskie	Ślupsk	UK Ślupsk, 10
58	3 J	Gałęźnia Wielka	Gr. Gansen	ślupskie	Ślupsk	UK Ślupsk, 190
59	5 D	Gąbin	Gummin	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 16
60	4 F	Giezkowo	Gieskow	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/9
61	5 G	Gizalki	Gissolk	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/brak
62	7 I	Glinki Mokra	Nassglienke	pilskie	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/60
63	3 J	Gogolewo	Alt Hugelow	ślupskie	Ślupsk	UK Ślupsk, 298
64	4 G	Gorzębądz	Gohrband	koszal.	Koszalin	pow. Koszalin, Pl.W.I/10
65	5 D	Gorzysław	Arnsberg	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 119
66	4 J	Gostkowo	Gustkow	ślupskie	Ślupsk	UK Bytów, 31
67	5 H	Gozd	Gust	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/14
68	10 B	Górnowo	Gornow	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 24
69	8 D	Grabnica	Gräbnitzfelde	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 113
70	6 H	Grąbczyn	Grumsdorf	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/13
71	4 J	Grzmiąca	Gramenz	ślupskie	Ślupsk	UK Bytów, 28

1	2	3	4	5	6	7
72	7 G	Iglicze Góry	Hammer Berge (Nägelken Berge)	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/29
73	3 G	Iwięcino	Eventin	koszal.	Słupsk	UK Sławno, 65
74	4 F	Jamno	Jamund	koszal.	Koszalin	Fürst. 13
75	7 H	Jelenino	Gellin	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/15
76	7 H	Jeleń	Gellen	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/17
77	4 K	Jeleńcz	Hirschfelde (Jellentsch)	słupskie	Słupsk	UK Bytów, 6
78	6 F	Jezierzycze	Jeseritz	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/24
79	7 G	Jeziorki	Eichkamp (Gissolk)	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/19
80	4 J	Jutrzenka	Morgenstern	słupskie	Słupsk	UK Bytów, 58
81	5 F	Kamosowo	Kamissow	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/25
82	3 H	Kanin	Kannin	słupskie	Słupsk	UK Sławno, 34
83	8 D	Karkowo	Karkow	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 22
84	3 H	Karwice	Karwitz	koszal.	Słupsk	UK Sławno, 35
85	8 A	Karwowo	Karow	szczec.	Szczecin	Fund. NMP, 10
85	5 I	Kawcze	Kaffzig	słupskie	Słupsk	UK Miastko, 3
87	4 F	Kazimierz (Pomorski)	Kasimirsburg	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/19
88	6 H	Kazimierz	Kasimirshof	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/18
89	8 C	Kicko	Kietzig	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 18
90	7 G	Kielpino	Kölpin	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/42
91	5 F	Kisielice	Vorwerk	koszal.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 479
92	5 F	Kłępino Białogardzkie	Klempin	koszal.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 480
93	6 F	Kluczkowo	Klützkow	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.I/12
94	5 K	Kłęczno	Klonschener See	słupskie	Słupsk	UK Bytów, 45
95	6 E	Kobylica	Neuhof	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/40
96	6 G	Kołacz	Kollatz	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/30
97	6 D	Komorowo (Pomorskie)	Kummerow	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 1
98	3 H	Koszanowo	Kussenow	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.I/18

1	2	3	4	5	6	7
99	5 F	Kościernica	Kösternitz	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/31
100	3 H	Kowalewice	Alt Kugelwitz	koszal.	Słupsk	UK Sławno, 103
101	5 G	Kowalki	Kowalk	koszal.	Koszalin	pow. Białogard., Pl.W.I/32
102	4 F	Kraśnik Kosza- liński	Kratzig	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/23
103	7 H	Krągi	Krangen	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/43
104	6 H	Krągłe	Bernsdorf	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/7
105	4 G	Kretomino	Krettmin	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/25
106	5 G	Krępa Kosza- lińska	Krampe	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/22
107	6 E	Krosino	Grössin	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/24
108	3 G	Krupy	Grupenhagen	koszal.	Słupsk	UK Sławno, 80
109	3 I	Kruszyna	Krussen	słupskie	Słupsk	UK Słupsk, 97
110	6 E	Krzeczko	Kreitzig	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.I/16
111	8 E	Krzemień	Kremmin	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 110
112	7 H	Kucharowo	Kucherow	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/45
113	6 C	Kukań	Kukahn	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 10
114	5 G	Kurozwęcz	Kursewanz	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/28
115	6 H	Kusowo	Kussow	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/46
116	3 H	Kwasowo	Quatzow	słupskie	Słupsk	UK Sławno, 163
117	5 F	Laski	Laazig (Latzig)	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/33
118	6 E	Lipce	Liepz	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.I/21
119	6 F	Lipie	Arnshausen	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/4
120	6 H	Lipowa Góra	Linden Berg	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W. 1/54
121	4 G	Lubiatowo	Lüptow	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/36
122	7 I	Lubnica	Gr. Hertzberg	pilskie	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/23
123	7 I	Lubniczka	Kl. Hertzberg	pilskie	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/23
124	6 G	Lubogoszcz	Lübgust	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl. W.I/55
125	5 H	Lubowo	Lubow	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/32

1	2	3	4	5	6	7
126	8 C	Łubowo	Lübow	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 4
127	3 I	Lulemino	Lüllemin	słupskie	Słupsk	UK Słupsk, 361
128	5 F	Lulewice	Alt Lülfitz	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/1
129	7 H	Łabądz	Labenz	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/47
130	4 E	Łasin Koszaliński	Lassehne	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/31
131	7 H	Łączno	Langen	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/50
132	6 E	Łąkowo	Lankow	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.I/19
133	6 F	Łąkowo	Lankow	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.I/20
134	5 F	Łęczno	Lenzen	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/36
135	7 F	Łęgi	Langen	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/34
136	6 D	Łopianów	Loppnow	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 112
137	6 F	Łosnica	Lasbeck	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/35
138	8 E	Małe Węgorzynko	Wangerin	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 22
139	8 D	Marianowo	Marienfluss	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 128
140	2 H	Marszewo	Marsow	słupskie	Słupsk	UK Sławno, 116
141	4 J	Masłowice	Gr. Massowitz	słupskie	Słupsk	UK Bytów, 54
142	5 J	Masłowiczki	Kl. Massowitz	słupskie	Słupsk	UK Bytów, 55
143	10 B	Mielenko	Kl. Möllen	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 502
144	4 G	Mierzym	Mersin	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/36
145	6 G	Mieszalki	Grünwald	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/28
146	6 E	Międzyrzecze	Meseritz	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.I/23
147	5 I	Miłocice	Falkenhagen	słupskie	Słupsk	UK Miastko, brak
148	5 C	Modlimowo	Muddelmow	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 503
149	2 H	Modła	Muddel	słupskie	Słupsk	UK Słupsk, 168
150	5 F	Modrolas	Mandelatz	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/37
151	9 D	Modrzewo	Moderow	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 14
152	7 H	Mosina	Mossin	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/57

1	2	3	4	5	6	7
153	6 G	Motarzyn	Muttrin	koszal.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 481
154	4 F	Mścice	Gudenhagen	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.1/15
155	5 F	Nasutowo	Natztow	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.1/39
156	5 F	Nawino	Naffin	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.1/38
157	5 F	Niedalinko	Nedlin	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl. W.1/40
158	6 E	Nielep	Nelep	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.1/25
159	6 E	Niemierzyno	Nemmin	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.1/26
160	4 J	Niezabyszewo	Damsdorf	ślupskie	Ślupsk	UK Bytów, 26
161	6 G	Nosibądy	Naseband	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.1/58
162	9 D	Nosowo	Güntersberg	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 482
163	3 J	Nowa Dąbrowa	Neu Damerow	ślupskie	Ślupsk	UK Ślupsk, 124
164	8 C	Nowa Dąbrowa	Neu Damerow	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 483
165	3 K	Nowa Wieś	Neuendorf	ślupskie	Ślupsk	UK Bytów, 12
166	7 G	Nowe Drawsko	Neu Draheim	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.1/61
167	7 F	Nowe Worowo	Neu Wuhrow	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.1/66
168	3 J	Nożynko	Kl. Nossin	ślupskie	Ślupsk	UK Ślupsk, 416
169	9 D	Ognica	Stolzenhagen	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 484
170	7 G	Okole	Wuckel	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.1/92
171	7 I	Okonek	Ratzebuhr	pilskie	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.1/75
172	5 I	Okunino	Wocknin	ślupskie	Ślupsk	UK Miastko, brak
173	6 E	Oparzno	Wopersnow	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.1/47
174	7 G	Osiczyn	Neuhof	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.1/64
175	4 J	Osieki	Wusseken	ślupskie	Ślupsk	UK Bytów, 89
176	4 K	Oslawa Dąbrowa	Rudolfswalde (Oslawdam- merow)	ślupskie	Ślupsk	UK Bytów, 59
177	6 F	Osówko	Wutzow	koszal.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 485
178	6 F	Ostre Bardo	Wusterbarth	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.1/72
179	7 G	Ostroróg	Scharpenort	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.1/77

1	2	3	4	5	6	7
180	4 H	Ostrowiec (Sławieński)	Wusterwitz	koszal.	Słupsk	UK Sławno, 254
181	3 G	Palczewice	Palzwitz	koszal.	Słupsk	UK Sławno, 151
182	6 H	Parsęcko	Persanzig	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/69
183	7 E	Pęczeryzno	Panzerin	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.I/28
184	5 F	Pękaninko	Kl. Panknin	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/26
185	5 F	Pękanino	Gr. Panknin	koszal.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 486
186	2 I	Pęplino	Horst	słupskie	Słupsk	UK Słupsk, 275
187	5 J	Piaszczyzna	Reinwasser	słupskie	Słupsk	UK Miastko, brak
188	5 G	Piaszczyte	Haferland	koszal.	Koszalin	pow. Koszalin, Pl.W.I/6
189	7 G	Pile	Pielburg	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/70
190	3 I	Plaszewo	Plassenberg (Wendisch Plassow)	słupskie	Słupsk	UK Słupsk, 422
191	4 F	Podamirowo	Puddemsdorf	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/45
192	7 G	Polne	Pöhlen	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/72
193	4 K	Polczno	Kniprode (Polschen)	słupskie	Słupsk	UK Bytów, 62
194	4 K	Pomysk Mały	Kl. Pomeiske	słupskie	Słupsk	UK Bytów, 67
195	4 K	Pomysk Wielki	Gr. Pomeiske	słupskie	Słupsk	UK Bytów, 65
196	2 H	Postomino	Pustamin	słupskie	Słupsk	UK Sławno, 162
197	6 E	Póchleb	Polchlep	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.I/29
198	7 G	Prosino	Prössin	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/73
199	5 K	Przewóz	Adolfsheide (Pschywors)	słupskie	Słupsk	UK Bytów, 70
200	6 B	Przybiernów	Pribbernow	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 504
201	10 C	Przywodzie	Fürstensee	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 127
202	4 K	Rabacino	Gröbenzin	słupskie	Słupsk	UK Bytów, 30
203	6 H	Radomyśl	Klingbeck	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/38
204	6 F	Rąbinko	Kl. Rambin	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/29
205	6 F	Rąbino	Gr. Rambin	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/18
206	5 F	Redlino	Redlin	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/53

1	2	3	4	5	6	7
207	6 F	Redło	Redel	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/51
208	4 G	Rekowo	Reckow	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/46
209	5 G	Retowo	Rottow	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/63
210	5 F	Rogowo	Roggow	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/61
211	4 G	Rokosowo	Rogzow	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/47
212	5 G	Rosnowo Koszalińskie	Rossnow	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/48
213	4 H	Rosocha	Rotzog	koszal.	Słupsk	UK Sławno, 173
214	8 D	Rosowo	Rosow	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 17
215	5 F	Rościno	Rostin	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/62
216	2 J	Równo	Rowen	słupskie	Słupsk	UK Słupsk, 16
217	6 E	Rusinowo	Rützenhagen	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.I/33
218	3 G	Rusko	Russhagen	koszal.	Słupsk	UK Sławno, 183
219	6 F	Rzecino	Retzin	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/55
220	7 E	Rzeczyno	Repzin	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.I/30
221	10 B	Rzepnowo	Repenow	szczec.	Szczecin	Fund. NMP, 52
222	7 F	Rzepowo	Reppow	koszal.	Koszalin	pow. Drawsko, Pl.W.I/4
223	6 G	Sadkowo	Zadtkow	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/74
224	9 D	Sadłowo	Zadelow	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 488
225	8 H	Samborsko	Zamorst	pilskie	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/95
226	5 D	Sarbia	Zarben	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 25
227	8 D	Sątyrz	Zanthier	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 5
228	6 E	Sidłowo	Zietlow	koszal.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 489
229	7 F	Siemczyno	Heinrichsdorf	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/32
230	5 D	Sikory	Zicker	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 9
231	7 G	Sikory	Zicker	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/68
232	6 H	Skotniki	Brandschäferei	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/10
233	6 F	Sława	Alt Schlage	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/3

1	2	3	4	5	6	7
234	9 D	Slodkowo	Gr. Schlatikow	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 490
235	7 E	Slonowice	Schlanowitz	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.I/38
236	6 E	Slowieńsko	Schlenzig	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.I/35
237	3 G	Slowino	Schlawin	koszal.	Słupsk	UK Sławno, 195
238	8 A	Smolećcin	Schmellentin	szczec.	Szczecin	Fund. NMP, 27
239	7 F	Smoldzęcino	Schmalzenthin	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/78
240	6 H	Spore	Sparsee	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/81
241	3 J	Stara Dąbrowa	Alt Damerow	słupskie	Słupsk	UK Słupsk, 126
242	8 C	Stara Dąbrowa	Alt Damerow	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 492
243	9 B	Stare Chrapowo	Alt Grape	szczec.	Szczecin	Fund. NMP 12 i 13
244	6 F	Stare Dębno	Damen	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/13
245	6 H	Stepień	Stepen	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/88
246	2 J	Stojęcino	Stohentin	słupskie	Słupsk	UK Słupsk, 633
247	6 G	Storkowo	Storkow	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/87
248	4 E	Strachomino	Strachmin	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/56
249	4 J	Struszewo	Strussow	słupskie	Słupsk	UK Bytów, 81
250	2 I	Strzelinko	Kl. Strellin	słupskie	Słupsk	UK Słupsk, 7
251	6 G	Sucha	Zuch	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/98
252	6 F	Sucha	Zuchen	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/97
253	6 G	Sulikowo	Zülkenhagen	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/99
254	9 D	Sulino	Goldbeck	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 111
255	5 I	Swieszyno	Schwessin	słupskie	Słupsk	UK Miastko, brak
256	6 F	Swierznica	Zwirnitz	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/84
257	3 I	Sycewice	Zitzewitz	słupskie	Słupsk	UK Słupsk, 12
258	8 B	Szczecin-Skolwin	Stettin-Oder- münde	szczec.	Szczecin	Fund. NMP 32 i 34
259	7 H	Świątki	Marienthron	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/56
260	5 I	Świerzno	Gr. Schwirsen	słupskie	Słupsk	UK Miastko, brak
261	9 C	Święte	Schwendt	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 117

1	2	3	4	5	6	7
262	9 D	Tarnowo (Pomorskie)	Tarnow	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 495
263	7 F	Toporzyk	Bramstädt	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/10
264	8 D	Trąbki	Trampke	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 114
265	5 D	Trzebusz	Triebś	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 120
266	6 C	Trzyglów	Trieglaff	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 2
267	4 J	Tuchomie	Gr. Tuchen	słupskie	Słupsk	UK Bytów, 86
268	4 J	Tuchomko	Kl. Tuchen	słupskie	Słupsk	UK Bytów, 87
269	5 G	Tychowo	Gr. Tychow	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/20
270	6 F	Tychówko	Woldisch Tychow	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/70
271	5 G	Tyczewo	Tietzow	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/66
272	3 H	Tyn	Thyn	słupskie	Słupsk	UK Stawno, 22
273	5 H	Ubiedrze	Ubedel	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/60
274	8 C	Ulikowo	Wulkow	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 13
275	7 F	Uraz	Kalenberg	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/36
276	3 J	Warblewo	Warbelow	słupskie	Słupsk	UK Słupsk, 81
277	7 F	Warniłęg	Warlang	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/90
278	5 G	Warnino	Warnin	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/69
279	8 A	Wąwelnica	Wamlitz	szczec.	Szczecin	Fund. NMP, 5 i 51
280	3 I	Widzino	Veddin	słupskie	Słupsk	UK Słupsk, brak
281	4 J	Wierszyno	Versin	słupskie	Słupsk	UK Słupsk, 78
282	6 H	Wierzchowo	Wurchow	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/94
283	7 E	Więclaw	Venzlaffshagen	koszal.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 498
284	7 H	Wilcze Laski	Wulfatzke	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/93
285	5 C	Wilczkowo	Völschenhagen	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 7
286	7 E	Wilczkowo	Völkow	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.I/46
287	5 C	Witno	Wittenfelde	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 27
288	5 D	Włodarka	Voigtshagen	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 123
289	2 I	Wodnica	Hohenstein	koszal.	Słupsk	UK Słupsk, 15

1	2	3	4	5	6	7
290	5 I	Wolcza Mala	Kl. Volz	slupskie	Slupsk	UK Miastko, brak
291	4 G	Wyszebórz	Wisbuhr	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl. W.I/65
292	4 G	Wyszewo	Seidel	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/54
293	5 E	Zagórze	Sager	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/64
294	6 F	Zajączkowo (Polczyńskie)	Neu Samskow	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/43
295	5 F	Zaspy Małe	Kl. Satspe	koszal.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 499
296	5 G	Zaspy Wielkie	Gr. Satspe	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/12
297	6 E	Ząbrowo	Semerow	koszal.	Koszalin	pow. Świdwin, Pl.W.I/39
298	4 H	Zielenica	Söllnitz	koszal.	Slupsk	UK Sławno, 212
299	3 G	Zielnowo	Sellen	koszal.	Slupsk	UK Sławno, 211
300	8 E	Ziemsko	Zamzow	koszal.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 12
301	4 I	Żabno	Saabn	slupskie	Slupsk	UK Miastko, brak
302	8 C	Żarowo	Saarow	szczec.	Szczecin	Kom. Gen. Starg., 129
303	2 J	Żelazo	Selesen	slupskie	Slupsk	UK Slupsk, 597
304	7 G	Żerdno	Schneidemühl b. Zicker	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/79
305	7 G	Żytkowo	Siedkow	koszal.	Koszalin	pow. Białogard, Pl.W.I/65
306	7 H	Jelonek*	Wilhelmshorst	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/91
307	6 G	Kłodzino	Klotzen	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/39
308	5 H	Łozice	Neudorf	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/42
309	7 H	Obręb	Branstädt	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/9
310	8 H	Pniewo	Pinnow	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/71
311	6 G	Wielawino	Falkenheide	koszal.	Koszalin	pow. Szczecinek, Pl.W.I/14
312	4 F	Wierzchomino	Varchmin	koszal.	Koszalin	Ks. kamieńskie, Pl.W.I/63

* Plany wsi oznaczone nr 306-312 znaleziono po opracowaniu *Spisu planów wsi i Skorowidza planów wsi Pomorza Zachodniego z początku XIX w.* (mapa 1).

WYKAZ SKRÓTÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW SERYJNYCH

Acta Archeol. Univ. Lodz.	Acta Archaeologica Universitatis Lodziensis
Acta Geogr. Lodz.	Acta Geographica Lodziensia
Archeol. Pol.	Archeologia Polski
Ausgrab. Funde	Ausgrabungen und Funde
Bad. Dziej. Społ. Gosp.	Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych
Bad. Geogr. Pol. Półn.-Zach.	Badania Geograficzne nad Polską Północno-Zachodnią
Ber. Dt. Landesk.	Berichte zur deutschen Landeskunde
Braunsch. Geogr. Stud.	Braunschweiger Geographische Studien
Čzas. Geogr.	Czasopismo Geograficzne
Czas. Reg. Zach.-Pom.	Czasopismo Regionu Zachodnio-Pomorskiego
Ceskoslov. Cas. Hist.	Československy Casopis Historicky
Dokum. Geogr.	Dokumentacja Geograficzna
Forsch. Dt. Landesk.	Forschungen zur deutschen Landeskunde
Frankf. Geogr. Hft.	Frankfurter Geographische Hefte
Geogr. Ann.	Geografiska Annaler, Ser. B. Human Geography
Georg. Pol.	Geographia Polonica
Georg. Slov.	Geographica Slovenica
Germ. Slav.	Germania-Slavica
Hist. Stud.	Historicke Studie
Jb. Georg. Ges.	Jahrbuch der geographischen Gesellschaft Hannover
Kwart. Hist. Kult. Mater.	Kwartalnik Historii Kultury Materialnej
Lund Stud. Geogr.	Lund Studies in Geography, Ser. B. Human Geography
Lüneburger Bl.	Lüneburger Blätter
Mater. Zach.-Pom.	Materiały Zachodnio-Pomorskie
Mbl. Gesell. Pom. Gesch.	Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche
Altertumsk.	Geschichte und Altertumskunde
Münch. Geogr. Hft.	Münchener Geographische Hefte
Petermanns Geogr. Mitt.	Petermanns Geographische Mitteilungen
Prace Geogr.	Prace Geograficzne, Lwów
Prace Geogr. IG PAN	Prace Geograficzne Instytutu Geografii PAN
Prace Inst. Geogr. UJ	Prace Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego
Prace Kom. Etnogr	Prace Komisji Etnograficznej PAU
Prace Monogr. WSP	Prace Monograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie
Prace Kom. Hist.	Prace Komisji Historycznej, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk

Prace Wydz. Fil.-Hist., Ser.
Archeol.

Przegl. Geogr.

Przegl. Pom.

Przegl. Zach.

Przegl. Zach.-Pom.

Przegl. Zagr. Lit. Geogr.

Rocz. Dziej. Spol.-Gosp.

Rocz. Koszal.

Rocz. Lub.

Rocz. Nauk Roln.

Rozpr. Wydz. Hist.-Fil. PAU

Slav. Antiqua

Slov. Archeol.

Spraw. Archeol.

Spraw. WTN

Studia Dziej. Gosp. Wiejsk.

Studia Dziej. Osad.

Studia Soc. Sci. Tor.

Veröff. Hist. Komm. Pommern

Veröff. Schles. Ges. Erdk.

Wiad. Archeol.

Wiad. Geogr.

Zap. Hist.

Z. Agrargesch. Agrarsoziol.

Z. Ostforsch.

Zesz. Pyrz.

Prace Wydziału Filozoficzno-Historycznego, Se-
ria Archeologia, Uniwersytet im. Adama Mic-
kiewicza

Przegląd Geograficzny

Przegląd Pomorski

Przegląd Zachodni

Przegląd Zachodnio-Pomorski

Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej

Roczniki Dziejów Społeczno-Gospodarczych

Rocznik Koszaliński

Rocznik Lubelski

Roczniki Nauk Rolniczych, Ser. D. Monografie

Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego
PAU

Slavia Antiqua

Slovenska Archeologia

Sprawozdania Archeologiczne

Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa
Naukowego, Seria A

Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego

Studia z Dziejów Osadnictwa Instytutu Histo-
rii Kultury Materialnej PAN

Studia Societatis Scientiarum Torunensis

Veröffentlichungen der Historischen Kommis-
sion für Pommern

Veröffentlichungen der Schlesischen Gesell-
schaft für Erdkunde E.V. und des Geographi-
schen Instituts der Universität Breslau

Wiadomości Archeologiczne

Wiadomości Geograficzne

Zapiski Historyczne

Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsozio-
logie

Zeitschrift für Ostforschung

Zeszyty Pyrzyckie

МОРФОГЕНЕТИЧЕСКИЕ ТИПЫ СЕЛЬСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ ЗАПАДНОГО ПОМОРЬЯ

Резюме

Западное Поморье является выразительным географо-историческим районом интересным для морфологических исследований сел. Цель этих исследований заключалась в том, чтобы на основе картографических материалов и исторической документации найти характерные для данного исторического периода территориальные модели сел и их регионализацию, а также обнаружить реликты сел, сохранившиеся до настоящего времени. Исходным для исследований принят период начала XIX в., когда происходили большие общественно-экономические изменения в связи с регуляцией земель после раскрепощения крестьян. В то время на территории Поморья были составлены так называемые Генеральной Комиссией рукописные планы сел в больших масштабах. Эти планы являлись основным источником материалов для работы. Вообще на этой территории сохранилось после войны 312 рукописных планов сел конца XVIII и начала XIX в. (*Список планов, а также карта 1 Указателя планов сел Западного Поморья начала XIX в.* приложены в конце работы).

Исторические планы сел немногочисленны, а исследуемая территория велика, потому следовало принять характерные для нее модели сел, чтобы можно было — вводя генерализацию — провести классификацию всех сел Западного Поморья на основе исторических топографических карт. В рамках модельных монографических исследований в разных районах Западного Поморья выделены села, которые кроме подробных исторических планов имеют хорошую, основанную на источниках документацию и представляют собой примеры разных типов сел с точки зрения: генезиса, формы усадеб и распределения полей, форм собственности, топографического расположения. Для 50 сел, разрабатываемых монографически, составлен исторический каталог сел (помещен в конце работы).

Из ретрогрессивных методов применен главным образом так называемый метод регрессивной записи, а также генетическо-метрологический метод. Кроме примененных методов необходимым тыли также полевые исследования, цель которых заключалась в определении характерных морфогенетических элементов сел и реконструкции сохранившихся до сих пор реликтов.

Характерные формы заселения:

А. Села раннефеодального периода (до XIII в.), основанные на славянском праве.

Б. Села феодального периода (от XIII до XV в.), основанные на немецком праве.

В. Поселения новейшего происхождения, возникшие между XVI и началом XIX века.

Выделенные на основе модельных исследований территориальные типы сел, исторические топографические карты, а также статистические материалы дали возможность провести (путем аналогии) классификацию всех сел и составить карты: *формы сел западного Поморья в начале XIX в. на фоне почвенного покрова* (карта 2), а также *Сеть заселения Западного Поморья на фоне дорожной и гидрографической сети и лесов в первой половине XIX в.* В формировании морфогенетических районов сел большую роль сыграла географическая

среда. Зональность морфологических форм отражается в формировании сети заселения, а также в морфогенетических типах сел (приложение к карте 2).

В работе обращено также внимание на направления территориальных преобразований сел, которые зависят от многих факторов: от природных условий, возраста селения, общественно-экономической структуры населения, этнического происхождения населения, исторических событий. На территории Западного Поморья большое влияние на изменения генетических форм сел и исчезновение феодальных селений имело образование в XV и XVI вв. поселенческих пустых мест, а также тридцатилетняя война.

Территориальные изменения после второй мировой войны произошли в связи с изменениями форм собственности. Можно констатировать, что разные морфогенетические типы сел подвергаются разным формам преобразования и по разному приспосабливаются к переходным новым формам обобщественного и механизированного хозяйства.

кармы

1. *Указатель планов сел Западного Поморья из начала XIX в.*
2. *Формы сел Западного Поморья на фоне почв из начала XIX в.* Приложение: Б. Аугустовски, Геоморфологическая карта Поморья.
3. *Сеть заселения Западного Поморья на фоне гидрографии и лесов в первой половине XIX в.*

Перевела Регина Ольгиевска

MORPHOGENETIC TYPES OF RURAL SETTLEMENTS IN WESTERN POMERANIA

Summary

Western Pomerania (Hinterpommern) is a compact geographical-historical region of great interest for research workers engaged in morphogenetic investigation of villages. The author of the present study has utilized the cartographic material and historical documents, typical of the respective historical period, to establish the spatial models of the villages in Western Pomerania, to prepare their regionalization and to identify the village relics still noticeable in the present time. Similarly, as in her previous studies (H. Szulc, *Osiadla podwrocławskic na początku XIX w.* /Studies of settlement in the Wrocław suburban area from the end of the 18th till the half of the 19th century/, Monografie Śląskie, Wrocław 1963, 4 maps; as well as H. Szulc, *Typy wsi Śląska Opolskiego na początku XIX w. i ich geneza* /Types of rural settlements of Opole Silesia at the beginning of the 19th century and their origin/, Prace Geograficzne IG PAN, No 66, 1968, 2 maps), the starting point of the investigation is the early 19th century, when important socio-economic changes took place following the regulation of land after the emancipation of the peasants. The basic source material, used by the author in the study of West-Pomeranian villages—similarly as it was in the study of Silesian villages—is large-scale plans, drawn up by the members of respective commissions. Altogether 312 village plans, made in the late 18th or the early 19th century, have been preserved for the investigated area (see the *List of the plans of the West-Pomeranian villages* attached at the end of the study or the *Catalogue of the village plans* on Map No 1).

Since their number is small in relation to the large area under investigation, it has been necessary to use the village spatial models, typical of the area, and

after their generalization to carry out the classification of all the villages in Western Pomerania on the basis of the historical topographic maps (mainly *Schulenburgsche Karte* and *Schmettausche Kabinetskarte*).

The model monographic investigations have been carried out of some selected villages from the various regions of Western Pomerania, which besides legible historical plans possessed also reliable documentary sources and represented various types of villages as regards their origin, the shapes of their sites, the system of fields, ownership forms, and the topographical position. A historical catalogue has been prepared for 50 villages, studied monographically. The catalogue, which can be found at the of the study, provides information on: the first mention of the village, its ownership, the size of the village and farms, the existence or lack of a church, the socio-economic structure of the population, the manor. In many cases the historical data were incomplete. For example, for small villages, where there was no church and which up to the 15th century were on Slavonic law, there was no information on the time of their foundation, or on their size. The catalogue was prepared on the basis of published materials and literature, as well as archival records.

Out of the retrogressive methods the "retrograde record method" (*Ruckschreibungsmethode*) has been applied, which involves an analysis of manuscript village plans on the basis of source materials. For example, the number of *mansi* allotted to the village or the separate farms, at the time of its location, which is given by some historical source, is also found on the village plan from the early 19th century.

Another retrogressive method, used in the study of regular villages, is the genetic-metrological one, leading to the discovery of the measure used to establish the size of the village. With the knowledge of the chronology of the system of measures and the village spatial model of the given period, it is possible to identify the time when a given settlement was founded and what system of measures was used.

Moreover, field research has also been conducted in order to discover the characteristic morphogenetic elements of the village and to reproduce the preserved relics.

The characteristic settlement forms are:

(i) Villages from the early-feudal period (up to the 13th century), located on the Slavonic law.

(ii) Villages from the feudal period (from the 13th up to the end of the 15th century), located on German law.

(iii) Newer settlements, founded between the 16th and the early 19th centuries.

On the basis of archeological research it may be assumed that at the turn of the 9th and 10th centuries settlement in Western Pomerania was relatively stabilized. Several settlement centres developed then, which are intensively investigated by archeologists. The more densely settled areas from the Middle Ages are:

—the island of Wolin, the area inhabited by the tribe of Wolinians, land at the mouth of the Odra River, the environments of Szczecin,

—the area along the lower and middle Parsęta River (between the towns of Kołobrzeg and Białogard),

—the area between the towns of Pырzyce and Stargard, inhabited by the West-Slavonic tribe of Prissani,

—the suburban area of the town of Szczecinek.

The subject of archeological research is now not only fortified towns, but also whole settlement complexes, the distribution of open settlements, fields, or cemeteries. The oldest spatial settlement patterns can be identified in the villages founded on the Slavonic law; the first mention of their location dates from the

15th century. These villages are typical relics of the early feudal period, which developed in an evolutionary way and never were even once regulated, which was a procedure so characteristic of villages located on the German law. The village names point to their Slavonic origin; for example, the villages of Żelazo (No 303 in the *Historical village catalogue*, the list of villages and Map No 1), Wyszebórz (291), Zielnowo (299).

The villages are well adapted to the terrain topography. Very often they are situated at the edge of a moraine plateau, along streams, on higher flood plain terraces bordering with low cultivated meadows. Among the villages with irregular sites the following three types can be singled out (see Map No 2): 1. road, blind road, small oval, cross-road; 2. circular; 3. multi-road. Usually, these are rather small villages, which were not measured or founded on the basis of *mansus* measurements. The *mansus* in these villages is associated with taxation and was introduced at a later period.

Though various types of sources, both archeological as well as written, toponomastic and cartographical have been used and various research methods have been applied, it has not yet been possible to identify the early-medieval settlement network. However, this type of research has been largely successful in the delimitation of the area of settlement agglomerations, in ascertaining the continuation of settlement activities, in disclosing the succession of the settlement positions or explaining certain genetic shapes of sites and field systems.

The Middle Ages is a crucial period for the development of new settlement forms and structures. New settlement forms were superimposed upon the former network when colonization and location on the German law began. Some small settlements were then amalgamated into bigger units, new boundaries were delineated, land and sites were consolidated and measured, and regular plots were allotted to every farmer. Sometimes, a new village was founded close to the older one, and this was indicated in their names. In the development of settlement the clergy, and subsequently magnates and towns, played an important role.

The generally accepted types of villages founded on the German law are: street, oval, or forest and field villages with a chain pattern. Differences between street and oval villages are—as I have proved in my former papers—unimportant. The development of the road into a “spindle” form may have occurred in a later period, or is a result of a mistaken interpretation of the small-scale maps. Therefore street and oval villages have been put into one group of located, regular villages (see Map No 2).

The most important features, typical of a respective village founder (the aspect which however has not yet been taken into consideration) are: the pattern of the site, the proportion of the length of the sides of the rectangular site, the surface of the sites, the position of the site in relation to the boundaries of the village and of the fields, the width of farmsteads in the settlement, the length of the village boundaries, the pattern of roads from the settlement, and other spatial elements of the village.

Among the preserved village plans those of the villages owned by Cistercian monks are characterized by great regularity and therefore the author has paid special attention to them.

For example, the ratio of 1:2 between the sides of the rectangular site is most common in Western Pomerania; this ratio has been found, for instance, in the villages of Slowino (237), Tarnowo (262), Wąwelnica (279), Nowa Dąbrowa (163), Dalewo (43); the ratio 5:7, as in the village of Smolecin (238), is much rarer. The recurrent proportions of regular sites in peasant villages result from the system of measures applied for the measurement of villages in the Middle Ages.

The length of the site is often equal to the width of the middle field, as in

the villages of Wąwelnica (279) or Pęplino (186). The width of farmsteads in a given settlement was usually fixed and served as a measurement unit. Neither did the position of the sites in relation to the village boundaries and to the fields happen by chance. When the three-field system of cultivation was adopted, the most convenient position of the site was at the borderline of those fields. The sites were also situated centrally in relation to the village boundaries, as in the village of Slowino (237).

Among located, regular villages also street-green villages with two axes in their plans were identified; *eg* Sadlowo (224) and Sulino (234). Large green villages with one road leading to the village centre, such as Stare Chrapowo (234), Klepino Bialogardzkie (92), Marszewo (140), are included in the class of regular villages measured at location.

Marshy row villages, located on clearings, represent a different group of villages as regards their spatial pattern. The names of those villages are associated with forest clearing (-hagen, -wald, -holz). For example, in Charnowo (26), formerly Arnshagen, the rows of buildings spread along the river of Slupia, and the fields reach the edge of the forest.

In the late 14th and 15th centuries a reverse process took place; settlements on clearings became not only less frequent but people even abandoned their farmsteads, fields or whole villages, which in time were covered by a forest.

The manor-demesne form of husbandry, introduced in the late 15th and the early 16th centuries, was associated with a new settlement structure. Initially, the manors developed within former settlements: the farms belonging to the reeves were enlarged and several peasant farms were amalgamated. Fields abandoned by escaped peasants, or left out due to disasters, were also incorporated into the manor. In such villages manor and peasant fields were intermingled. Manors were founded mostly in small villages, with few farmsteads; they were characterized by an irregular pattern of sites and fields, as in Dziwogóra (56). In the further stage of development land owned by the manor was separated from the peasant land. This process often changed the shape of the former settlement, as in Zelazo (303).

Manor villages consisted of a large complex of manor buildings, which included the residence of the owner and farm buildings, and a short street or multi-road village. The fields were consolidated into large blocks and cultivated by means of the three-field system; the fields of crofters spread over a small area cut into separate stripes, as in Sycewice (257), Milocice (147) or Zabno (301).

In the early 19th century all spatial patterns can be observed, *ie* the manor-peasant village with intermingled manor and peasant land, the manor-peasant village with separate manor and peasant land, and a manor village with crofters' small holdings. Those two forms of ownership were made separate when the agrarian reform was carried out in the first half of the 19th century.

Numerous peasant villages developed also alongside the manor-peasant and manor villages. Their spatial patterns, resembling those of the former open-field villages from the period of medieval colonization, such as Jamno (74), were varied and their sizes and proportions of the separate elements of the village plan, based upon different measurement systems, differed. Irregular villages were also among them.

The period of medieval colonization was followed—as regards the regular, planned villages—by the Frederician colonization (1740–1806). Their functions were reflected in their pattern. Agricultural colonies were mostly regular street or street-green villages, densely built-up. The pattern of the fields was similar to that of open-field villages with regular, schematic, broad stripes, belonging to

separate owners, and with simple regular boundary lines of fields and the village, as in Łozice (308) and Jelonek (306).

The spatial village types, identified in model research and on the basis of the historical topographic maps of the investigated area, have made it possible to prepare the classification of all the villages by way of analogy and to make the map *Shapes of villages in Western Pomerania in the early 19th century on the background of soils* (Map No 2).

Because of a too small number of manuscript village plans from the period prior to their regulation, carried out in the early 19th century, and lack of the contemporary administration map of Western Pomerania, the morphogenetic village typology could be based only upon the shape of sites. The monographic investigations have revealed that the pattern of fields: block, block-stripe and irregular small fields was found in small, irregular villages, while the open-field or Waldhufen pattern characterized large regular villages, founded during the medieval colonization.

Statistical material from 1842 and 1846 was used to make the map *Settlement network in Western Pomerania on the background of hydrography and afforestation in the first half of the 19th century*. A map by K. Slaski served as a basis to plot afforestation in the early 19th century (Map No 3).

The development of morphogenetic regions was largely influenced by the geographical environment. Morphological zones are reflected in the shape of the settlement network and the village morphogenetic types (annexe to Map No 2). From the early historical time moraine plateaux were predominantly selected for settlement and in particular the unwooded areas, situated at their edges or along rivers, and rich in fertile soils.

In the oldest settlement small and irregular forms like road, blind-road, small oval, crossroad, prevail. Small circular villages, which in Western Pomerania form a small but compact settlement region between the towns of Wolin, Kamień Pomorski and Gryfice (Map No 2), are also included in the group of irregular villages.

Compact settlement regions of regular villages, founded during the medieval colonization, have been identified in the area between the towns of Gryfice, Trzebiatów and Karlino, as well as south-westwards of the town of Bytów. Soils are fertile there, especially in Pyrzyce Land (black soils and various clayey soils). From the early Middle Ages the area has been unwooded. Those villages appear also as small enclaves throughout the whole area of Western Pomerania, mainly on the edges of the moraine plateau westwards of the town of Karlino, southwards of the town of Białogard, in the environments of the town of Słupsk and along the left bank of the Odra River near Szczecin. It was precisely at the edge of fertile land of the moraine plateau that the main wave of medieval colonization, going eastwards of the Odra, stopped.

The marshy row villages were mostly founded on clearings, mainly in the 13th and the early 14th centuries, predominantly on land between the town of Trzebiatów, lying on the lower Rega River, and the lower Grabowa River. Elsewhere the marshy row villages are sporadic and do not form compact regions.

Manors developed mainly in the villages owned by secular proprietors. When they were lying outside villages, they formed separate settlement units (see Map No 3). The manors were mostly founded on the area thinly populated up to the 15th—16th centuries, or on that of small villages. In Western Pomerania there are no compact settlement regions formed by manors; they occur mainly in the eastern part of Western Pomerania.

Multi-road villages, which were founded in a later period or developed from

some other forms of villages, mainly road or small oval villages, by putting new constructions along several roads, are marked on the map (Map No 2).

Dispersed settlement is in Western Pomerania relatively late; it developed on areas less favourable for settlement, mainly southwards of the towns of Sławno, Białogard, Drawsko and Kalisz Pomorski. It is accompanied by small, irregular villages from various historical periods.

The period of intense settlement was relatively late (the first half of the 18th century) and was associated with the Frederician colonization. The colonies were mainly founded on clearings between the town of Goleniów, the lake of Dąbie and the lake of Miedwie. Sporadically they appear southwards of the towns of Nowogard, Ińsk near Szczecinek, Bytów, and between the towns of Sławno and Lębork.

The early 19th century marks the turning point in the development of the forms of rural settlement. The last 150 years, with their processes of urbanization, industrialization, changes in village functions as well as in ownership, and socio-economic transformations, have brought about radical alterations in the former village forms and in the structure of the former settlement network.

Changes, which have affected the spatial village patterns in Western Pomerania after World War II, are considerable. They were closely connected with the parcellation of the former manors and large farms, followed by the distribution of land among individual farmers, as well as by the introduction of various socialized forms of economy, like collective or state farming. All these processes are reflected in the transformation of spatial village patterns. In Pomerania, where socialized economy is a prevalent form, the spatial changes, resulting from the changed forms of ownership, are the greatest in Poland.

Differing morphogenetic village types, developed in various historical periods, are an effect of various factors. The aim of morphogenetic research, based on monographic village studies, is to identify the development stages and the factors influencing the formation and development of respective settlement forms, to establish the measurement system used for regular villages, founded in the Middle Ages, to discover settlement wastelands of the latter Middle Ages, and to single out settlements founded in modern time. It is of great importance to establish the initial stage in the development of a given village form, its intensity and the period of its disappearance, as well as the distribution of settlement regions in a given period. Various secondary forms originate from various genetic forms.

Western Pomerania presents a very diversified morphogenetic picture of villages, which is an effect of a great number of complex historical and socio-economic processes as well as of diverse geographical conditions.

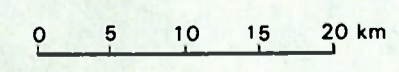
Translated by Halina Dzierżanowska

**SKOROWIDZ PLANÓW WSI
POMORZA ZACHODNIEGO
Z POCZĄTKU XIX W.**

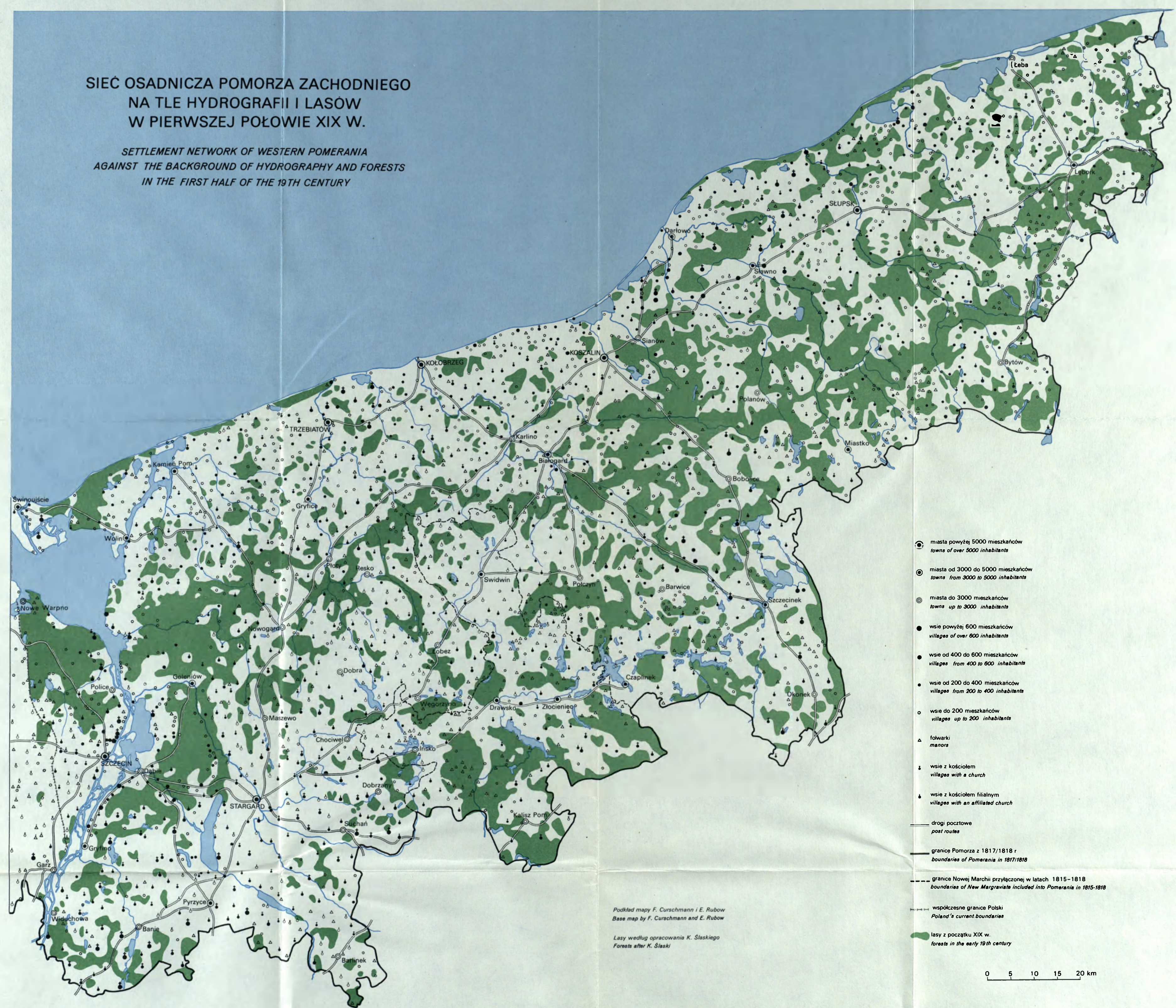
*CATALOGUE OF PLANS OF VILLAGES IN WESTERN
POMERANIA FROM THE EARLY 19th CENTURY*

- miasta
towns
- wsie dla których są plany z początku XIX w.
villages with available plans from the early 19th century
- granice Pomorza z 1817/1818 r.
boundaries of Pomerania in 1817/1818
- - - granice Nowej Marchii przyłączonej w latach 1815-1818
boundaries of New Margraviate included into Pomerania in 1815-1818
- ..... granice województw (stan z 1975 r.)
voivodship boundaries (since 1975)

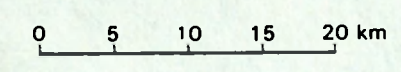
SIEĆ OSADNICZA POMORZA ZACHODNIEGO NA TLE HYDROGRAFII I LASÓW W PIERWSZEJ POŁOWIE XIX W.

SETTLEMENT NETWORK OF WESTERN POMERANIA
AGAINST THE BACKGROUND OF HYDROGRAPHY AND FORESTS
IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

- miasta powyżej 5000 mieszkańców
towns of over 5000 inhabitants
- miasta od 3000 do 5000 mieszkańców
towns from 3000 to 5000 inhabitants
- miasta do 3000 mieszkańców
towns up to 3000 inhabitants
- wsie powyżej 600 mieszkańców
villages of over 600 inhabitants
- wsie od 400 do 600 mieszkańców
villages from 400 to 600 inhabitants
- wsie od 200 do 400 mieszkańców
villages from 200 to 400 inhabitants
- wsie do 200 mieszkańców
villages up to 200 inhabitants
- △ folwarki
manors
- ⋈ wsie z kościołem
villages with a church
- ⋈ wsie z kościołem filialnym
villages with an affiliated church
- drogi pocztowe
post routes
- granice Pomorza z 1817/1818 r.
boundaries of Pomerania in 1817/1818
- - - granice Nowej Marchii przyłączonej w latach 1815-1818
boundaries of New Margraviate included into Pomerania in 1815-1818
- współczesne granice Polski
Poland's current boundaries
- lasy w początku XIX w.
forests in the early 19th century

Podkład mapy F. Curschmann i E. Rubow
Base map by F. Curschmann and E. Rubow
Lasy według opracowania K. Ślaskiego
Forests after K. Ślaski

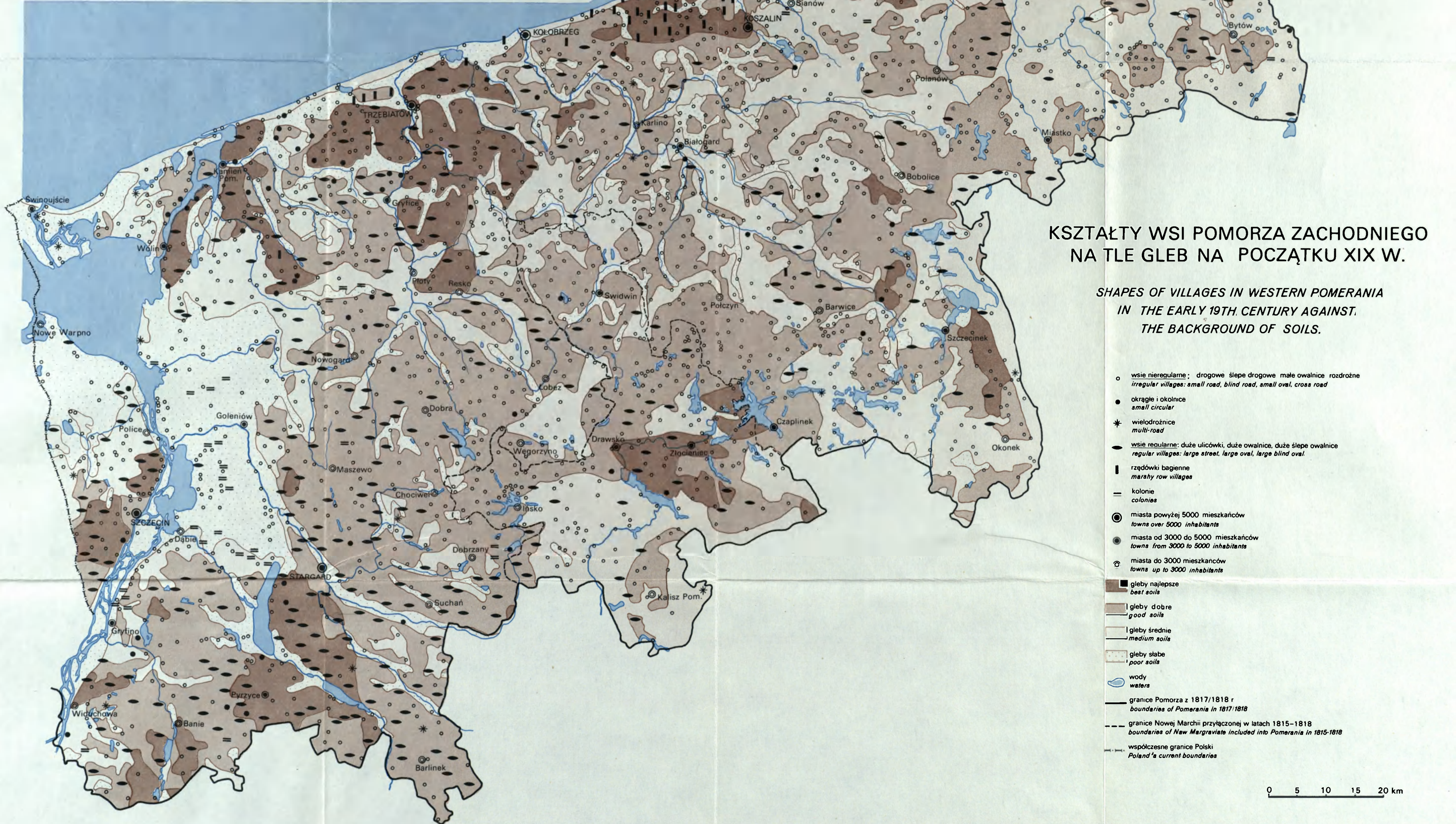
Aneks: B. Augustowski: Pomorze

MAPA GEOMORFOLOGICZNA POMORZA

GEOMORPHOLOGICAL MAP OF POMERANIA

- wzniesienia czołowomorenowe, kemowe i ozowe
elevation of terminal moraine, kame and esker
- wysoczyzny dennomorenowe
plateau of ground moraine
- sandry
outwash
- pradoliny i doliny oraz zastoiska
pradolinas valleys and ice dammed lake
- klify
cliffs
- mierzeje i wydmy
barrier chain
- wysokie krawędzie wysoczyzn, dolin i teras
high edges of moraine plateau valleys and terraces
- wielkie stożki napywowe
big alluvial fans
- rzeki i jeziora
rivers and lakes

0 50 km

KSZTAŁTY WSI POMORZA ZACHODNIEGO NA TLE GLEB NA POCZĄTKU XIX W.

SHAPES OF VILLAGES IN WESTERN POMERANIA IN THE EARLY 19TH CENTURY AGAINST THE BACKGROUND OF SOILS.

- wsie nieregularne: drogowe ślepe drogowe małe owalnice rozdrożne
irregular villages: small road, blind road, small oval, cross road
- okrągłe i okolicne
small circular
- wielodrożnice
multi-road
- wsie regularne: duże ulicówki, duże owalnice, duże ślepe owalnice
regular villages: large street, large oval, large blind oval
- rzędówki bagienne
marshy row villages
- kolonie
colonias
- miasta powyżej 5000 mieszkańców
towns over 5000 inhabitants
- miasta od 3000 do 5000 mieszkańców
towns from 3000 to 5000 inhabitants
- miasta do 3000 mieszkańców
towns up to 3000 inhabitants
- gleby najlepsze
best soils
- gleby dobre
good soils
- gleby średnie
medium soils
- gleby słabe
poor soils
- wody
waters
- granice Pomorza z 1817/1818 r.
boundaries of Pomerania in 1817/1818
- granice Nowej Marchii przyłączonej w latach 1815-1818
boundaries of New Margraviate included into Pomerania in 1815-1818
- współczesne granice Polski
Poland's current boundaries

0 5 10 15 20 km

ERRATA

Str.	Wiersz	Jest	Powinno być
27	16 g.	Nowogard	Białogard
42	10 g.	okolicach	okolicach
75	39 g.	PU	PUB
75	40 g.	PU	PUB
75	41 g.	PU	PUB
89	25 g.	Pommerellisches	Pommersches
89	27 g.	Pommerellisches Urkundenbuch, oprac. M. Perlbach, Danzig	Pommersches Urkundenbuch, wyd. R. Klempin, R. Prumers,
95	16 g.	(AP Słupsk, UK Słupsk, 13)	wym. 63×44,5 (AP Słupsk, UK Słupsk, 533)
107	16 g.	1100 pr.	100 pr.
128	35 g.	brak	784
128	36 g.	UK Słupsk 784	UK Miastko, brak
134	10 g.	of the study	end of the study
135	43 g.	eelments	elements
136	19 g.	frquent	frequent

Halina Szulc, Morfogenetyczne typy...

PRACE GEOGRAFICZNE IGiPZ PAN

130. Grześ M., *Termika osadów dennych w badaniu jezior*, 1978, s. 96, 38 il., z1 22,—
131. Krawczyk B., *Bilans cieplny ciała człowieka jako podstawa podziału bioklimatycznego Iwonicza*, 1979, s. 71, 11 il., z1 15,—
132. Drozdowski E., *Deglacjacja dolnego Powiśla w środkowym Würmie i związane z nią środowiska depozycji osadów*, 1979, s. 103, 12 il., 25 fot., z1 30,—
133. Rozłucki W., *Modernizacja rolnictwa tradycyjnego na przykładzie „zielonej rewolucji” w Indiach*, 1979, s. 97, 20 il., z1 21,—
134. Szyrmer J., *Przemiany struktury przestrzennej produkcji towarowej rolnictwa indywidualnego w Polsce w latach 1960-1970*, 1980, s. 95, 25 il., z1 20,—
135. Dębski J., *Integracja wielkich miast w Polsce w zakresie powiązań towarowych*, 1980, s. 127, 22 il., z1 30,—
136. Praca zbiorowa pod redakcją K. Klimka i L. Starkla, *Vertical zonality in the Southern Khangai Mountains (Mongolia)*, t. 1, 1980, s. 107, 22 il., 10 fot., z1 38,—
137. Praca zbiorowa pod redakcją L. Starkla i A. Kowalkowskiego, *Environment of the Sant valley (Southern Khangai Mountains)*, t. 2, 1980, s. 104, 27 il., 21 fot., z1 45,—
138. Krzymowska-Kostrowicka A., *Terytorialny system rekreacyjny. Analiza struktury i charakteru powiązań*, 1980, s. 121, 34 il., z1 30,—
139. Praca zbiorowa pod redakcją A. S. Kostrowickiego, *Wybrane zagadnienia teorii i metod oceny oddziaływania człowieka na środowisko*, 1981, s. 119, 10 il., z1 30,—
140. Praca zbiorowa pod redakcją K. Dziewońskiego i P. Korcellego, *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego w Polsce*, 1981, s. 267, 63 il., z1 82,—
141. Praca zbiorowa pod redakcją M. Rościszewskiego, Y. S. Mashbitsa i Z. Siemek, *Third World, geographical problems of development*, Proceedings of the III Polish-Soviet Seminar, Warsaw, September 1979. 1981, s. 121, z1 50,—
142. Słupik J., *Rola stoku w kształtowaniu odpływu w Karpatach fliszowych*, 1981, s. 98, 34 il., 10 fot., z1 32,—
143. Froehlich W., *Mechanizm transportu fluwialnego i dostawy zwietrzelin do koryta w górskiej zlewni fliszowej*, 1982, s. 144, 68 il., 17 fot., z1 120,—
144. Praca zbiorowa pod redakcją M. Rościszewskiego, *Różnicowanie się i nowe podziały światowej przestrzeni społeczno-gospodarczej*, 1983, s. 96, 13 il., z1 50,—
145. Baumgart-Kotarba M., *Kształtowanie koryt i teras rzecznych w warunkach zróżnicowanych ruchów tektonicznych (na przykładzie wschodniego Podhala)*, 1983, s. 145, 39 il., 13 fot., z1 110,—
146. Drozdowski E., *Stratygrafia i geneza osadów zlodowacenia wistulian w północnej części dolnego Powiśla*, 1986, s. 90, 22 il., 25 fot., z1 150,—
147. Praca zbiorowa pod redakcją A. S. Kostrowickiego, *Studium geoekologiczne rejonu jezior wigierskich* (w druku)
148. Eberhardt P., *Regiony wyludniające się w Polsce* (w druku)

Cena zł 300.—

PL ISSN 0373-6547
ISBN 83-04-02660-0

<http://rcin.org.pl>

H. SZULC: MORFOGENETYCZNE TYPY OSIEDLI WIEJSKICH NA POMORZU ZACHODNIM

<http://rcin.org.pl>